

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС:
підготовка до іспиту

Частина перша

Навчальний посібник

Дніпро
Видавець Біла К. О.
2020

*Рекомендовано до друку Науково-методичною
радою Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 19.03.2020 року)*

Рецензенти:

Алексєєнко І. Г. – канд. юрид. наук, д-р політ. наук, проф., завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету ім. Олесья Гончара.

Легка О. В. – д-р юрид. наук, доц., завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського гуманітарного університету.

Колектив авторів:

канд. юрид. наук **Резворович К. Р.**; д-р юрид. наук, проф. **Юнін О. С.**;
канд. юрид. наук, доц. **Круглова О. О.**; канд. юрид. наук, доц. **Юніна М. П.**;
канд. юрид. наук **Ярошенко А. С.**; канд. юрид. наук **Давидова Н. В.**, **Нагорна О. О.**,
Шурин І. В.

Ц 58 Цивільне право та процес: підготовка до іспиту : навч. посіб. /
кол. авт. [Резворович К. Р. (кер.), Юнін О. С., Круглова О. О. та ін.] –
Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. – Ч. 1. – 295 с.

ISBN 978-617-645-389-5

Посібник підготовлено на основі положень чинного цивільного законодавства України відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Цивільне право та процес» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Навчальний посібник підготовлений для допомоги здобувачам вищої освіти під час підготовки до здачі екзамену по дисципліні.

Посібник розраховано на студентів, курсантів, слухачів та викладачів вищих навчальних закладів, а також наукових і практичних працівників.

УДК 347

ЗМІСТ:

ПЕРЕДМОВА.....	8
Тема 1. Цивільне право в системі права України. Цивільні правовідносини ..	12
Глосарій до теми 1.....	12
1.1. Місце цивільного права в системі права України	17
1.2. Поняття і види джерел цивільного законодавства	18
1.3. Характеристика предмета та метода цивільного права	21
1.4. Поняття, елементи та види цивільних правовідносин	24
1.5. Функції, система і принципи цивільного права.....	26
1.6. Цивільно – правові відносини: поняття, особливості, елементи та види	28
1.7. Зміст цивільних правовідносин	30
1.8. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин	31
1.9. Дія цивільного законодавства у часі, просторі та за колом осіб. Застосування цивільного законодавства за аналогією	35
Тема 2. Фізичні особи як суб'єкти цивільного права	38
Глосарій до теми 2.....	38
2.1. Поняття та зміст правоздатності фізичної особи. Місце проживання	42
2.2. Поняття та види дієздатності фізичної особи.....	44
2.3. Поняття і зміст цивільної деліктоздатності фізичних осіб	50
2.4. Підстави та наслідки обмеження цивільної дієздатності та визнання особи недієздатною.....	51
2.5. Особисті немайнові права та обов'язки фізичних осіб.....	53
2.6. Підстави, порядок та наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою	56
2.7. Підстави, порядок та наслідки оголошення фізичної особи померлою	58
2.8. Підстави та порядок встановлення опіки та піклування.....	60
Тема 3. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права.....	65
Глосарій до теми 3.....	65
3.1. Поняття та ознаки юридичної особи	74
3.2. Характеристика правоздатності і дієздатності юридичної особи	75

3.3. Філії та представництва	78
3.4. Особисті немайнові права юридичної особи	79
3.5. Класифікація юридичних осіб	82
3.6. Організаційно-правові форми юридичних осіб	83
3.7. Правове становище об'єднань юридичних осіб	86
3.8. Порядок створення юридичних осіб	88
3.9. Способи створення юридичної особи	89
3.10. Підстави та порядок припинення юридичних осіб	91
Тема 4. Об'єкти цивільних прав.....	94
Глосарій до теми 4.....	94
4.1. Поняття та види об'єктів цивільних прав.....	102
4.2. Поняття речей та їх класифікація	104
4.3. Інформація - як об'єкт цивільно-правової охорони	106
4.4. Особливості послуг як об'єктів цивільних правовідносин.....	108
4.5. Тварини - як об'єкт цивільно-правової охорони	111
4.6. Види цінних паперів	113
Тема 5. Строки та терміни в цивільному праві. Позовна давність	117
Глосарій до теми 5.....	117
5.1. Поняття та види строків і термінів в цивільному праві України	118
5.2. Правила обчислення строків та термінів в цивільному праві	121
5.3. Поняття, види та значення позовної давності.....	123
5.4. Початок перебігу строку позовної давності	125
5.5. Особливості набувальної давності	128
Тема 6. Правочини	130
Глосарій до теми 6.....	130
6.1. Поняття, ознаки та значення правочинів в цивільному праві	133
6.2. Умови дійсності правочинів	135
6.3. Форми правочинів	137
6.4. Класифікація цивільних правочинів	140

6.5. Правові наслідки визнання правочину недійсним	142
6.6. Критерії дрібного побутового правочину.....	145
6.7. Умови недійсності правочинів та їх класифікація	147
Тема 7. Право власності. Речові права на чуже майно.....	150
Глосарій до теми 7.....	150
7.1. Загальна характеристика права власності. Його місце в системі речових прав	154
7.2. Поняття власності і права власності.....	155
7.3. Зміст та характеристика елементів права власності	157
7.4. Види незаконного володіння.....	159
7.5. Поняття і зміст права приватної власності фізичних осіб	160
7.6. Право комунальної власності: поняття, зміст та суб'єктно-об'єктний склад	162
7.7. Характеристика суб'єктів різних форм власності, що передбачені законодавством України	163
7.8. Сутність та види права спільної власності	164
7.9. Способи набуття і припинення права власності.....	165
Тема 8. Захист права власності та інших речових прав.....	168
Глосарій до теми 8.....	168
8.1. Порядок та засоби захисту цивільних прав.....	170
8.2. Характеристика способів захисту права власності.....	171
8.3. Підстави, порядок і види захисту права власності та інших речових прав .	173
8.4. Віндикаційний позов: поняття, сторони, зміст.....	177
8.5. Характеристика негативного позову: поняття, сторони, зміст	179
Тема 9. Право інтелектуальної власності	181
Глосарій до теми 9.....	181
9.1. Поняття права інтелектуальної власності.....	188
9.2. Класифікація прав інтелектуальної власності, що підлягають правовій охороні.....	189
Тема 10. Зобов'язальне право. Забезпечення виконання зобов'язань	194

Глосарій до теми 10.....	194
10.1. Поняття, ознаки та види зобов'язань	200
10.2. Поняття зобов'язання. Численність осіб у зобов'язанні	202
10.3. Класифікація зобов'язань.....	205
10.4. Підстави переміни осіб у зобов'язанні. Регресне та зустрічне зобов'язання	207
10.5. Поняття та види забезпечення виконання зобов'язань	210
Тема 11. Цивільно-правова відповідальність	213
Глосарій до теми 11.....	213
11.1. Поняття та характеристика умов цивільно-правової відповідальності	216
11.2. Цивільно-правова відповідальність за неналежне виконання зобов'язань	217
11.3. Підстави цивільно-правової відповідальності: поняття, види та підстави звільнення.....	220
Тема 12. Цивільно-правовий договір	222
Глосарій до теми 12.....	222
12.1. Класифікація та характеристика договірних правовідносин	228
12.2. Поняття та види договорів	230
12.3. Поняття та ознаки договорів	232
Тема 13. Правове регулювання зобов'язань купівлі-продажу.....	234
Глосарій до теми 13.....	234
13.1. Характеристика договорів у сфері купівля-продаж	237
13.2. Характеристика сторін, предмету та форми договору міни.....	239
13.3. Зміст договору поставки та відповідальність за неналежне його виконання	242
Тема 14. Договір дарування	245
14.1. Поняття, форма та юридична характеристика договору дарування.....	246
Тема 15. Договір найму (оренди). Договір позички	249
Глосарій до теми 15.....	249
15.1. Поняття та юридична характеристика договору майнового найму.....	251

Тема 16. Договір підряду	253
Глосарій до теми 16.....	253
16.1. Договір підряду: поняття, сторони, форма та відповідальність за порушення умов	255
Тема 17. Недоговірні зобов'язання	259
Глосарій до теми 17.....	259
17.1. Поняття та види недоговірних зобов'язань	261
17.2. Особливості недоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди	262
17.3. Поняття відповідальності за збитки, заподіяні джерелом підвищеної небезпеки	265
Тема 18. Спадкове право	267
Глосарій до теми 18.....	267
18.1. Поняття спадкового права. Місце та час відкриття спадщини	271
18.2. Характеристика спадкування за заповітом	272
18.3. Правила та порядок спадкування за законом.....	274
ДОДАТОК 1. Питання для підготовки до екзамену	277
ДОДАТОК 2. Приклади рішення практичних завдань з екзаменаційних білетів	280
СПИСОК використаної літератури:	290

ПЕРЕДМОВА

Процес розвитку цивільного права необхідно розглядати в контексті загального розвитку українського права. Також, його варто порівнювати з розвитком цивільного права високорозвинених країн світу, зокрема, європейських, оскільки цивільне право України є складовою частиною загальносвітових систем права.

На законодавчому рівні в центрі українського цивільного права, як відомо, знаходиться Цивільний кодекс України, який набув чинності в 2004 році. В історії розвитку вітчизняного законодавства він займає досить помітне місце. Включені в Цивільного кодексу правові положення і норми володіють відомою новизною у вирішенні багатьох питань, що виникають в нашій країні, яка порівняно недавно вступила на ринковий шлях економічного розвитку.

Цивільне право України є однією з фундаментальних галузей права, що регулює суспільні відносини між суб'єктами цивільного права. Суб'єктами цивільного права є фізичні, юридичні особи, органи місцевого самоврядування, а також держава. В даному випадку відносини можуть бути двох видів: майнові та немайнові (немайнові також називають особистими немайновими). Цивільне право будується на ряді принципів, наприклад, на принципі недоторканності приватної власності, неприпустимості втручання в приватні справи, свободи договору та інші. Причому досить актуальним і важливим тут є питання "справедливості" в цивільному праві.

Таким чином, саме Цивільний Кодекс України є основою українського права і його найбільшим джерелом. Судовий захист в цивільному процесі проявляється в наділенні особи правом звернення з позовом до суду. Позовне провадження є основним, найбільш поширеним у практичній діяльності видом цивільного судочинства. За своєю природою воно є спірним, призначене для вирішення спорів про суб'єктивні права та обов'язки, перевірки законності та обґрунтованості вимог позивача. Позовна форма є універсальною і

використовується при розгляді абсолютної більшості цивільних справ, що мають спірний характер.

Цивільно правові спори цілком можна віднести до числа найпоширеніших і найбільш часто виникають. Справа в тому, що коло суспільних відносин, регульованих цивільним правом, надзвичайно велике.

Варто відзначити, що наявні проблеми в цивільному праві тісно пов'язані з такими питаннями, як:

- здійснення цивільних прав та їх захист;
- застосування деяких способів захисту цивільних прав;
- компенсації, неустойки, відшкодування збитків;
- придбання власності та припинення права власності;
- спадкування за законом і спадкування за заповітом;
- спадкування у відносинах з іноземним елементом;
- електронна форма угод;
- права, що стосуються інтелектуальної власності, охорона в інформаційних мережах, засобах комунікації тощо.

Навчальна дисципліна «Цивільне право» навчає цивільному праву та його науці: визначення понять, наукові узагальнення та висновки, вітчизняна та зарубіжні цивільно-правові доктрини, роз'яснення норм цивільного законодавства та застосування його на практиці.

Предмет галузі права – коло суспільних відносин, які вона регулює. Предметом цивільного права є майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності сторін, які називаються цивільними правовідносинами.

Майнові відносини розуміють як суспільні відносини, що виникають з приводу різного роду матеріальних благ (речей, робіт, послуг та іншого майна), що мають вартісний характер. Матеріальне благо як об'єкт майнових відносин повинно мати міру вартості, що відображає суспільну потребу в ньому і

враховує витрачений на його реалізацію працю. Майнові відносини, регульовані цивільним правом, мають диспозитивний характер і мають на увазі обмін, в принципі, рівними за вартістю (в юридичному сенсі) матеріальними благами.

Особисті немайнові відносини – суспільні відносини, що виникають з приводу нематеріальних благ, що мають взаємну оцінку учасниками індивідуальних якостей особистості один одного (ім'я, честь, гідність, ділова репутація, авторство, здоров'я). Пов'язані з майновими відносинами через індивідуальну оцінку особистості як суб'єкта цивільних правовідносин з точки зору стійкості та ефективності його реалізації.

Суспільні відносини, складові предмет цивільного права, носять диспозитивний і взаємооціночний характер. Така оцінка може правильно формуватися лише за умови рівності оцінюючих сторін, що і виражає диспозитивність цивільних правовідносин. Юридична рівність сторін означає, що жодна зі сторін в цивільних правовідносинах не може зумовлювати поведінку іншої сторони тільки в силу займаного нею в цих правовідносинах положення як, наприклад, в адміністративному або кримінальному праві. Такий метод забезпечує учасникам незалежність і самостійність у прийнятті рішень, сприяє прояву ініціативи підприємців і розвитку цивільного обороту.

Навчальна дисципліна «Цивільне право» належить до переліку основних дисциплін, що вивчаються у вищих навчальних закладах. Вона сприяє формуванню особистісних і професійних компетенцій здобувача вищої освіти та спрямована на формування комплексу знань стосовно реалізації цивільних прав та обов'язків. Знання основних положень цивільного права є важливим чинником для розвитку як економічних відносин в цілому в нашій державі, так і для ефективного захисту цивільних прав та обов'язків кожного окремо взятого громадянина.

Навчальний посібник «Цивільне право та процес: підготовка до іспиту. Частина перша» підготовлений відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Цивільне право та процес» з дотриманням навчальних та методичних вимог, що забезпечить актуальне викладення навчального матеріалу. У навчальному посібнику пропонується матеріал, структурований по питаннях та відповідях, що допоможе здобувачам вищої освіти активізувати самостійну навчальну діяльність для ефективного пізнання правових категорій та інститутів цивільного права.

Зміст включених до тексту навчального посібника тем відображає ключові концептуальні положення науки цивільного права та сучасні тенденції розвитку цивільного законодавства в Україні.

Структура посібника обумовлена структурою екзаменаційного білета, який має теоретичну та практичну частини. У теоретичній частині білету здобувачеві вищої освіти пропонується надати змістовну відповідь на теоретичне питання. Тому перша частина посібника сформована як відповіді на питання білету. Практична ж частина передбачає необхідність вирішення певної ситуації, надання їй юридичної оцінки. Таким чином, друга частина посібника пропонує розглянути варіанти задач та способи їх вирішення.

Навчальний матеріал у посібнику «Цивільне право та процес: підготовка до іспиту. Частина перша» надається авторами лаконічно, доступно та змістовно, що дозволить курсантам, студентам та слухачам ґрунтовно опанувати правові інститути, категорії та поняття цивільного права і законодавства, а також навчить орієнтуватися у чинному законодавстві.

Тема 1. Цивільне право в системі права України. Цивільні правовідносини

Глосарій до теми 1

Абсолютні права – суб'єктивні права, носіям яких (фізичним і юридичним особам) протистоїть невизначене коло, певним чином, зобов'язаних осіб.

Абсолютні цивільно-правові відносини – відносини, у яких вповноваженій особі протистоїть невизначена кількість зобов'язаних осіб.

Аналогія закону – засіб заповнення прогалін у законодавстві, який полягає в застосуванні до нього іншої норми закону, яка регламентує подібні відносини.

Аналогія права – застосування до спірних правовідносин загальних засад і змісту законодавства за відсутності конкретної норми, що регулює подібні відносини.

Англо-американська цивільно-правова система – правова система, в основі якої лежить загальне право, сформоване діяльністю королівських судів, право справедливості, сформоване судом канцлера, та статутне право, сформоване актами парламенту.

Аутентичне тлумачення цивільно-правових норм – вид тлумачення, який здійснюється тим самим органом, що прийняв дану норму; акт аутентичного тлумачення має таку ж юридичну силу, і, як правило, аналогічну зовнішню форму, що і акт, який тлумачиться.

Буквальне тлумачення цивільно-правових норм – вид тлумачення, який здійснюється для з'ясування змісту цивільно-правової норми у точній відповідності до тексту закону.

Виключне право – абсолютне право, що належить лише визначеній законом особі з виключенням можливості користування цими правами будь-якою особою.

Відносні цивільно-правові відносини – відносини, у яких вповноваженій особі протистоїть чітко визначена зобов'язана особа (особи).

Джерело цивільного права – форма вираження цивільно-правових норм, що мають загальнообов'язковий характер.

Доктринальне тлумачення цивільно-правових норм – вид тлумачення, який здійснюється вченими правниками (спеціальними дослідними установами, вченими чи їх групами) в статтях, монографіях, коментарях тощо для розуміння і глибоко, всеосяжного розкриття цивільно-правових явищ скрізь призму їх наукового пізнання, загального визнання наукових досягнень осіб і організацій.

Засади цивільного права – основоположні, глобальні ідеї, положення та принципи, відповідно до яких здійснюється цілісне правове регулювання майнових та особистих немайнових відносин.

Звичай ділового обороту – правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у сфері ділового обороту.

Зобов'язальні цивільно-правові відносини – відносини, в яких інтерес вповноваженої особи задовольняється діями зобов'язаної особи.

Інститут цивільного права – система правових норм, які забезпечують комплексне регулювання відносно самостійної групи однорідних суспільних відносин у сфері цивільного обороту.

Легальне тлумачення цивільно-правових норм – вид тлумачення, який дається у формі інструкцій, роз'яснень певних органів внаслідок наданих їм спеціальних, постійних чи разових повноважень від законотворця; його обов'язкова сила розповсюджується на тих суб'єктів, які підпадають під юрисдикцію органу, що дає тлумачення.

Майнові відносини – відносини, які виникають між суб'єктами цивільних прав з приводу матеріальних благ.

Метод цивільно-правового регулювання – сукупність правових засобів і прийомів впливу на майнові та особисті немайнові відносини, які дістали відображення в цивільно-правових нормах.

Норма цивільного права – загальнообов'язкове правило поведінки, що

спрямоване на регулювання особистих немайнових та майнових відносин шляхом встановлення юридичних прав та обов'язків суб'єктів цивільного права.

Об'єкт цивільних правовідносин – конкретні блага, з приводу яких суб'єкти вступають між собою у зазначені правові відносини.

Обмежене тлумачення цивільно-правових норм – вид тлумачення, при якому дійсний зміст правової норми розуміється вужче його текстуального виразу.

Особисті немайнові відносини – відносини, які виникають між суб'єктами цивільних прав з приводу нематеріальних благ і при цьому тісно пов'язані з особистістю його власника.

Охоронні цивільно-правові відносини – відносини, які спрямовані на недопущення порушення цивільних прав і встановлюють заходи їхнього захисту.

Підгалузь цивільного права – частина цивільного права, яка об'єднує однорідні та предметно взаємопов'язані правові норми та інститути, що охоплюють цілісну сферу суспільних відносин.

Предмет цивільного права – майнові та особисті немайнові відносини, так звані «цивільні відносини», засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Регулятивні цивільно-правові відносини – відносини, які спрямовані на встановлення цивільних прав та обов'язків, формують правомірну поведінку особи.

Речові цивільно-правові відносини – відносини, в яких інтерес вповноваженої особи задовольняється корисними властивостями речі.

Розширене тлумачення цивільно-правових норм – вид тлумачення, при якому дійсний зміст правової норми розуміється ширше його буквального текстуального виразу.

Система цивільного права – систематизована сукупність структурних елементів права (цивільно-правових норм, інститутів, підгалузей), розміщених у певній послідовності та ієрархії.

Суб'єкти цивільно-правових відносин – фізичні та юридичні особи, які вступають між собою в цивільно-правові відносини з приводу майна та особистих немайнових благ.

Суб'єктивне право – передбачена нормами права міра можливої поведінки учасника правовідносин.

Суб'єктивний обов'язок – міра належної поведінки особи (суб'єкта правовідносин), закріплена в юридичних нормах.

Судове тлумачення цивільно-правових норм – вид тлумачення, який дається судом, що застосовує норму цивільного законодавства при розгляді цивільних прав.

Тлумачення цивільно-правових норм – діяльність органів держави, службових осіб, науковців щодо пояснення й розкриття змісту норм права та виявлення закладеної в них волі законодавця.

Функції цивільного права – основні напрями впливу на цивільні правовідносини, що виражають основне призначення цивільного права, напрями регулювання майнових та особистих немайнових відносин у процесі вирішення завдань, що стоять перед цивільним правом.

Цивільне законодавство – система нормативних актів, які містять в собі цивільно-правові норми.

Цивільне право (як галузь права) – система норм права, що регулює майнові та особисті немайнові правові суспільні відносини між суб'єктами права (фізичними та юридичними особами) і ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників.

Цивільне право (як навчальна дисципліна) – комплекс знань та навичок, система положень та цивільно-правових категорій і пов'язаних з ними юридичних конструкцій, що базуються на науці цивільного права та безпосередньо розкривають зміст інститутів і підгалуздей цивільного права з метою навчання.

Цивільне право (як наука) – система наукових підходів, поглядів, теорій, ідей, правових шкіл та знань про цивільно-правові явища, їх

взаємозв'язок та розвиток.

Цивільні правовідносини – врегульовані нормами цивільного права майнові та особисті немайнові відносини, які виникають, змінюються чи припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу та засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників.

1.1. Місце цивільного права в системі права України

Цивільне право це галузь права та складова частина права в цілому. Тому можна стверджувати, що цивільному праву притаманні такі риси і характеристики, які властиві праву взагалі. У *першу чергу* треба відзначити, що *цивільне право* — це сукупність норм, та правил поведінки, встановлених, визнаних та підтримуваних державою. *Цивільне право*, як і право в цілому, регулює суспільні відносини інформуючі учасників відповідними правовими приписами, які забезпечені державним примусом чи можливістю його застосування. Термін —цивільне право поєднує декілька взаємозв'язаних, але не тотожних понять. Він поєднує галузь права, законодавства та правову науку (юридичних знань) та галузь юридичних наукових дисциплін. Характерні риси цивільного права зазначені в ст. 1 ЦК України, — це юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність учасників відносин.

Отже, цивільне право як галузь права — це сукупність правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини на засадах юридичної рівності сторін, вільного волевиявлення та майнової самостійності учасників. Сукупність нормативно-правових актів, які містять норми цивільного права. Таким чином можна стверджувати, що характер взаємовідносин між галуззю права та галуззю законодавства, в тому числі цивільного, визначається діалектичними принципами взаємодії змісту та відповідно процесу.

Цивільне право як наука — це систематизована сукупність знань, теорій та ідей, що пояснюють: виникнення цивільного права як галузі права та законодавства, призначення їх в суспільстві. Це наука отримання нових знань, необхідних для подальшого удосконалення цивільного права, цивільно-правового регулювання суспільних відносин, та засоби ефективності такого регулювання. Вона вивчає сутність цивільно-правового регулювання суспільних відносин, акти цивільного законодавства. Вивчаючи цивільне законодавство, наука визначає його систему, ієрархію нормативних актів цивільного законодавства, їх юридичну силу, відповідність існуючим потребам розвитку нашого суспільства, визначаючи шляхи і засоби їх удосконалення. У

сферу вивчення цивільного права, як цивільно-правової науки розглядається законодавство не тільки України, але і інших країн. Наука цивільного права містить теоретичні положення про предмет, метод, джерела цивільного права, про цивільні правовідносини, про сутність об'єктів цивільного права, та угоди.

Цивільне право як навчальна дисципліна - це систематизація даних цивільно-правових категорій та постулатів. Предметом цивільного права як навчальної дисципліни є вивчення цивільного права, як науки її теоретичних та законодавчих категорій, які розкривають зміст підгалузей та інститутів цивільного права та застосування практичних цивільно-правових норм.

1.2. Поняття і види джерел цивільного законодавства

Джерела цивільного права – це зовнішні форми виразу правил поведінки учасників цивільних правовідносин, які засвідчують їхню обов'язковість для певного кола осіб.

Види джерел цивільного права за їх походженням:

а) офіційні (державно-юридичні, формально-обов'язкові);

б) неофіційні (фактичні, неформальні, «реально-обов'язкові»).

Офіційними джерелами цивільного права є акти цивільного законодавства, в тому числі чинні міжнародні договори, які згідно зі ст. 9 Конституції України також є складовою національного законодавства. Акти цивільного законодавства України – система нормативно-правових актів, які регулюють цивільні відносини. Основу цих актів становить Конституція України, яка містить низку норм прямої дії, котрими регулюються цивільні відносини. Норми, які встановлюють основні принципи здійснення, охорони і захисту особистих немайнових та майнових прав, загальні засади інституту права приватної власності та власності суб'єктів публічного права тощо.

Види нормативно-правових (законодавчих) актів у цивільному праві: 1) закони; основним кодифікованим актом цивільного законодавства є Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. Це – перший в історії нашої держави кодифікований закон, який за своїм змістом є кодексом приватного права,

своєрідною «конституцією ринкової економіки». Кодекс охоплює всі відомі сучасності підгалузі та інститути цивільного права. Особливе місце кодексу в системі джерел цивільного права визначається положеннями ст. 4 ЦК, згідно з якими, по-перше, інші закони України, які регулюють цивільні відносини, повинні прийматись відповідно до Конституції України та цього Кодексу. По-друге, третій абзац ч. 2 ст. 4 встановлює правило, спрямоване на недопущення виникнення суперечностей між положеннями ЦК та інших законів України. Згідно з ст. 4 ЦК, інші закони, якими регулюються цивільні відносини, приймаються відповідно до Конституції України та ЦК. Останнє положення дає підстави стверджувати про вищу юридичну силу ЦК порівняно з іншими законами, якими регулюються цивільні відносини.

2) укази Президента України, прийняті у межах його компетенції, встановленої Конституцією України;

3) постанови КМУ, які мають відповідати законам України;

4) акти центральних та місцевих органів виконавчої влади, які можуть регулювати цивільні відносини лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом (ст. 4 ЦК). Згідно з ЦК до «актів цивільного законодавства» не віднесено акти органів місцевого самоврядування, якими за ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» також можуть регулюватися цивільні відносини. Окремі різновиди цивільних відносин (зокрема так звані організаційні) можуть бути врегульовані також локальними нормативними актами у випадках, встановлених законом. Натомість ч. 6 ст. 4 ЦК передбачає, що цивільні відносини регулюються однаково на всій території України.

До інших актів нормативного характеру, які регулюють цивільні правовідносини, належать міжнародно-правові договори (ст. 9 Конституції України, ст. 10 ЦК). Міжнародні договори набувають чинності для України після надання Верховною Радою України згоди на їх обов'язковість. Міжнародні договори наділені пріоритетом у правозастосуванні порівняно з іншими актами цивільного законодавства, у тих випадках, якщо положення

останніх суперечать міжнародному договору. Згідно ст. 10 ЦК, якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України. Практика Європейського суду з прав людини, містить низку основоположних принципів державного регулювання майнових та немайнових відносин. Разом із Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, застосовується практика Європейського суду з прав людини судами України як джерела права є обов'язковим згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Рішення Конституційного Суду України, якими а) встановлюються формальнообов'язкові правила розуміння норм Конституції та законів України, зокрема тих, якими регулюються цивільні відносини, а також б) визнається неконституційність певного нормативно-правового акта (ст. 150 Конституції України).

До неофіційних (неформальних) джерел належать різноманітні звичаєві правила. Різновидами таких правил, визнаних у ЦК, є так звані «вимоги, які звичайно ставляться» звичаї ділового обороту, місцеві звичаї, звичаї національних меншин.

Судова практика (практика судів загальної юрисдикції), під якою розуміють сукупність правоположень. Основні форми виразу судової практики в Україні:

- а) рішення судів апеляційної та касаційної інстанцій;
- б) роз'яснення вищих судових інстанцій (Пленуму ВСУ, вищих спеціалізованих судів).¹

Фактична обов'язковість судової практики зумовлюється передовсім владними повноваженнями вищих судових інстанцій, а також переконливістю аргументації, наведеної в мотивувальних частинах актів відповідних судів.

¹ <http://uristinfo.net/2010-12-27-04-58-59/256-npk-tsivilnij-kodeks-ukrayini-eo-haritonov/7179-pidrjad.html>

Регуляторами цивільних правовідносин є не тільки цивільне законодавство, а й також інші регулятивні форми, які мають індивідуальний чи локально-нормативний характер (договори, інші правочини, установчі документи тощо). Окреме місце серед неофіційних джерел цивільного права України належить цивілістичній доктрині (теоріям вчених-цивілістів, поглядам, концепціям).

1.3. Характеристика предмета та метода цивільного права

Предмет правового регулювання — це частина суспільних відносин, що регулюються нормами даної галузі права. Відповідно до ст. 1 ЦК України, цивільне право регулює майнові та особисті немайнові суспільні відносини. Характерною ознакою даних відносин є те, що всі вони засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Майнові відносини — це відносини між певними суб'єктами (людьми чи особливими суб'єктами — юридичними особами) з приводу майна. Майнові відносини, що належать до сфери цивільного права, мають особливості, що стосуються характеру самих відносин. Ринкова економіка передбачає активний обмін матеріальних благ та їх присвоєння. Правове регулювання цих процесів здійснюється за допомогою цивільного права, а саме таких його правових інститутів, як право власності і зобов'язальне право, спадкове право, реорганізація і ліквідація юридичних осіб.

У літературі немає єдності щодо питання про критерії розмежування майнових відносин, які регулюються цивільним правом, від майнових відносин, що регулюються іншими галузями права. За думкою професора Ю.С. Червоного, *вирішальним критерієм, який дозволяє відрізнити майнові відносини, що регулюються цивільним правом, від майнових відносин, що врегульовані іншими галузями права, є майнова самостійність суб'єктів, тобто учасників майнових відносин, що регулюються цивільним правом, виступають як власники відособленого майна, самостійні товаровласники.* Особисті немайнові відносини — це відносини, що виникають з приводу

немайнових благ, в яких здійснюється індивідуалізація особистості громадянина чи організації завдяки виявленню і оцінці їх моральних і інших соціальних якостей. Особисті немайнові відносини, в свою чергу *підрозділяються на*: особисті немайнові, не пов'язані з майновими (тобто суто особисті немайнові відносини, що до останнього часу мали незначний обсяг і розглядались як невідчужувані нематеріальні права осіб (честь, гідність тощо) і особисті немайнові, пов'язані з майновими (належать до виключних прав).

В науці існує думка, що особисті немайнові відносини не регулюються цивільним правом, оскільки не мають оціночно-вартісного характеру (завдяки нематеріальній природі їх об'єктів). О.А. Красавчиков дав вичерпну характеристику концепцій, що виникли в процесі обговорення питання про місце особистих немайнових відносин у структурі предмета цивільного права. З цього приводу він називає три точки зору: негативну концепцію, радикальну концепцію і позитивну концепцію. Згідно з першою — цивільне право регулює тільки особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими, а решту відносин лише охороняє; згідно з другою — відносини, що стосуються благ, невід'ємних від особистості, створюють самостійний предмет правового регулювання; згідно з третьою — цивільне право не лише охороняє особисті немайнові відносини, а й регулює їх. Усі ці концепції мають свої позитивні риси і свої вади.

У даний час, враховуючи прийнятий Верховною Радою України ЦК, де мають місце глава 15 «Нематеріальні блага» і глава 20 «Особисті немайнові права фізичної особи», більш прийнятною слід вважати думку, що цивільне право не лише охороняє особисті немайнові відносини, а й регулює їх. Звісно, цивільне право не наділяє фізичну особу честю, життям, особистою свободою тощо. Ці права належать фізичній особі від народження і тривають довічно. Цивільне право констатує лише наявність цих прав у особи і регулює порядок їх здійснення.

Між предметом правового регулювання, який відповідає на питання , що *регулює* та чи інша галузь права, і методом правового регулювання , який

відповідає на питання *яким чином це відбувається*, існує не тільки тісний зв'язок, а обумовленість методу предметом правового регулювання.

Цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин — це сукупність прийомів та способів впливу на майнові та особисті немайнові суспільні відносини, які характеризуються юридичною рівністю, диспозитивністю і ініціативою в формуванні і реалізації цивільних правовідносин, покладання мір майнової відповідальності і захисту (у випадках порушення цивільних прав), які виконують в основному відновлюючу функцію.

Цивільно-правовому методу правового регулювання властиві наступні ознаки:

Юридична рівність. Сутність цієї ознаки зводиться до того, що:

1) один суб'єкт не може наказувати іншим. Ці суб'єкти не підвладні один одному;

2) їх відносини засновані на рівноправності всіх форм власності;

3) між ними існує майново-розпорядча самостійність при виборі і організації господарських зв'язків.

4) існує рівність мір юридичної цивільно-правової відповідальності їх один перед одним.

Диспозитивність (головна ознака). Під диспозитивністю розуміється: заснована на нормах даної галузі права юридична свобода (можливість) суб'єктів цивільних правовідносин обрати лінію поведінки.

Ініціатива в формуванні і реалізації цивільних правовідносин. Ініціативність суб'єктів цивільного права полягає у розвитку вказаних відносин і належить, як правило, самим суб'єктам цивільного права.

Майновий характер мір цивільно-правової відповідальності. Характерна особливість цього елемента цивільно-правового регулювання полягає в тому, що:

1. Міри відповідальності не роблять безпосереднього впливу на особистість правопорушника, а впливають на правопорушника шляхом

защемлення його майнових інтересів, тобто цивільно-правова відповідальність є майновою;

2. За шкоду, заподіяну одними особами можуть нести відповідальність інші;

3. Цивільно-правова відповідальність заснована на принципі повного відшкодування шкоди;

4. Відповідальність заснована на презумпції вини відповідача.

1.4. Поняття, елементи та види цивільних правовідносин

Цивільно-правові відносини є різновидом правових галузевих відносин, тому їм властиві *ознаки правових відносин* у цілому, і галузевих цивільно-правових зокрема:

1. вони виникають на підставі правових норм, і саме цей момент пояснює регулюючий вплив права на суспільні відносини;

2. учасники цивільно-правових відносин мають суб'єктивні права та обов'язки;

3. здійснення суб'єктивних прав та виконання суб'єктивних обов'язків можуть забезпечуватися засобами державного примусу.

Щодо галузевих особливостей цивільно-правових відносин, то вони зумовлені особливостями предмета і методу цивільного права. Виходячи зі сказаного вище, можна окреслити такі *особливості цивільно-правових відносин*:

а) це майнові (відносини власності і товарно-грошові) і особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права;

б) їхні учасники характеризуються майновою відокремленістю, вільним волевиявленням і юридичною рівністю;

в) суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки учасників цивільно-правових відносин виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів. Такими є загальні та галузеві ознаки цивільно-правових відносин.¹

¹ <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1121/22.1.pdf>

Таким чином, *цивільно-правові відносини* — це майнові та особисті немайнові відносини, врегульовані нормами сучасного цивільного права, між майново-відокремленими, юридично-рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

У запропонованому визначенні відображено загальні ознаки правових відносин (виникнення на підставі правових норм, належність учасникам відносин суб'єктивних прав та обов'язків, можливість застосування засобів держави примусу). В ньому також показано особливості цивільно-правових відносин (групи суспільних відносин, які набувають вигляду цивільно-правових, майнова відокремленість і юридична рівність учасників, посилення на юридичні факти як підставу виникнення, зміни та припинення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків).

Цивільне правовідношення визначається сукупністю наступних елементів:

- 1) суб'єкти правовідношення;
- 2) об'єкти;
- 3) зміст правовідношення (суб'єктивне цивільне право та суб'єктивний цивільний обов'язок).

У цивільно-правових відносинах мають брати участь принаймні два суб'єкта, бо це відносини між суб'єктами (відношення людини до речі не є правовим). Особи, які є учасниками цивільно-правових відносин, називаються *суб'єктами*.

Об'єкти цивільних правовідносин

— це матеріальні та нематеріальні блага, предмети матеріального світу заради яких (з приводу яких) між суб'єктами цивільних правовідносин виникають правові зв'язки;

— все те, з приводу чого виникає і здійснюється суспільний зв'язок між суб'єктами.

Отже, до об'єктів цивільних прав (правовідносин) належать:

- речі (в тому числі гроші й цінні папери);
- інше майно, в тому числі майнові права та обов'язки;
- результати робіт, послуги та дії;
- результати інтелектуальної діяльності;
- інформація;
- інші матеріальні та нематеріальні блага (ст. 177 ЦК України).

Зміст цивільного правовідношення складають суб'єктивні права та обов'язки його учасників. Суб'єктивне цивільне право — це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільного правовідношення, ті юридичні можливості, що надані йому нормами права, які іншими словами називають правомочностями.

Суб'єктивне цивільне право є поєднанням трьох правомочностей:

1. Правомочність на власні дії. Суб'єкт має право здійснювати самостійно фактичні та юридичні дії.
2. Правомочність вимагати — це можливість вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання ним певних обов'язків.
3. Правомочність на захист, яка полягає у можливості використання механізму державного примусу у випадках порушення суб'єктивного права.

1.5. Функції, система і принципи цивільного права

Функція (від латинського — *functio*) — виконання, здійснення.

Функції цивільного права — це зумовлені предметом і забезпечувані законодавством цілі правової галузі, певні напрями цивільно-правового впливу на майнові та особисті немайнові відносини.

Найбільш точно відображають специфічні риси цивільного права такі функції:

1. *Регулятивна*, направлена на регламентацію конкретної поведінки людей у суспільстві.

2. *Виховна*, направлена на виховання певної поведінки суб'єктів в суспільстві, стимулювання потрібної суспільству поведінки громадян і організацій;

3. *Попереджувальна*, направлена на проведення профілактичних мір в суспільстві;

4. *Охоронна*, направлена на захист прав і інтересів від порушень. Отже, її реалізація можлива тільки у поєднанні з регулятивною.

5. *Компенсаційна*, направлена на відновлення порушеного блага. Ця функція найбільш наближена до охоронної функції. З вище перерахованого найбільш значимими є регулятивна і охоронна функції.

Правовий принцип — це певне начало, керуюча ідея, у відповідність з якою здійснюється правове регулювання суспільних відносин.

Принцип цивільного права — це виявлені в його нормах фундаментальні положення, у відповідності з якими здійснюється регулювання майнових і особистих немайнових відносин.

Принципи цивільного права тісно пов'язані з предметом і методом регулювання цивільно-правових відносин. Вони мають визначальне значення при застосуванні цивільно-правових норм. До них належать принципи, що дістали відображення в ст. 3 ЦК України:

1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;

2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом;

3) свобода договору;

4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;

5) судовий захист цивільного права та інтересу;

6) справедливість, добросовісність та розумність.

Крім того, до принципів цивільного права належить принцип юридичної рівності суб'єктів цивільного правовідношення перед законом, що міститься в ст. 1 ЦК України.

Система цивільного права — це структура, яка розглядається в її внутрішньому розчленуванні на окремі правові інститути та в поєднанні цих інститутів, об'єднаних у відповідні підгалузі.

Цивільно-правовий інститут як складова системи цивільного права — це визначена сукупність цивільно-правових норм, що регулює самостійну групу суспільних відносин.

Підгалузь як елемент системи цивільного права — це сукупність декількох взаємозв'язаних і однорідних цивільно-правових інститутів, які поєднують своїм регулюванням цілісну сферу певних відносин.

В цивільному праві можна виділити наступні підгалузі: зобов'язальне право, право власності, спадкове право, інші речові права, особисті немайнові права.

1.6. Цивільно – правові відносини: поняття, особливості, елементи та види

Цивільно-правові відносини є різновидом правових галузевих відносин, тому їм властиві *ознаки правових відносин* у цілому, і галузевих цивільно-правових зокрема:

1. вони виникають на підставі правових норм, і саме цей момент пояснює регулюючий вплив права на суспільні відносини;
2. учасники цивільно-правових відносин мають суб'єктивні права та обов'язки;
3. здійснення суб'єктивних прав та виконання суб'єктивних обов'язків можуть забезпечуватися засобами державного примусу.

Щодо галузевих особливостей цивільно-правових відносин, то вони зумовлені особливостями предмета і методу цивільного права. Виходячи зі сказаного вище, можна окреслити такі *особливості цивільно-правових відносин*:

- а) це майнові (відносини власності і товарно-грошові) і особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права;

б) їхні учасники характеризуються майновою відокремленістю, вільним волевиявленням і юридичною рівністю;

в) суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки учасників цивільно-правових відносин виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів. Такими є загальні та галузеві ознаки цивільно-правових відносин.

Таким чином, *цивільно-правові відносини — це майнові та особисті немайнові відносини, врегульовані нормами сучасного цивільного права, між майново-відокремленими, юридично-рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.*

У запропонованому визначенні відображено загальні ознаки правових відносин (виникнення на підставі правових норм, належність учасникам відносин суб'єктивних прав та обов'язків, можливість застосування засобів держави примусу). В ньому також показано особливості цивільно-правових відносин (групи суспільних відносин, які набувають вигляду цивільно-правових, майнова відокремленість і юридична рівність учасників, посилення на юридичні факти як підставу виникнення, зміни та припинення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків).

Цивільне правовідношення визначається сукупністю наступних елементів:

- 1) суб'єкти правовідношення;
- 2) об'єкти;
- 3) зміст правовідношення (суб'єктивне цивільне право та суб'єктивний цивільний обов'язок).

У цивільно-правових відносинах мають брати участь принаймні два суб'єкта, бо це відносини між суб'єктами (відношення людини до речі не є правовим). Особи, які є учасниками цивільно-правових відносин, називаються *суб'єктами*.

Об'єкти цивільних правовідносин

– це матеріальні та нематеріальні блага, предмети матеріального світу заради яких (з приводу яких) між суб'єктами цивільних правовідносин виникають правові зв'язки;

– все те, з приводу чого виникає і здійснюється суспільний зв'язок між суб'єктами.

Отже, до об'єктів цивільних прав (правовідносин) належать:

- речі (в тому числі гроші й цінні папери);
- інше майно, в тому числі майнові права та обов'язки;
- результати робіт, послуги та дії;
- результати інтелектуальної діяльності;
- інформація;
- інші матеріальні та нематеріальні блага (ст. 177 ЦК України).

Зміст цивільного правовідношення складають суб'єктивні права та обов'язки його учасників. Суб'єктивне цивільне право — це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільного правовідношення, ті юридичні можливості, що надані йому нормами права, які іншими словами називають правомочностями.

Суб'єктивне цивільне право є поєднанням трьох правомочностей:

1. Правомочність на власні дії. Суб'єкт має право здійснювати самостійно фактичні та юридичні дії.
2. Правомочність вимагати — це можливість вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання ним певних обов'язків.
3. Правомочність на захист, яка полягає у можливості використання механізму державного примусу у випадках порушення суб'єктивного права.

1.7. Зміст цивільних правовідносин

Зміст цивільних правовідносин утворюють суб'єктивне право та суб'єктивний обов'язок.

Суб'єктивне цивільне право - це вид і міра можливої поведінки уповноваженої особи, яка забезпечується виконанням обов'язків іншими суб'єктами і можливістю застосування до них державного примусу.

Структура суб'єктивного права:

- право (повноваження) на власні дії;
- право (повноваження) на чужі дії;
- право (повноваження) вимагати застосування засобів примусу до зобов'язаних осіб, які не виконали чи виконали зобов'язання неналежним чином.

Суб'єктивне право пов'язане із суб'єктивним обов'язком, оскільки здійснення цього права залежить від поведінки зобов'язаних осіб.

Суб'єктивний цивільний обов'язок - це міра необхідної поведінки зобов'язаної особи для задоволення інтересів уповноваженої особи.

Зміст цивільно-правового обов'язку полягає в тому, що закон (договір) зобов'язує особу до певної поведінки (здійснити певні дії чи утриматися від певних дій). Тобто це заснована на законі міра відповідної (щодо задоволення інтересів певної особи) поведінки зобов'язаної особи.

1.8. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин

Юридичні факти - це обставини, наявність яких тягне встановлення, зміну, припинення або інші трансформації цивільних прав і обов'язків.

Для настання юридичних наслідків досить наявності й одного юридичного факту.

Однак частіше маємо справу з комплексом фактів, поміж яких розрізняють:

- 1) групу юридичних фактів - декілька фактичних обставин, кожне з яких викликає або може викликати один і той же наслідок;

2) юридичну (фактичну) сукупність (відповідає російському «юридический состав») - систему юридичних фактів, пов'язаних між собою таким чином, що правові наслідки настають лише за наявності усіх елементів цієї сукупності.

Підстави класифікації юридичних фактів в цивільному праві:

1. Залежно від характеру наслідків, вони можуть бути поділені на:

- встановлюють право, що пов'язане з виникненням правовідносин;
- змінюють право, що тягне зміну існуючих правовідносин;
- припиняють право, що припиняють існуючі правовідносини;
- перешкоджають виникненню або трансформації права, наявні обставини, що зумовлюють неможливість виникнення, зміни або припинення правовідносин;
- поновлюють право, щодо обставин, наявність яких тягне відновлення раніше існуючих прав;

2. Залежно від наявності і характеру вольового елемента:

- 1) дії - обставини, факти, що залежать від волі людини;
- правомірні, тобто такі, що не суперечать нормам права і прямо не заборонені ними;

Правомірні дії поділяють на:

- 1) юридичні акти;
- 2) юридичні вчинки.

У залежності від характеристики суб'єктів, що вчиняють дії, юридичні акти можуть бути поділені на:

а) акти суб'єктів приватного права (правочини) - волевиявлення, безпосередньо спрямовані на виникнення, припинення або трансформацію, цивільних прав і обов'язків;

б) акти суб'єктів публічного права (акти цивільного законодавства, адміністративні акти, судові акти - рішення, постанови, ухвали тощо).

- неправомірні (правопорушення, делікти).

2) події - обставини, які виникають та існують незалежно від волі людини і не підконтрольні їй.

2. Поняття і види правочинів

Ст. 202 ЦК України визначає правочин як дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.¹

Правочин - це дія особи, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, слід тлумачити поширювально у тому сенсі, що правочини можуть бути також підставою інших видозмін правовідносин.

Правочини відрізняються від інших юридичних фактів такими рисами:

1) правочини є вольовими актами, спрямованими на досягнення певного правового результату. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів, як події, котрі відбуваються та створюють правові наслідки незалежно від волі суб'єктів цивільного права;

2) правочини завжди є діями фізичної або юридичної особи. Цим вони відрізняються від адміністративних актів (актів управління), які видають органи державної влади та управління;

3) правочини завжди є правомірними діями, що тягнуть виникнення або видозміни регулятивних цивільних правовідносин. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів, як делікти, котрі порушують цивільні права і тягнуть виникнення регулятивних відносин;

4) воля в правочинах завжди спрямована саме на встановлення, зміну, припинення тощо цивільних прав і обов'язків. Цим вони відрізняються від юридичних вчинків, де волевиявлення не спрямоване спеціально на створення юридичних наслідків;

5) правочини опосередковують динаміку цивільних правовідносин. Цим вони відрізняються від такого виду юридичних фактів, як акти цивільного стану, котрі, по-перше, об'єднують і події, і дії; по-друге, нерозривно пов'язані з

¹ Доліненко Л.О., Сарновська С. О. Цивільне право України. К.: Вид. МАУП, 2005. 384с.

фізичною особою і не стосуються осіб юридичних; по-третє, слугують передумовою виникнення у фізичних осіб можливості бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків.

ЦК розрізняє односторонні правочини і договори (двосторонні та багатосторонні правочини).

Одностороннім правочин визнається у разі, якщо для виникнення, припинення або іншої видозміни цивільних прав і обов'язків достатньо волевиявлення однієї сторони (наприклад, волевиявлення спадкодавця-заповідача при складанні заповіту).

Двосторонній чи багатосторонній правочин є договором. *Договір* — це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Класифікація правочинів:

- 1) правочини реальні та консенсуальні;
- 2) правочини оплатні та безвідплатні;
- 3) правочини абстрактні та каузальні;
- 4) правочини строкові та безстрокові;

Можна виділити інші види правочинів:

- легітарні (такі, що мають основою приписи закону) і волюнтарні (не передбачені законом, але укладаються особами у результаті їхнього вільного волевиявлення),

- усні та письмові (ст. 205 ЦК України),

- умовні та безумовні (ст. 212 ЦК України), біржові (такі, що укладаються на біржах і відносно біржових товарів) і небіржові та ін.

3. Умови дійсності правочинів

- 1) зміст правочину;
- 2) цивільна дієдатність суб'єктів правочину;
- 3) відповідність волевиявлення внутрішньої волі суб'єкта (суб'єктів) правочину;
- 4) форма правочину;

5) реальність правочину;

б) дотримання спеціальних умов.

При з'ясуванні наявності умов чинності правочину діє презумпція правомірності правочину, котра полягає у припущенні, що особа, вчиняючи правочин, діє правомірно.

Своїм підґрунтям встановлення презумпції правомірності правочину є визначальний принцип приватного права «Дозволено усе, що прямо не заборонено законом», а також засади цивільного права, як свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; справедливість, добросовісність та розумність цивільного законодавства (ст. 3 ЦК).

Ст. 204 ЦК передбачає два шляхи спростування презумпції правомірності правочину:

1) визнання неправомірності і недійсності правочину прямим приписом закону;

2) визнання неправомірності і недійсності правочину судом.

1.9. Дія цивільного законодавства у часі, просторі та за колом осіб. Застосування цивільного законодавства за аналогією

У цивільному законодавстві України діють загальні правила стосовно дії нормативно-правових актів у часі, зокрема моменту набрання ними чинності, в просторі і за колом осіб.

У ЦК спеціально врегульовано дію актів цивільного законодавства у часі (ст. 5 ЦК). Подібно до інших галузей права загальним є принцип прямої дії акта цивільного законодавства (ч. 1, 3 ст. 5 ЦК). Натомість переживаючу дію (застосування акта цивільного законодавства, які втратив чинність, у період після втрати ним чинності) чи зворотну дію (поширення дії акта цивільного законодавства на відносини, які виникли до набрання ним чинності) акт цивільного законодавства може мати лише у випадках, прямо вказаних у законі.

Загальним принципом є неможливість погіршення становища особи при наданні закону зворотної дії. Цей принцип втілено у ч. 2 ст. 5 ЦК, відповідно до якої акт цивільного законодавства не має зворотної дії у часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи, а також у низці Прикінцевих та перехідних положень ЦК, які поширюють дію окремих норм ЦК на відносини, що виникли до набрання ним чинності.

Найбільш важливі правила застосування актів цивільного законодавства:

– ієрархія актів цивільного законодавства за юридичною силою: за наявності двох актів цивільного законодавства різної юридичної сили, кожен з яких регулює одні й ті самі цивільні відносини, правила, встановлені нормативно-правовим актом нижчої юридичної сили, застосовуються лише остільки, оскільки вони не суперечать правилам нормативно-правового акта вищої юридичної сили;

– новий закон скасовує попередній закон: за наявності двох актів цивільного законодавства однакової юридичної сили, один з яких суперечить іншому, застосуванню підлягає акт, який прийнятий пізніше;

– спеціальна норма заміняє норму загальну: загальні норми, які розраховані на невизначене коло випадків, застосовуються субсидіарно – лише остільки, оскільки вони не замінені спеціальними нормами;

– за відсутності норм цивільного законодавства, які врегульовують відносини між учасниками конкретної ситуації, за наявності визначених у законі підстав може бути застосована аналогія цивільного закону (ч. 1 ст. 8 ЦК) або аналогія цивільного права (ч. 2 ст. 8 ЦК).

Аналогія є способом одноразового подолання прогалин у цивільному праві. Умови застосування аналогії закону: належність відносин, до яких застосовується аналогія, до сфери цивільно-правового регулювання (ст. 1, 9 ЦК); Аналогія права передбачає індивідуальне врегулювання цивільних відносин відповідно до загальних засад цивільного законодавства (цивільно-правових принципів, закріплених у ст. 3 ЦК). Наявність серед цих принципів

засад справедливості, розумності і добросовісності надає суду широку сферу розсуду при використанні аналогії права. Загальні засади застосування ЦК до врегулювання приватних відносин ґрунтуються на положеннях ст. 9 ЦК.¹

¹ В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Цивільне право : підручник : у 2 т. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

Тема 2. Фізичні особи як суб'єкти цивільного права

Глосарій до теми 2

Акти цивільного стану – юридичні події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (народження фізичної особи, встановлення походження фізичної особи, набуття громадянства, вихід з громадянства втрата громадянства, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, укладення шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, зміна імені, позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, інвалідність, смерть).

Безвісна відсутність фізичної особи – встановлений в судовому порядку факт відсутності фізичної особи, відомостей про неї в місці її постійного проживання протягом одного року.

Деліктоздатність – передбачена нормами цивільного права здатність фізичної особи нести самостійну майнову відповідальність.

Дієздатність – здатність особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Емансипація – звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень, зрівняння у правах.

Захист особистих немайнових прав – юридично закріплена можливість уповноваженої особи використовувати заходи правового впливу з метою відновлення порушеного немайнового права та припинення дій, що порушують це право.

Ім'я – власна назва фізичної особи – громадянина України, що складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає

із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить.

Індивідуалізація фізичної особи – низка ознак, які індивідуалізують фізичну особу, що дозволяє виділити її як учасника цивільних правовідносин поряд з іншими суб'єктами, та впливають на її цивільні права та обов'язки.

Місце проживання фізичної особи – житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово.

Недієздатність – нездатність суб'єкта права внаслідок малого віку, душевної хвороби чи недоумства здійснювати своїми діями суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а також нездатність розуміти значення своїх дій.

Неповна (часткова) дієздатність – характеризується тим, що за громадянином визнається право набувати і здійснювати своїми діями не будь-які, а тільки деякі права і обов'язки, прямо передбачені законом.

Обмежено дієздатна особа – особа, яка не володіє повним обсягом дієздатності якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними або якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Оголошення фізичної особи померлою – встановлена судом презумпція загибелі особи, що відсутня протягом певного часу та про яку немає ніяких відомостей щодо місця її проживання.

Органи соціального захисту населення – органи, діяльність яких спрямована на забезпечення догляду, надання соціально-побутового та медичного обслуговування громадянам похилого віку, інвалідам і дітям з вадами фізичного та розумового розвитку, які цього потребують.

Опіка та піклування – система заходів, спрямованих на забезпечення особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх дітей, а також

повнолітніх осіб, які за віком чи станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки.

Опікун, піклувальник – законний представник інтересів дитини без спеціальних на те повноважень, який несе відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходиться під його опікою, піклуванням.

Орган опіки та піклування – районні, районні у м. Києві та м. Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, які відповідно до законодавства провадять діяльність з надання статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей.

Органи охорони здоров'я – органи, які здійснюють діяльність (діагностичну, лікувальну, експертну) щодо осіб, визнаних судом недієздатними внаслідок психічних захворювань або визнаних судом обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами, а також щодо утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком до трьох років у будинках дитини.

Особисте немайнове право – суб'єктивне право з приводу нематеріальних благ, яке належить кожній фізичній особі від народження або за законом все її життя, не має економічного змісту та тісно пов'язане з фізичною особою.

Підопічні – особи, над якими через недостатність їх обсягу дієздатності призначено опіку.

Правоздатність – передбачена нормами права здатність (можливість) особи мати суб'єктивні юридичні права і виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки.

Правоздійснювальна здатність – елемент правочиноздатності, який

полягає в здатності фізичної особи самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки.

Правонабувальна здатність – елемент правочиноздатності, який полягає в здатності фізичної особи своїми діями набувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки.

Праворозпорядча здатність – елемент правочиноздатності, який полягає в здатності фізичної особи своїми діями розпоряджатися належними особі правами.

Правочиноздатність – передбачена нормами права здатність фізичної особи укладати будь-які правочини, які не заборонені законом.

Фізична особа – людина (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка наділена цивільною правоздатністю та дієздатністю і є суб'єктом цивільного права.

Фізична особа-підприємець – фізична особа, яка має повний обсяг цивільної дієздатності, що здійснює підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

Цивільна правосуб'єктність – соціально-правова можливість суб'єкта бути учасником цивільних правовідносин.

2.1. Поняття та зміст правоздатності фізичної особи. Місце проживання

Фізична особа як людина — це учасник цивільних відносин. Слід звернути увагу на появу в кодексі самого терміна «фізична особа», який, хоча і досить широко застосовується у законодавстві іноземних держав та міжнародних правових актах, в українському законодавстві є певним чином новим. Фізичними особами, як суб'єктами цивільного права, можуть бути як громадяни України, так і громадяни інших держав, і особи без громадянства.

Правоздатність фізичної особи. Здатність мати цивільні права та обов'язки мають усі фізичні особи. Фізичні особи мають здатність бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків, мати будь-яке право чи обов'язок з тих, що надаються чи допускаються законом, тобто юридичну можливість, що витікає із закону. Лише за наявності правоздатності можливе виникнення конкретних суб'єктивних прав і обов'язків.

Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і припиняється у момент її смерті. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини.

Цивільна правоздатність є невід'ємною від особи незалежно від віку, стану здоров'я чи інших характеристик людини. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку. Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки.

Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається з прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить. При здійсненні окремих цивільних прав фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або діяти без зазначення імені. Правоздатність є лише основою для правоволодіння, вона ще не означає фактичну, реальну наявність в

особи конкретних прав і обов'язків з числа тих, що передбачені чи допускаються законом. Фізична особа має усі особисті немайнові права, встановлені Конституцією України та ЦК України, а також здатна мати усі майнові права, встановлені цивільним законодавством. Особа здатна мати інші цивільні права, які хоч і не встановлені Конституцією України та законодавством, однак не суперечать закону та моральним засадам суспільства. Правам особи кореспондують обов'язки, які фізична особа здатна мати як учасник цивільних відносин. ЦК України визнає нікчемними правочини, які обмежують можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки.

Набуття конкретних суб'єктивних прав та обов'язків означатиме реалізацію правоздатності. Тобто лише за наявності певного юридичного факту (наприклад, набуття майна у власність) у правосуб'єктної особи виникне конкретне суб'єктивне право (у даному випадку — право власності на придбане майно), яке до цього часу носило характер лише абстрактної можливості мати таке право (у даному випадку — право власності). Характерними рисами правоздатності є рівність правоздатності фізичних осіб, їх невідчужуваність від особи та неможливість їх обмеження, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом. Громадянин може розпоряджатися суб'єктивними правами, однак не може зменшити свою правоздатність, не може від неї відмовитись. Разом з тим не можна твердити і про безмежність змісту правоздатності, оскільки суб'єктивне право як міра можливої поведінки уповноваженої особи має певні межі, визначені законом. Так, певні види діяльності особи чи володіння певним майном можуть бути заборонені або обмежені законом.

Слід зазначити, що іноземці та особи без громадянства мають обсяг цивільної правоздатності нарівні з громадянами України, тобто їм надано національний режим.

Визначення місця проживання особи має суттєве значення для забезпечення правової охорони прав та інтересів суб'єктів цивільних відносин.

Цивільний закон орієнтується на місце проживання особи при визначенні місця виконання зобов'язання (ст.532 ЦК України), місця, куди надсилаються звернення та листи, місце відкриття спадщини (ст. 1221 ЦК України), місця відкриття позовного провадження (ст.ст. 125-127 ЦПК України) та при прийнятті судом рішення про визнання фізичної особи безвісти відсутньою або оголошення померлою (ст. ст. 43, 443, 46 ЦК України).

Місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому, у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово (ст. 29 ЦК України).

Фізична особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, що встановлюються законом.

Для деяких категорій осіб передбачається легальне визначення місця проживання. Так, місцем проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років визначається органом опіки та піклування або судом.

Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна. Чинним ЦК України вперше визначено, що фізична особа може мати кілька місць проживання.

2.2. Поняття та види дієздатності фізичної особи

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК України). Наявність дієздатності в особи означає її можливості особисто здійснювати різноманітні юридичні дії: укладати правочини, заповідати, видавати довіреності тощо, а також відповідати за спричинену шкоду. Традиційно вважається, що дієздатність об'єднує у собі правочиноздатність, тобто здатність здійснювати правочини, та деліктоздатність — здатність нести відповідальність за неправомірні дії.

Дієздатність, як і правоздатність, — це юридична категорія, але є не природними правами людини, а наданими їй у силу закону. Значення категорії дієздатності полягає в тому, що дієздатність юридично забезпечує активну участь особи у цивільному обороті, реалізації її майнових та особистих немайнових прав.

Зміст дієздатності містить у собі такі складові частини:

- 1) здатність особи своїми діями набувати цивільні права та створювати для себе цивільні обов'язки;
- 2) здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки;
- 3) здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення.

Цивільне законодавство розрізняє декілька різновидів дієздатності залежно від віку особи та її психічного стану, оскільки при здійсненні цивільних прав та обов'язків особа повинна розуміти значення та можливі наслідки своїх дій. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Дієздатність є невідчужуваною від особи, її обсяг установлюється ЦК України і може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове обмеження дієздатності можливе лише за рішенням суду у випадках, встановлених законом.

Види дієздатності:

- 1) часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років (малолітніх);
- 2) неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх);
- 3) повна цивільна дієздатність.

Передбачено також визнання особи недієздатною та обмежено дієздатною за рішенням суду і на підставах, визначених законом.

Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років (малолітня особа) (ст. 31 ЦК України). Часткова цивільна дієздатність фізичної особи характеризується тим, що за малолітньою особою визнається право здійснювати своїми діями не будь-які права і обов'язки, а лише ті, що прямо передбачені законом. Так, фізична особа, яка не досягла 14 років, має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. При цьому правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість. Малолітня особа також може здійснювати особисті немайнові права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, зокрема набувати авторських прав на свої малюнки, вірші тощо.

Малолітня особа не несе цивільно-правової відповідальності за завдану нею шкоду. Шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою.

Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та

особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини.

Якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану нею, якщо не доведе, що шкоди було завдано не з його вини.

Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, заклади та особи зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, визначеній за домовленістю між ними або за рішенням суду.

Обов'язок зазначених осіб відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення нею повноліття. Після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до 14 років життя або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а зазначені особи є неплатоспроможними або померли.

Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) (ст. 32 ЦК України). Обсяг цивільної дієздатності неповнолітніх осіб є досить широким. Вони можуть набувати цивільні права та обов'язки як самостійно — у визначених законом випадках, так і за згодою батьків (усиновлювачів, піклувальників).

Крім правочинів, які має право здійснювати малолітня особа, фізична особа у віці від 14 до 18 років має право: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Крім того, неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, внесеними іншими особами у

фінансову установу на її ім'я, за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника. За загальним правилом неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від будь-кого з батьків (усиновлювачів). У разі заперечення того з батьків (усиновлювачів), з ким проживає неповнолітня особа, правочин може бути здійснений з дозволу органу опіки та піклування. За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Суд може скасувати своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, що були підставою для його прийняття. Неповнолітні особи можуть нести цивільну відповідальність. Так, неповнолітня особа відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах, особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини. Обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодування шкоди припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли

вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди. Шкода, завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується цією особою самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується у частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності і не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоди, повноліття.

Повна цивільна дієздатність (ст. 34 ЦК України). Повну цивільну дієздатність набуває фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Закон знає окремі винятки з цього загального правила. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі розірвання шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. Повна цивільна дієздатність може бути надана, відповідно до ст. 35 ЦК України, фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування згідно із заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної

цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки. У разі припинення трудового договору, підприємницької діяльності надана особі повна цивільна дієздатність зберігається.¹

2.3. Поняття і зміст цивільної деліктоздатності фізичних осіб

Дієздатність - здатність суб'єкта своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

На відміну від правоздатності, дієздатність характеризується тим, що діяльність суб'єктів мусить бути усвідомленою, з необхідністю оцінювати суспільні та економічні явища, тобто вона залежить від віку, досвіду та стану здоров'я. У різних галузях права питання про набуття особою дієздатності вирішують по-різному. Повна дієздатність у громадян настає з досягненням ними повноліття (18-річного віку), а при одруженні - до досягнення 18-річного віку (з моменту одруження). Ніхто не має права без законних підстав обмежити особу в дієздатності. Обмежити дієздатність або визнати особу недієздатною може лише суд у випадках, визначених законом.

Не в повному обсязі наділяються дієздатністю неповнолітні віком від 15 до 18 років, вони можуть бути учасниками багатьох цивільних правовідносин, що виникають з договорів купівлі-продажу, майнового найму, дарування, страхування, факту винаходу, створення творів науки, літератури, мистецтва. Всі інші угоди вони вправі укладати за згодою своїх батьків (усиновителів) або піклувальників. Неповнолітні, які не досягли 15 років самі угоди (крім внесення вкладів, дрібних побутових угод для задоволення разових потреб) не можуть укладати. Від їхнього імені діють батьки (усиновителі), опікуни.

Деліктоздатність - це здатність нести юридичну відповідальність за невиконання обов'язків або за вчинення різних правопорушень.

¹ Яновицької Г.Б., Кучера В.О., Цивільне право України: підручник [Текст] : в 2 т. Т. 1 . кол. авторів; за ред. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.

У різних галузях права деліктоздатність настає з різного віку: в цивільному праві за майнову шкоду - з 15 років; в кримінальному - з 16 років (за особливо тяжкі злочини - з 14 років), в адміністративному - з 16 років тощо.¹

2.4. Підстави та наслідки обмеження цивільної дієздатності та визнання особи недієздатною

Обмежена цивільна дієздатність фізичної особи (ст. 36 ЦК України).

Цивільна дієздатність фізичної особи може бути обмежена за рішенням суду, якщо буде визнано, що вона страждає на психічний розлад, який суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієздатність якої обмежена, до органу опіки та піклування або суду. Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпоряджання ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити такій фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися

¹ Кравчук М. В., Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. 3-тє вид., змін, й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247с.

ними. Особа з обмеженою дієздатністю самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, яка завдана нею іншій особі. У разі видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність. У разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо суд поновлює її цивільну дієздатність. Піклування, встановлене над фізичною особою, припиняється на підставі рішення суду про поновлення цивільної дієздатності.¹

Недієздатність фізичної особи (ст. 39 ЦК України). Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу нездатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Якщо суд відмовить у задоволенні заяви про визнання особи недієздатною і буде встановлено, що вимога була заявлена недобросовісно без достатньої для цього підстави, фізична особа, якій такими діями було завдано моральної шкоди, має право вимагати від заявника її відшкодування. Фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною. Над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка. Недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину. Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун. Шкода, завдана недієздатною фізичною особою, відшкодовується опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини. Обов'язок цих осіб

¹ Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України : Підручник. Вид. 2, перероб. і доп. К.: Істина, 2007. 816 с.

відшкодувати шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, не припиняється у разі поновлення її цивільної дієздатності. Якщо опікун недієздатної особи, яка завдала шкоди, помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама недієздатна особа має таке майно, суд може постановити рішення про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, частково або в повному обсязі за рахунок майна цієї недієздатної особи.

За позовом опікуна або органу опіки та піклування суд поновлює цивільну дієздатність фізичної особи, яка була визнана недієздатною, і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення її психічного стану у неї поновилися здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

2.5. Особисті немайнові права та обов'язки фізичних осіб

Види та характеристика немайнових прав, що забезпечують існування фізичної особи

Ознаки нематеріальних благ:

Відсутність матеріального (майнового) змісту;

Нерозривний зв'язк з особистістю носія, що породжує невідчужуваність цього блага.

Нематеріальні блага існують без обмеження строку. Особисті немайнові права мають економічний зміст і не мають грошової оцінки. Змістом особистих немайнових прав визначена можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати власну поведінку у сфері свого приватного життя (ст. 271 ЦК України). Законом передбачено межі реалізації особистих немайнових прав фізичної особи (ст. 274 ЦК України). Обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, передбачених Конституцією України, встановлюються лише Конституцією; обмеження особистих немайнових прав, передбачених ЦК України або законами, мають бути визначені законодавством. Особливість немайнових прав, більшість з яких здійснюється самостійно, полягає в тому, що

закон допускає здійснення прав малолітніх, неповнолітніх фізичних осіб їх батьками, опікунами, піклувальниками (ст. 272 ЦК України).

Основна частина особистих немайнових прав виникає з моменту народження людини; вони є її природними властивостями.

Особисті немайнові права пов'язані з особою їх носія, якого неможливо позбавити цих прав; фізична особа не може відмовитися від прав, володіючи ними довічно (ч. 3, 4 ст. 270 ЦК України). Ці права не можуть бути відчужені. Обмеження можуть стосуватися здійснення особистих немайнових прав щодо таємниці листування, телефонних розмов, права на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації, а також прав особи, засудженої за вчинення злочину.

Особисті немайнові права поділяються на дві групи за цільовим призначенням:

- які забезпечують природне існування фізичної особи (гл. 21);
- які забезпечують соціальне буття фізичної особи (гл. 22).

Розглянемо *особисті немайнові права*, що забезпечують природне існування фізичної особи. Право на життя (ст. 281 ЦК України) об'єднує право на власне життя та право давати життя іншим. Право на власне життя містить право на фізичне існування, фізичну (природну) смерть, на медичні, наукові та інші дослідження, на усунення небезпеки, що загрожують життю. Право давати життя іншим є складовою загального права на життя. Призначення цього права полягає в продовженні людського роду — можливості виконання репродуктивної функції природним шляхом. Право надавати життя іншим — це право на стерилізацію, штучне переривання вагітності, штучне запліднення та перенесення зародка в організм жінки. Право на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України) передбачає право надання медичної допомоги. Законом передбачено право повнолітньої фізичної особи відмовитися від подання їй медичної допомоги. Право на охорону здоров'я містить право на медичне страхування, на інформацію про стан свого здоров'я, таємницю щодо стану свого здоров'я, усунення небезпеки, що загрожує здоров'ю. Право на безпечне довкілля (ст. 293

ЦК України) охоплює право на безпечне для життя та здоров'я довкілля і право на достовірну інформацію про стан довкілля. Право на свободу і особисту недоторканність (ст. 289 ЦК України) складається з права на свободу (ст. 288 ЦК України) і права на особисту недоторканність. Право на сім'ю, опіку, піклування та патронатне виховання складається з права на створення сім'ї (ст. 291 ЦК України), опіку, піклування (ст. 292 ЦК України) та патронатне виховання (гл. 20 СК України). Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне існування фізичної особи.

Особисті немайнові права особи:

- право на ім'я (ст. 294–296 ЦК України) — це право на володіння, користування та розпоряджання іменем, право вимагати звертатися до особи по імені, право на псевдонім, право вимагати зупинити незаконне використання свого імені, право на зміну імені;

- право на честь, гідність та ділову репутацію — це право на гідність, честь (ст. 297 ЦК України), повагу до людини, яка померла (ст. 298 ЦК України), на ділову репутацію (ст. 299 ЦК України);

- право на індивідуальність (ст. 300 ЦК України) — полягає в тому, що фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, право на вільний вибір форми та способу прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства;

- право на зображення та голос — можливість особи визначати, використовувати і розпоряджатися своїм зображенням, голосом та його записом (ст. 308 ЦК України);

- право на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України) — фізична особа сама визначає особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб;

- право на особисті папери (ст. 303 ЦК України) — документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо; це власність фізичної особи;

- право на інформацію (ст. 302 ЦК України) — передбачена законом можливість вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію;
- право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 309 ЦК України);
- право на вибір виду занять (ст. 312 ЦК України);
- право на місце проживання та недоторканність житла (ст. 310, 311 ЦК України) — це передбачене законом право утримувати житло, придатне для проживання, у відповідному населеному пункті, де фізична особа постійно, переважно або тимчасово проживає, а також право вільно вибирати місце проживання. Право на недоторканність житла передбачає право фізичної особи дозволити проникнути до житла лише за її згодою або за рішенням суду. У п. 4 ст. 311 ЦК України передбачена заборона виселення або в інший спосіб примусового позбавлення житла, крім випадків, встановлених законом за рішенням суду;
- право на свободу пересування (ст. 313 ЦК України) — можливість фізичних осіб вільно пересуватися, вільно визначати місце свого перебування, вибирати способи і засоби пересування;
- право на свободу об'єднання (ст. 314 ЦК України) — можливість фізичних осіб об'єднуватись у політичні партії та громадські організації. У ст. 315 ЦК України передбачено право на мирні збори.

2.6. Підстави, порядок та наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України).

Тривала відсутність фізичної особи в місці її постійного проживання за відсутності відомостей про місце її перебування зачіпає права та інтереси фізичних та юридичних осіб, з якими вона перебуває у правових зв'язках. Так,

невизначеними можуть залишитися майнові, аліментні, пенсійні, трудові та інші проблеми відсутньої особи.

З метою усунення такої правової невизначеності законом передбачено створення спеціального легального статусу для такої особи — визнання її безвісно відсутньою, що є засвідченням у судовому порядку факту тривалої відсутності особи в місці її проживання, що в свою чергу, тягне за собою певні правові наслідки.

Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, з наступних підстав:

- а) протягом року відсутня в місці її постійного проживання;
- б) протягом того ж строку в місці його постійного проживання немає відомостей про місце його перебування;
- в) невідомість місця перебування не можна усунути за допомогою відповідних заходів.

У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць — перше січня наступного року.

Правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою:

1. Над майном громадянина, визнаного безвісно відсутнім встановлюється опіка. З майна, належного безвісно відсутньому, видається утримання громадянам, яких безвісно відсутній зобов'язаний за законом утримувати. За рахунок існуючого майна, опікун задовольняє вимоги по сплаті боргів по різних зобов'язаннях безвісно відсутнього;

2. Неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти, непрацездатні батьки, дружина, незалежно від віку і працездатності, якщо вона доглядає за дітьми безвісно відсутнього, що не досягли 8 років, вправі вимагати призначення їм пенсії у зв'язку з визнанням годувальника безвісно відсутнім.

3. Чоловік або дружина безвісно відсутнього набувають права розірвання шлюб у спрощеному порядку через органи РАЦСу;

4. Припиняються зобов'язання, тісно зв'язані з особою безвісно відсутнього, наприклад, чинність довіреності та договору доручення.

Правові наслідки скасування визнання безвісно відсутнім такі:

Суд надсилає органу опіки та піклування копію рішення для зняття опіки над майном громадянина, який повернувся.

Судове рішення про скасування визнання безвісно відсутнім юридичною підставою для припинення виплати пенсії відповідним громадянам. Можливе поновлення шлюбних відносин.

2.7. Підстави, порядок та наслідки оголошення фізичної особи померлою

Оголошення фізичної особи померлою (ст. 46 ЦК України). Визнання особи безвісно відсутньою за умови її тривалої відсутності не усуває певної невизначеності її легального статусу, оскільки вона визнається учасником окремих правовідносин, які можуть бути припиненими лише зі смертю особи. Фізична особа може бути оголошена судом померлою:

а) якщо вона відсутня в місці постійного проживання протягом 3 років;

б) немає відомостей про місце її перебування;

в) вжиті заходи для виявлення місце перебування громадянина не дали позитивних наслідків. 3-річний строк скорочується до 6 місяців, коли громадянин пропав безвісті за обставин, що загрожували смертю, або є підстави припускати його загибель від певного нещасного випадку (був пасажиром літака, з яким сталося аварія).

Інший строк встановлено для військовослужбовців або інших громадян, які пропали безвісти у зв'язку з військовими діями. Вони можуть бути оголошені померлими не раніше, ніж після закінчення 2 років з дня припинення військових дій.

Днем смерті громадянина, оголошеного померлим, вважається день набрання законної сили рішенням суду, або день його гаданої загибелі, якщо він

пропав безвісти за обставин, що загрожували смертю або дають підставу припускати його загибель від певного нещасного випадку.

Закон пов'язує певні правові наслідки з оголошенням фізичної особи померлою:

а) відкриття спадщини;

б) певні особи набувають право на одержання пенсій;

в) припиняється шлюб;

г) припиняються зобов'язання, пов'язані з особою громадянина, якого оголошено померлим.

Якщо фізична особа, яка була оголошена померлою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем перебування цієї особи або суд, що постановив рішення про оголошення її померлою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення фізичної особи померлою. Незалежно від часу своєї появи фізична особа, яка була оголошена померлою, має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей та цінних паперів на пред'явника.

Особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива.

У разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, відшкодовується вартість цього майна.

Якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність держави або територіальної громади і було реалізоване ними, цій особі повертається сума, одержана від реалізації цього майна.

2.8. Підстави та порядок встановлення опіки та піклування

Опіка та піклування – інститут цивільного права, який забезпечує захист особистих немайнових та майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх дітей, недієздатних фізичних осіб й осіб, дієздатність яких обмежена (ст.ст. 55-79 ЦК).

Метою встановлення опіки та піклування є забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Щодо неповнолітніх — також забезпечення їх виховання, навчання та розвитку.

Згідно зі ст. 55 ЦК України опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Опіка встановлюється над:

— малолітніми особами (тобто фізичними особами, які не досягли 14 років), які позбавлені батьківського піклування;

— фізичними особами, які визнані судом недієздатними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу;

— майном малолітніх осіб, позбавлених батьківського піклування;

— майном фізичних осіб, визнаних недієздатними;

— майном фізичних осіб, визнаних судом безвісно відсутніми;

— майном фізичних осіб, місцеперебування яких невідоме.

Піклування встановлюється над:

— неповнолітніми особами (фізичними особами у віці від 14 до 18 років), які позбавлені батьківського піклування;

— фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена судом, якщо особа страждає на психічний розлад, що суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними; якщо зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами і тим

ставити себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Позбавлення батьківського піклування означає, що батьки дітей померли, невідомі, визнані у судовому порядку безвісно відсутніми або померлими. Опіку і піклування може бути встановлено і при житті батьків неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини, оскільки перебування з батьками небезпечне для життя дитини; батьки визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі або перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні); понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи або підкинули дитину, і це підтверджено відповідними актами органів внутрішніх справ; відмовилися від дітей в установленому законом порядку; виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у тривалому відрядженні; перебувають під слідством. Батьки й усиновлювачі щодо дітей до 18-річного віку є опікунами і піклувальниками без спеціального призначення.¹

Місцем встановлення опіки або піклування є місце проживання фізичної особи, яка потребує опіки чи піклування, або місце проживання опікуна чи піклувальника

Органами, які приймають рішення щодо опіки і піклування, є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Безпосереднє ведення справ щодо опіки і піклування покладається у межах їх компетенції на відповідні відділи та управління місцевої державної адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих комітетів міських чи районних у

¹ Доліненко Л.О., Сарновська С. О. Цивільне право України. К.: Вид. МАУП, 2005. 384с.

містах рад. У селищах і селах справами опіки та піклування безпосередньо відають виконавчі комітети сільських і селищних рад.

Органи освіти здійснюють діяльність щодо виявлення, обліку та передачі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячих будинків, шкіл-інтернатів різних профілів, на усиновлення, під опіку (піклування) та з інших питань, що належать до їх компетенції. Органи у справах сім'ї та молоді, служби у справах неповнолітніх здійснюють діяльність щодо виявлення, обліку та тимчасового влаштування безпритульних дітей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які утримуються у державних дитячих закладах, на виховання в сім'ї (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Органи соціального захисту населення здійснюють діяльність щодо забезпечення догляду, надання соціально-побутового та медичного обслуговування громадянам похилого віку, інвалідам і дітям з вадами фізичного та розумового розвитку, які цього потребують.

Органи охорони здоров'я здійснюють діяльність (діагностичну, лікувальну, експертну) щодо осіб, визнаних судом недієздатними внаслідок психічних захворювань або визнаних судом обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами, а також щодо утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком до трьох років у будинках дитини.

Орган опіки та піклування встановлює опіку над малолітньою особою та піклування над неповнолітньою особою, крім випадків встановлення опіки та піклування судом у разі визнання особи недієздатною або у разі обмеження цивільної дієздатності особи.

Опікуна або піклувальника призначає орган опіки та піклування. Фізична особа може бути призначена опікуном або піклувальником лише за її письмовою заявою. Виходячи з інтересів громадян, які потребують опіки або піклування, опікунами та піклувальниками призначають переважно осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням

особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника.¹

До таких осіб висуваються й інші вимоги:

- опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю;
- не перебувати на обліку або лікуванні у психоневрологічних та наркологічних закладах;
- не повинні бути позбавлені батьківських прав;
- щодо них не повинно бути припинено з їх вини раніше встановлену опіку та піклування;
- поведінка та інтереси опікунів і піклувальників не повинні суперечити інтересам фізичних осіб, які потребують опіки та піклування;
- особи, які претендують на те, щоб бути опікунами або піклувальниками, не повинні бути засудженими за вчинення тяжкого злочину.

За необхідності фізичній особі може бути призначено одного або кількох опікунів чи піклувальників. При призначенні опікуна для малолітньої особи (за умови досягнення нею 10 років) та при призначенні піклувальника для неповнолітньої особи враховується бажання підопічного.

Опіка і піклування за своїм змістом відрізняються одне від одного.

Опіка встановлюється над особами, які зовсім не мають дієздатності, тобто над тими, хто зовсім не здатен сам здійснювати свої права та обов'язки. Тому опікун повністю замінює свого підопічного і є його законним представником.

Піклування встановлюється над обмежено дієздатними, тобто над особами, здатними здійснювати самостійно тільки певні дії, а також над повністю дієздатними, які внаслідок свого фізичного стану не можуть захищати свої права.

¹ Яновицької Г.Б., Кучера В.О., Цивільне право України: підручник [Текст] : в 2 т. Т. 1 . кол. авторів; за ред. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.

У першому випадку піклувальник заповнює дієздатність, якої бракує, даючи згоду на здійснення деяких угод, у другому випадку — він надає підопічному практичну допомогу. Отже, піклувальник, на відміну від опікуна, не замінює повністю підопічного, а тільки надає певну допомогу в реалізації деяких прав та обов'язків. Піклувальник, як і опікун, оберігає свого підопічного від зловживань третіх осіб. Від імені та в інтересах малолітніх підопічних правочини вчиняє опікун, піклувальник дає згоду на вчинення неповнолітнім підопічним певних правочинів.

Тема 3. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права

Глосарій до теми 3

Акціонерне товариство – господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій, крім випадків, визначених законом.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Бюджетні юридичні особи – юридичні особи, витрати яких фінансуються за рахунок видаткової частини відповідного бюджету і контролюються Рахунковою палатою України.

Виробнича марка – реквізити тестового характеру (найменування виготовлювача, назва виробу, вказівка на державний стандарт, сорт тощо), які містяться на виготовленому товарі.

Виробничий кооператив – добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній власній трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків.

Відокремленість майна – ознака юридичної особи, яка означає, що

майно юридичної особи становить основу матеріальної самостійності, належить безпосередньо юридичній особі й відділене (відокремлене) від майна її засновників (учасників).

Господарське товариство – юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками.

Госпрозрахункові юридичні особи – юридичні особи, що покривають свої витрати за рахунок отриманого прибутку.

Дозвільний порядок створення юридичної особи – порядок, який передбачає одержання дозволу на створення юридичної особи від органів державної влади, забезпечуючи недопущення монополізації ринку або окремих його сегментів, стабільності кредитно-фінансової системи й деяких інших сфер господарювання.

Дочірні юридичні особи – унітарні підприємства, створені одним засновником-юридичною особою.

Емітент – юридична особа, у тому числі Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Автономна Республіка Крим або міська рада, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади чи міжнародна фінансова організація, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за ними перед їх власниками.

Загальна (універсальна) правоздатність – вид правоздатності юридичної особи, який передбачає можливість мати усі права і обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, за винятком тих, що заборонені законом.

Засновницький договір – такий договір, за яким засновники зобов'язуються створити юридичну особу, встановлюють порядок та умови спільної діяльності щодо її створення, а також умови передачі юридичній особі майна та участі в її діяльності.

Злиття – припинення двох чи більшої кількості юридичних осіб з наступною передачею всіх прав та обов'язків створеній на їхній основі юридичній особі.

Знаки товарі та послуг – позначення відмінності товарів і послуг одних юридичних осіб від однорідних товарів та послуг інших юридичних осіб.

Індивідуалізація юридичної особи – надання організації таких засобів виокремлення з-поміж інших учасників цивільних правовідносин, які дозволяють відрізнити її за зовнішніми відмінностями.

Іноземний емітент – юридична особа, яка створена відповідно до законодавства іншої держави та здійснює емісію цінних паперів на території України, або юридична особа, цінні папери якої зареєстровані відповідно до законодавства іншої держави та допуск до обігу на території України яких надано Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Командитне товариство – господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Комерційні юридичні особи – юридичні особи, основною метою діяльності яких є одержання прибутку.

Консорціум - тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо).

Концерн – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Кооператив – добровільне об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання

діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Ліквідація юридичної особи – повне припинення діяльності юридичної особи без переходу прав та обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб.

Материнські юридичні особи – юридичні особи, які виступають засновниками інших юридичних осіб (дочірніх).

Місцезнаходження юридичної особи – фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління та обліку.

Найменування юридичної особи – словесний спосіб індивідуалізації юридичної особи, що містить інформацію про її організаційно-правову форму та вказівку про характер її діяльності.

Некомерційні юридичні особи – юридичні особи, основною метою діяльності яких є здійснення управлінських функцій, задоволення культурних, спортивних, духовних потреб осіб.

Непідприємницьке товариство – товариство, яке не має на меті одержання прибутку, що має розподілятися між учасниками.

Нормативно-з'явлювальний порядок створення юридичної особи – порядок, сутність якого полягає в тому, що умови створення юридичної особи закріплені в законі, чим дається загальний дозвіл держави на створення тих чи інших юридичних осіб.

Об'єднання громадян – організація, створена для здійснення законних прав і свобод громадян (політичних, економічних, соціальних, трудових, культурних, спортивних).

Орган юридичної особи – юридична конструкція, що створюється правом з метою дати можливість сформулювати і виразити волю юридичної особи, відстоювати її інтереси.

Організаційна єдність – ознака юридичної особи, яка передбачає, що юридична особа є єдиним цілим з властивою їй внутрішньою структурою,

створеною для досягнення цілей її діяльності, та виражається у закріпленій установчими документами структурі органів юридичної особи.

Організаційно-правова форма юридичної особи – сукупність особливостей юридичної особи, що дозволяють класифікувати її відповідно до організаційної структури, цілей діяльності, способів відокремлення її майна, а також порядку і меж її відповідальності.

Печатка юридичної особи – один із засобів індивідуалізації юридичної особи, який сприяє належному документообігу, оскільки наявність печатки на документі підтверджує, що документ був емітований цією організацією.

Підприємницьке товариство – товариство, яке здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку й наступного його розподілу між учасниками.

Підстави для припинення юридичної особи – певні юридичні факти, що передбачені в законі, при настанні яких юридична особа припиняє свою діяльність.

Повне товариство – господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Поділ – припинення однієї юридичної особи з наступною передачею всіх прав та обов'язків у певних частинах кільком знову створеним на її основі юридичним особам – правонаступникам.

Порядок створення юридичної особи – спосіб створення юридичної особи з урахування виду організації, завдань і цілей її діяльності, засновників та ступеня впливу державних органів на процес утворення юридичної особи.

Правоздатність юридичної особи – здатність юридичної особи мати особисті немайнові та майнові права та обов'язки.

Представництво – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Приєднання – припинення однієї юридичної особи з наступною передачею всіх прав та обов'язків іншій юридичній особі.

Примусова ліквідація юридичної особи – спосіб ліквідації юридичної особи, який здійснюється за рішенням суду про визнання недейсною державної реєстрації юридичної особи внаслідок допущених при її створенні порушень, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

Припинення юридичної особи – закінчення діяльності юридичної особи, що може мати як добровільний, так і примусовий характер.

Прості юридичні особи – юридичні особи, у складі яких немає інших юридичних осіб.

Реєстрація (перереєстрація) юридичних осіб – засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, а також вчинення інших реєстраційних дій, передбачених законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Реорганізація – повна або часткова заміна власників корпоративних прав підприємства, зміна організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідація окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником.

Розпорядчий порядок створення юридичної особи – порядок, який передбачає, що юридична особа створюється на підставі розпорядження власника майна або уповноваженим ним органом.

Самоліквідація юридичної особи – спосіб ліквідації юридичної особи, який відбувається за рішенням учасників чи органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінчення строку, на який була створена юридична особа, досягненням мети, для якої вона була створена, а також у деяких випадках, передбачених установчими документами.

Самостійна майнова відповідальність – можливість юридичної особи самостійно відповідати за свої обов'язки усім належним їй майном.

Санация боржника – система заходів, що здійснюється під час провадження у справі про банкрутство, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника та задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

Складні юридичні особи – юридичні особи, у складі яких об'єднано декілька юридичних осіб.

Спеціальна правоздатність – вид правоздатності юридичної особи, який передбачає можливість мати лише ті цивільні права та обов'язки, які відповідають цілям її діяльності та прямо передбачені в її установчих документах.

Споживчий кооператив – об'єднання осіб на засадах членства з метою задоволення власних потреб у товарах і послугах, первісне майно якого складається з пайових внесків.

Способи індивідуалізації юридичної особи – засоби, які дозволяють виділити певну юридичну особу з-поміж інших організацій.

Статут юридичної особи – нормативний акт, що визначає правове становище, завдання, структуру, функції, статутний капітал і назву юридичної особи та її місцезнаходження, найменування посади керівника, який її очолює, а також інші необхідні умови діяльності юридичної особи. Для деяких видів юридичних осіб затверджено типові або примірні статuti, на підставі яких розробляють статuti конкретних юридичних осіб.

Теорія персоніфікованої мети (Бринц, Беккер) – теорія походження юридичної особи, яка передбачає, що метою інституту юридичної особи є управління майном, і юридична особа є виразом цієї персоніфікованої мети.

Теорія походження юридичної особи – розроблена в науці теоретична концепція, яка пояснює виникнення, сутність та генезис юридичної особи.

Теорія фікції (Савіньї) – теорія походження юридичної особи, яка передбачає, що законодавець створює якусь юридичну фікцію вигаданого, абстрактного суб'єкта права, яким є юридична особа.

Товариство – організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників),

які мають право участі у цьому товаристві.

Товариство з додатковою відповідальністю – господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Товариство з обмеженою відповідальністю – господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

Установа – організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Установчі документи – рішення про утворення суб'єкта господарювання або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

Філія – підрозділ юридичної особи, що знаходиться поза її місцезнаходженням та виробляє продукцію, виконує роботи або операції, надає послуги від імені юридичної особи, або здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Юридична особа – організація, яка створена й зареєстрована у встановленому законом порядку та наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю та може бути позивачем та відповідачем у суді.

Юридичні особи приватно права – юридичні особи, які створюються на підставі установчих документів у порядку, визначеному Цивільним кодексом України та іншими актами цивільного законодавства.

Юридичні особи публічного права – юридичні особи, які створюються розпорядчим актом органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування.

3.1. Поняття та ознаки юридичної особи

Відповідно до ст. 2 Цивільного кодексу України до учасників цивільних правовідносин відносяться юридичні особи. Ст. 80 ЦК України визначає, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

До ознак юридичної особи можна віднести наступне:

1. організаційна єдність, сутність якої полягає в тому, що юридична особа є певним чином організаційно та структурно оформленим соціальним утворенням (організацією), яке має певну внутрішню структуру, елементами якої є органи цієї юридичної особи з відповідною компетенцією та визначеним порядком функціонування.

Організаційна єдність визначається у статуті юридичної особи, її установчих документах або в акті органу влади про створення юридичної особи публічного права¹.

2. Створення та реєстрація у встановленому законом порядку. Юридична особа може створюватись шляхом розпорядження і легітимуватись у нормативно-явочному порядку, або шляхом договору і легітимуватись у нормативно-явочному або в дозвільному порядку. Юридична особа вважається створеною з моменту її державної реєстрації.

3. наявність цивільної правоздатності і дієздатності, тобто здатності виступати в цивільному обігу від свого імені.

4. наявність найменування, яке у відповідності до ст.90 ЦК України, містить інформацію про її організаційно-правову форму. Найменування слугує для індивідуалізації юридичної особи та відокремлення її від подібних суб'єктів правовідносин. З цією метою найменування юридичної особи вказується в її установчих документах та під цим найменуванням відомосіт про юридичну особу вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних

¹ Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. *Цивільне право України : Підручник*. Вид. 3, перероб. і доп. К. : Істина, 2011. 808 с.

осіб-підприємців та громадських формувань. Окрім повного найменування, юридична особа може мати скорочене найменування.

5. майнова самостійність означає, що юридична особа має майно, відокремлене від майна її засновників та інших суб'єктів правовідносин. Саме таке відокремлене майно є основою матеріальної бази для діяльності юридичної особи. При цьому не має значення правова підстава наявності цього майна у юридичної особи (право власності, право оперативного управління, право повного господарського відання, договір найму тощо).

6. самостійна відповідальність юридичної особи за взятими на себе зобов'язаннями. За ст. 96 ЦК України юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Однак вказаний принцип не поширюється на зобов'язання, які виникли між засновниками та іншими особами до державної реєстрації юридичної особи. Так, засновники юридичної особи несуть відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до державної реєстрації юридичної особи. Якщо після державної реєстрації юридичної особи дії засновників, які мали місце до реєстрації, схвалені у відповідному порядку юридичною особою (тобто оформлені рішенням відповідного органу юридичної особи, який має такі повноваження), то вона буде нести відповідальність за зобов'язаннями, що виникли з цих дій.

7. можливість бути позивачем і відповідачем у суді. Наявність вказаної ознаки дозволяє юридичній особі самостійно захищати в судовому порядку свої порушені права та інтереси.

3.2. Характеристика правоздатності і дієздатності юридичної особи

Здатність юридичної особи бути учасником цивільних правовідносин складається з цивільної правоздатності та цивільної дієздатності.

Цивільна правоздатність юридичної особи – це її здатність мати цивільні

права і обов'язки¹. Така здатність виникає у юридичної особи з моменту її створення і припиняється з дня внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань запису про припинення її діяльності.

Чинне законодавство встановлює, що юридичні особи мають універсальну (загальну) правоздатність. Це означає, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, що за своєю природою можуть належати лише людині (наприклад, право на життя, на таємницю про стан свого здоров'я може належати лише людині)². Вказане правило закріплене у ст. 91 ЦК України. Тобто, чинне цивільне законодавство встановлює, що юридична особа, як суб'єкт цивільних правовідносин, може мати як майнові, так і немайнові права. Так, ст. 94 ЦК України встановлює, що юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. При цьому особисті немайнові права юридичної особи захищаються на загальних засадах відповідно до глави 3 ЦК України. Обсяг правоздатності юридичної особи закріплюється в її установчих документах. При цьому можливо два варіанти встановлення правоздатності. По-перше, якщо в установчих документах міститься невичерпний перелік видів діяльності, що може здійснювати юридична особа, то вважається, що така юридична особа має загальну правоздатність і може здійснювати будь-яку діяльність, не заборонену законом. По-друге, якщо в статуті юридичної особи визначений вичерпний перелік можливих видів її діяльності – вона наділена спеціальною правоздатністю і може здійснювати лише ті види діяльності, які закріплені в її статуті. Всі угоди, що вчиняються такою юридичною особою поза межами її правоздатності визнаються недійсними. Також, зважаючи на специфіку та мету створення, а також особливості здійснення діяльності непідприємницькими

¹ Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. *Цивільне право України : Підручник*. Вид. 3, перероб. і доп. К. : Істина, 2011. 808 с

² Тетарчук І., Дяків Т. *Цивільне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів*. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 202 с.

юридичними особами (наприклад, релігійними, благодійними організаціями), можна стверджувати, що вказані суб'єкти також мають спеціальну правоздатність.

Законодавство встановлює можливість обмеження цивільної правоздатності юридичних осіб. Таке обмеження закріплене встановленням у ч. 3 ст. 91 ЦК України правила, відповідно до якого здійснення юридичною особою певних видів діяльності можливе лише після одержання спеціального дозволу (ліцензії). Таке ліцензування передбачене Крім того, обмеженням правоздатності юридичної особи можна вважати правило ч.3 ст.91 ЦК України, відповідно до якого здійснення нею окремих видів діяльності, перелік яких встановлюється законом, можливе лише після одержання спеціального дозволу (ліцензії). Перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлюється у ст. 7 Закону України від 02.03.2015 р. «Про ліцензування видів господарської діяльності».¹ Наприклад, до таких видів діяльності Закон відносить банківську діяльність, діяльність з надання фінансових послуг, діяльність у галузі телебачення і радіомовлення, діяльність у сфері електроенергетики, освітню діяльність, виробництво і торгівлю спиртом етиловим, коньячним і плодовим та зерновим дистилятом, біоетанолом, алкогольними напоями та тютюновими виробами і пальним, зберігання пального, медичну практику, централізоване водопостачання та централізоване водовідведення, виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії².

Також обмеження правоздатності юридичної особи можливе за рішенням суду у випадках, передбачених законом. Прикладом такого обмеження може бути заборона для юридичної особи проводити певний вид діяльності.

Що стосується цивільної дієздатності юридичної особи, то її можна

¹ Про ліцензування видів господарської діяльності: закон України від 02.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

² Про ліцензування видів господарської діяльності: закон України від 02.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

визначити за аналогією з дієздатністю фізичної особи, як здатність юридичної особи набувати власними діями цивільні права і брати на себе цивільні обов'язки¹. Цивільну дієздатність юридична особа реалізує через свої органи, що входять до її структури та діють відповідно до нормативних актів та установчих документів. Склад і перелік органів юридичної особи, компетенція кожного з них, порядок їх утворення визначаються для різних видів юридичних осіб та регулюються чинним цивільним законодавством. Також юридична особа може брати участь у цивільному обігу через своїх працівників, дії яких вважаються діями самої юридичної особи. При цьому орган юридичної особи або інший суб'єкт, який діє від її імені, не можуть виходити за межі наданих ним повноважень².

3.3. Філії та представництва

За ст. 95 ЦК України юридична особа може здійснювати свою право- та дієздатність через створені нею відокремлені підрозділи – філії та представництва.

Філія – це відокремлений підрозділ, який виконує всі або частину функцій юридичної особи від її імені. Філії створюються для здійснення діяльності юридичної особи поза її місцезнаходженням. Наприклад, філію може створити навчальний заклад для надання освітніх послуг поза місцезнаходженням юридичної особи-навчального закладу або підприємство створює філію для здійснення господарської діяльності поза місцем знаходження підприємства³.

Представництва створюються для представництва і захисту інтересів юридичної особи поза місцем її знаходження. На відміну від філій представництва не виконують функцій юридичної особи, а лише представляють

¹ Майданик Р. Цивільне право. Загальна частина. Том 1. Вступ в цивільне право. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2012. 472 с.

² Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Старцев О.В. Цивільне право України : Підручник. Вид. 3, перероб. і доп. К. : Істина, 2011. 808 с

³ Тетарчук І., Дяків Т. Цивільне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 202 с.

її інтереси поза місцем її знаходження. Наприклад, представництва можуть створюватись підприємствами для укладення договорів, але не їх виконання, для здавання-приймання продукції, тощо.

Філії і представництва не визнаються окремими суб'єктами цивільного права, а визнаються лише окремими частинами юридичної особи, що їх створила. Вони здійснюють свою діяльність на підставі положення, затвердженого керівними органами юридичної особи-засновника. Посадові особи філій та представництв діють не від імені філії або представництва, а від імені юридичної особи, що їх створила. Від імені юридичної особи посадові особи філій та представництв отримують довіреності, в яких визначається коло їх повноважень. Відповідальність за дії філій, представництв та їх посадових осіб несе юридична особа, яка утворила ці філії і представництва¹.

Таким чином, філії і представництва, хоча і є відокремленими підрозділами юридичної особи, проте продовжують залишатися її складовими частинами. При цьому власної право- та дієдатності ані філії, ані представництва не наділені².

Незважаючи на те, що філії та представництва не є окремими суб'єктами права, відомості про їх відкриття заносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

3.4. Особисті немайнові права юридичної особи

Чинне цивільне законодавство встановлює, що юридична особа, як суб'єкт цивільних правовідносин, може мати як майнові, так і особисті немайнові права. Особисте немайнове право юридичної особи – це абсолютне

¹ Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. *Цивільне право України : Підручник*. Вид. 3, перероб. і доп. К. : Істина, 2011. 808 с

² Майданик Р. *Цивільне право. Загальна частина. Том 1. Вступ в цивільне право. Навчальний посібник*. К.: Алерта, 2012. 472 с.

суб'єктивне неекономічне право кожної юридичної особи, яке є невіддільним від неї та індивідуалізує її, що діє з моменту створення і до припинення особи¹.

Так, ст. 94 ЦК України встановлює, що юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. При цьому особисті немайнові права юридичної особи захищаються на загальних засадах відповідно до глави 3 Цивільного кодексу.

Таким чином, до особистих немайнових прав юридичної особи можна віднести:

1. право на найменування. Найменування потрібне для індивідуалізації суб'єктів цивільних правовідносин. найменування юридичної особи – це незмінне позначення юридичної особи, яке містить вказівку на її організаційно-правову форму, інколи й характер діяльності що індивідуалізує юридичну особу серед учасників цивільних правовідносин, не порушуючи при цьому права і законні інтереси інших осіб.² Особисте немайнове право на найменування – це надана особі міра можливої поведінки, з метою задоволення її потреб, яка полягає в можливостях здійснення певних дій по відношенню до свого найменування самою уповноваженою особою, та в можливостях уповноваженої особи вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб³.

2. Право на місцезнаходження. Загальні положення щодо місця знаходження юридичної особи закріплені в ст. 93 ЦК України, за якою місцезнаходження юридичної особи є місце її реєстрації, якщо інше не встановлене законом. Правом на місцезнаходження юридичної особи виступає передбачена законом можливість організації визначати своє територіальне

¹ Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с. С. 115. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1786.pdf>

² Федюк Л. В. Поняття найменування юридичної особи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей*. Випуск 29. Івано-Франківськ : ПНУ ім.В.Стефаника, 2012. С. 161–169.

³ Молчанов Р. Ю. Особисте немайнове право на ім'я. *Проблеми цивільного права та процесу : матеріали науково-практичної конференції*. 31 травня 2008 р. Харків : ХНУВС. 2008. С. 378–380

розташування на власний розсуд, а також змінювати місце знаходження в порядку, визначеному законом¹.

3. Право на інформацію. Згідно Закону «Про інформацію», інформацією є будь-які відомості й дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях чи відображені в електронному вигляді.² Право на інформацію, як цивільне особисте немайнове право, розуміється як нормативно забезпечена можливість особи вільно збирати, зберігати, обробляти і поширювати інформацію у будь-який не заборонений законом спосіб³

4. Право на захист відомостей, що складають різного роду таємниці, зокрема таємницю кореспонденції та особистих паперів; комерційну, банківську, нотаріальну, адвокатську, професійну та службову таємницю. Юридична особа має право надавати дозвіл на поширення відомостей, що становлять таємницю іншими особами, може забороняти використання цих відомостей. Вона може визначати можливість доступу до цієї інформації, користується цими відомостями на свій розсуд, проте кожен вид таємниці має свої особливості правового регулювання права на неї⁴.

5. Право на недоторканість ділової репутації.

Ділова репутація юридичної особи – це немайнове благо, яке характеризує загальну думку про цю особу, що склалася на підставі оцінки її діяльності. Право на ділову репутацію юридичної особи носить загальні ознаки особистих немайнових прав. Отже, його можна визначити як суб'єктивне немайнове право юридичної особи на благо, яке характеризує загальну думку про цю особу, що склалася на підставі оцінки її діяльності, це право має

¹ Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург. 2003. С.95.

² Про інформацію: закон України від 02.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

³ Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К. 2010. С. 9.

⁴ Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с. С. 315 URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1786.pdf>

неекономічний характер, є абсолютним, невідчужуваним, загальним для всіх юридичних осіб¹.

ЦК України закріплює лише невеликий перелік особистих немайнових прав, що можуть належати юридичній особі. Окрім вказаних у статті 94 особистих немайнових прав, юридичні особи можуть мати інші особисті немайнові права, що передбачені Конституцією та законами України². Зокрема, такими правами може бути право юридичної особи на об'єднання, на конкуренцію.

3.5. Класифікація юридичних осіб

Юридичні особи можуть бути класифіковані за різними критеріями. Найбільш розповсюдженими є класифікації за наступними критеріями:

1. Порядок створення є критерієм поділу юридичних осіб на: юридичних осіб приватного права, підставою для виникнення яких є волевиявлення їх засновників, що об'єктивується в установчих документах та юридичних осіб публічного права, підставою для створення яких є видання розпорядчого акту Президентом України, органом державної влади, місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 81 ЦК України). Юридичні особи публічного права, не зважаючи на спеціальний порядок створення, за ст. 82 ЦК України у цивільних правовідносинах прирівнюються до юридичних осіб приватного права, якщо інше не встановлено законом.

2. Тип участі засновників у діяльності юридичної особи та відповідальності учасників за зобов'язаннями юридичної особи є критерієм поділу юридичних осіб на об'єднання осіб, для яких є характерною особиста участь їх членів у діяльності юридичної особи та довірчий характер взаємовідносин її учасників (повне товариство); об'єднання майна (капіталів),

¹ Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с. С. 197-198. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1786.pdf>

² Карнаух Т.П. Особисті немайнові права юридичних осіб приватного та публічного права. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. Серія "Право". 2012. №2(6) . URL : <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktpptp.pdf>

які не передбачають особистої участі учасників у діяльності юридичної особи та спрямовані на зменшення для кожного з учасників ризиків від діяльності юридичної особи (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю); об'єднання осіб та майна (капіталів), для яких є характерним наявність як учасників, що беруть особисту участь в управлінні діяльністю юридичної особи, так і учасників, які не беруть особистої участі в діяльності юридичної особи, а лише здійснюють майновий внесок в її статутний капітал (командитне товариство).

3. Форма власності, на якій ґрунтується діяльність юридичних осіб, є критерієм поділу їх на: державні юридичні особи, які ґрунтуються на державній власності, комунальні юридичні особи, майновою підставою для створення яких є майно, що знаходиться у комунальній власності територіальних громад, приватні юридичні особи, діяльність яких ґрунтується на приватній власності, юридичні особи, що ґрунтуються на спільній (змішаній) власності за участю резидентів (юридичних осіб і громадян України) та нерезидентів (юридичних осіб і громадян інших держав).

4. Мета створення є критерієм для поділу юридичних осіб на комерційні (підприємницькі) юридичні особи, метою створення та діяльності яких є отримання прибутку, та некомерційні (непідприємницькі) юридичні особи, основна мета створення яких відмінна від отримання прибутку (благодійність, навчання тощо).

5. Кількість засновників є критерієм поділу юридичних осіб на: унітарні юридичні особи, для створення яких достатньо волевиявлення однієї особи-власника (приватні підприємства), та юридичні особи, створені кількома засновниками (акціонерні товариства тощо).

6. Створення юридичних осіб у певній організаційно-правовій формі поділяє останні на товариства та установи.

3.6. Організаційно-правові форми юридичних осіб

У статті 83 ЦК України встановлена можливість створення юридичних

осіб в організаційно-правових формах установи та товариства. Окрім цього вказана стаття допускає можливість створення юридичних осіб в інших не заборонених законом формах.

Установа – це організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їх майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Цілі створення установ відмінні від мети отримання прибутку, вони можуть створюватись для виконання соціально-культурних, управлінських та інших функцій. У той же час установа разом з виконанням вказаних функцій може займатись і діяльністю, спрямованою на отримання прибутку, якщо інше не встановлено законом і спрямоване на досягнення основної мети створення установи.

Товариство – це організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві (ст. 83 ЦК України). Товариство також може бути створене однією особою (наприклад, товариство з обмеженою відповідальністю, в якому всі частки у статутному фонді належать одній особі). Товариства можуть бути підприємницькими, метою діяльності яких за ст. 84 ЦК України є отримання прибутку та наступний розподіл його між учасниками, та непідприємницькими, мета створення та діяльності яких за ст. 85 ЦК України є інша, ніж одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками.

Підприємницькі товариства можуть біти створені у формі господарських товариств (акціонерне товариство, повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю) або виробничих кооперативів.

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями (ст. 3 Закону України «Про

акціонерне товариство»)¹. Акціонерні товариства можуть бути приватними та публічними.

Товариство з обмеженою відповідальністю – це товариство, статутний фонд якого поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства у межах їх внесків.

Товариство з додатковою відповідальністю – це товариство, статутний фонд якого поділено на частки, що визначаються установчими документами. Учасники товариства солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства своїми внесками у статутний фонд, а у разі недостатності цих сум додатково відповідають своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства і є однаково кратним внеску кожного з учасників (ст. 56 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»)².

Повне товариство – такий вид господарського товариства, учасники якого беруть участь у діяльності товариства і солідарно несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном. Яким чином учасник бере участь у справах товариства та розмір його майнового внеску визначаються установчим договором (ст. 119 ЦК України).

До складу учасників командитного товариства входять два типи учасників: учасники, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність та солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повні учасники), та учасники, які не беруть участь в діяльності товариства та відповідають за результати його діяльності лише своїм вкладом. (ст. 133 ЦК України).

Виробничим кооперативом за ст. 163 ЦК України є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та

¹Про акціонерне товариство: закон України від 17.09.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

² Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: закон України від 06.02.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>

об'єднанні його членами майнових пайових внесків.

На відміну від підприємницьких товариств, чинне законодавство не містить вичерпного переліку видів непідприємницьких товариств. Різниця між видами непідприємницьких товариств полягає в особливостях організаційної структури, способах відокремлення майна, відповідальності учасників.

До основних видів непідприємницьких товариств можна віднести: релігійні організації (монастирі, навчальні заклади, церкви тощо), благодійні організації, політичні партії та громадські організації, профспілки, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (юридична особа, засновниками якої є співвласники житла у багатоквартирних будинках, що створюється для сприяння спільному використанню, управлінню та утриманню загального майна), творчі спілки (добровільне об'єднання професійних творчих працівників), кредитні спілки (неприбуткові організації, метою створення яких є задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні).

Всіх вказаних учасників цивільного обороту об'єднує те, що мета їх створення є відмінною від мети отримання прибутку та розподілу його між учасниками.

3.7. Правове становище об'єднань юридичних осіб

Метою створення об'єднань юридичних осіб є узгодження діяльності юридичних осіб, що входять до його складу. Як правило, мова йде про здійснення господарської діяльності. Саме тому правовий статус об'єднань юридичних осіб визначається, як правило, господарським законодавством. Так, за ст. 118 Господарського кодексу об'єднання – це організація, створена двома або більше підприємствами з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань¹. Підставою для створення таких об'єднань є добровільна згода на їх створення учасників об'єднання або рішення органів, які мають право утворювати

¹ Господарський кодекс від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

об'єднання підприємств у встановлених законом випадках. Учасниками об'єднань можуть бути як підприємства-резиденти України, так і підприємства-нерезиденти. У запропонованому визначенні підприємство вважається за ст. 62 Господарського кодексу самостійним суб'єктом господарювання, на відміну від ЦК України, за ст. 191 підприємство є єдиним майновим комплексом, тобто об'єктом цивільних правовідносин. У той же час такі об'єднання мають статус юридичних осіб та підприємства-члени таких об'єднань також залишаються самостійними юридичними особами.

Найбільш розповсюдженими організаційно-правовими формами об'єднань юридичних осіб є асоціації, корпорації, консорціуми, концерни. Вказаний перелік не є вичерпним.

Асоціація являє собою об'єднання, метою створення якого координація господарської діяльності підприємств-учасників об'єднання методом централізації однієї чи декількох виробничих та управлінських функцій, організації спільних виробництв шляхом створення учасниками спільних матеріальних та фінансових ресурсів для задоволення потреб підприємств-учасників об'єднання. На асоціацію покладається обов'язок за рішенням учасників представляти їх інтереси у відносинах з органами влади або іншими учасниками правовідносин. При цьому права на втручання у внутрішню господарську діяльність своїх членів асоціація не має.

Корпорація являє собою об'єднання, що створюється на договірній підставі шляхом поєднання комерційних та виробничих інтересів учасників корпорації, які надають корпорації окремі повноваження щодо централізованого регулювання їхньою діяльністю.

Консорціум являє собою об'єднання, яке створюється на певний строк для досягнення його учасниками спільного господарського результату (реалізації цільових програм, науково-технічних проектів тощо). Учасники консорціуму надають об'єднанню кошти та ресурси, що виділяються ними для фінансування відповідної програми або проекту, а також консорціум може для досягнення відповідного результату отримувати та використовувати кошти, що

надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. Після досягнення господарського результату, для якого був створений консорціум, він припиняє своє існування.

Концерн являє собою об'єднання учасників, кожен з яких є фінансово залежним один від одного. Такому об'єднанню його учасниками передається обов'язок виконання функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності, а також концерну надається право представляти їх інтереси у відносинах з органами влади та іншими суб'єктами правовідносин. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Специфічним типом об'єднання є холдингова компанія, яка є публічним акціонерним товариством, яке володіє, користується, а також розпоряджається контрольним пакетом акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Такі підприємства називаються дочірніми.

Чинне законодавство дозволяє створювати і інші форми об'єднань юридичних осіб.

3.8. Порядок створення юридичних осіб

Порядок створення юридичних осіб приватного права визначається цивільним законодавством, зокрема, ЦК України та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р. Для створення юридичних осіб публічного права передбачено особливий порядок, встановлений спеціальним законодавством.

Порядок створення юридичної особи за ст.ст. 87-89 ЦК України складається з декількох етапів:

1. Проведення загальних зборів засновників юридичної особи та розроблення ними установчих документів в письмовій формі за підписом всіх засновників. Такими установчими документами виступають для товариства засновницький договір між учасниками або статут. При створенні товариства

однією особою є необхідним самостійне волевиявлення цієї особи шляхом затвердження нею статуту майбутнього товариства. Установчим документом установи виступає установчий акт, складений засновниками, в якому вказуються мета створення та здійснення діяльності установи, перелік майна, яке передається установі, необхідного для досягнення цієї мети, встановлюється структура органів установи.

2. Державна реєстрація юридичної особи. Така реєстрація проводиться шляхом подання документів (заяви про державну реєстрацію юридичної особи, установчі документи, рішення засновників про створення юридичної особи та інші документи в залежності від виду юридичної особи, що створюється¹) в паперовій формі особисто заявником, його представником або поштовим відправленням та в електронній формі заявником через портал електронних сервісів. Вказані документи подаються до виконкому місцевої ради чи райдержадміністрації (у Києві – до міськадміністрації або райадміністрації); до нотаріуса; до акредитованого суб'єкта державної реєстрації (спеціальної юридичної особи публічного права у певному населеному пункті, що отримала дозвіл на проведення державної реєстрації).

Розгляд вказаних документів, поданих для державної реєстрації, здійснюється відповідно до ст. 26 Закону протягом 24 годин з моменту надходження документів, поданих для державної реєстрації. Таке правило не діє для вихідних та святкових днів.

Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі, відкритому для загального ознайомлення.

Порушення вказаного порядку створення або те, що документи, подані для реєстрації юридичної особи, не відповідають вимогам законодавства, є підставами для відмови у державній реєстрації цієї юридичної особи.

3.9. Способи створення юридичної особи

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: закон України від 15 травня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

Цивільне законодавство не встановлює єдиного способу створення всіх видів юридичних осіб. Існує єдиний алгоритм створення (необхідність волевиявлення засновників, є обов'язковою державна реєстрація юридичної особи), однак для створення юридичних осіб приватного та публічного права розрізняють різні способи створення. Всі способи створення юридичних осіб можуть бути класифіковані за різними критеріями.

Так, для створення юридичної особи у деяких випадках є необхідним лише волевиявлення одного суб'єкта (наприклад, для юридичних осіб приватного права – власника або для юридичних осіб публічного права – розпорядження Президента України, органу державного влади або органу місцевого самоврядування), а у інших випадках необхідне спільне волевиявлення кількох осіб-засновників. Таке спільне волевиявлення оформлюється у вигляді засновницького договору або рішення засновників. У першому випадку мова йде про розпорядчий спосіб створення юридичних осіб, а у другому – про договірний.

Таким чином, розпорядчий спосіб створення юридичних осіб полягає в тому, що створення юридичної особи ініціюється її засновником (відповідним державним органом, власником майна або його представником) шляхом вираження його волі виданням розпорядження. Підставою же створення юридичної особи при застосуванні договірному способу є домовленість засновників про створення юридичної особи. У цьому випадку поділ способів створення юридичної особи на розпорядчий та договірний відбувається за критерієм характеру волевиявлення засновників юридичної особи.

Також для створення та легалізації більшості юридичних осіб достатньо дотримання вимог щодо порядку створення та установчих документів юридичної особи, встановлених відповідним нормативним актом, а для певних видів юридичних осіб окрім такого дотримання необхідним є також дозвіл на створення такої юридичної особи. У першому випадку мова йде про нормативно-явочний спосіб створення юридичних осіб, а у другому – про дозвільний. Нормативно-явочний спосіб створення юридичних осіб передбачає

наявність спеціального нормативного акту, дотримання вимог якого щодо порядку створення, реєстрації юридичної особи та щодо її установчих документів, є єдиною необхідною умовою для створення юридичної особи. При відповідності вказаним вимогам державний орган реєстрації не може відмовити у легалізації (реєстрації) юридичної особи.

Дозвільний спосіб полягає в тому, що окрім необхідної відповідності вимогам законодавства порядку реєстрації та створення юридичної особи, а також її установчих документів, засновники також повинні отримати дозвіл відповідного державного органу на створення такої юридичної особи (наприклад, закладу охорони здоров'я, закладу освіти). У цьому випадку критерієм поділу способів створення юридичної особи на нормативно-явочний та дозвільний є порядок легалізації (реєстрації) юридичної особи.

3.10. Підстави та порядок припинення юридичних осіб

Загальні правила припинення діяльності юридичних осіб встановлюються у ст.ст. 104-112 ЦК України. Таке припинення можливе у двох формах – правонаступництва (реорганізації) та ліквідації юридичної особи.

Результатом правонаступництва як форми припинення юридично особи стає виникнення на базі припиненої юридичної особи однієї чи кількох інших юридичних осіб. Тобто правонаступництво є підставою не тільки для припинення, а й для виникнення юридичної особи. Результатом правонаступництва стає перехід всіх або частини прав та обов'язків юридичної особи, що припиняє свою діяльність, до інших юридичних осіб.

Правонаступництво може мати наступні форми: злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення.

Результатом злиття є припинення кількох юридичних осіб та створення на їх базі нової юридичної особи. В результаті приєднання до однієї юридичної особи приєднуються одна або кілька інших. Шляхом поділу припиняється одна юридична особа, а замість неї виникає кілька інших самостійних юридичних осіб. Результатом виділу стає виокремлення зі структури юридичної особи

однієї або декількох нових юридичних осіб. Перетворення являє собою зміну організаційно-правової форми юридичної особи.

Правонаступництво може мати як добровільний (за рішенням учасників юридичної особи), так і примусовий характер (за рішенням суду або органів державної влади).

Іншою формою припинення юридичної особи є її ліквідація, яка являє собою таку форму припинення юридичних осіб, результатом якої стає повне припинення діяльності юридичної особи без переходу її прав до обов'язків до інших суб'єктів права. Тобто при ліквідації нової юридичної особи не виникає.

Законодавством передбачено як добровільну (за рішенням учасників), так і примусову (за рішенням суду) ліквідацію.

Підстави добровільної ліквідації можуть бути різними: досягнення мети, для якої було створено юридичну особу, закінчення строку, на який її було створено, неможливість для засновників подальшого існування юридичної особи. Підставами для примусової ліквідації може стати банкрутство юридичної особи, здійснення діяльності без дозволу (ліцензії), здійснення діяльності, забороненої законодавством тощо.

Порядок ліквідації юридичної особи визначається в залежності від причин такої ліквідації. Якщо ліквідується платоспроможна юридична особа, то правила її ліквідації встановлюються Цивільним кодексом, якщо ж ліквідується юридична особа у зв'язку з неплатоспроможністю, то її ліквідація відбувається відповідно до правил, встановлених Кодексом України з процедур банкрутства.

У першому випадку особою або органом, який прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи, ініціюється створення ліквідаційної комісії, визначаються порядок та строки ліквідації. Саме ця комісія і проводить у відповідності із ст.111 ЦК України ліквідацію, повідомляючи у ЗМІ про порядок ліквідації, її строки, виявляючи кредиторів юридичної особи, складаючи опис та здійснюючи оцінку майна юридичної особи, що ліквідується. Порядок розрахунків з кредиторами визначається за правилами, встановленими у ст. 112 ЦК України. Результатом діяльності ліквідаційної

комісії стає складання нею ліквідаційного балансу, який затверджується учасниками юридичної особи або органом, що прийняв рішення про її ліквідацію.

Ліквідація юридичної особи шляхом визнання її банкрутом здійснюється щодо юридичних осіб, які не можуть задовольнити вимоги кредиторів у зв'язку з неплатоспроможністю. Банкрутство у відповідності до ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури¹. Ініціювати процедуру банкрутства може як сама юридична особа, так і її кредитори за наявності безспірного боргу, при цьому чинне законодавство не містить вказівки на мінімальний розмір невиконаних зобов'язань, за наявності яких юридична особа може бути визнана банкрутом. Умови та порядок проведення процедури банкрутства, можливої санації боржника (відновлення його платоспроможності), розпорядження майном боржника з метою задоволення вимог кредиторів встановлюються нормами Кодексу України з процедур банкрутства.

Юридична особа вважається такою, що припинила свою діяльність з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

¹Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n1753>

Тема 4. Об'єкти цивільних прав

Глосарій до теми 4

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акція корпоративного інвестиційного фонду – цінний папір, емітентом якого є корпоративний інвестиційний фонд та який посвідчує майнові права його власника (учасника корпоративного інвестиційного фонду), включаючи право на отримання дивідендів (для закритого корпоративного інвестиційного фонду), частини майна корпоративного інвестиційного фонду у разі його ліквідації, право на управління корпоративним інвестиційним фондом, а також немайнові права, передбачені законодавством про інститути спільного інвестування.

Боргові цінні папери – цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

Валюта України – грошова одиниця України – гривня, - законний платіжний засіб, обов'язковий до прийняття на всій території України.

Валютні цінності – цінності, по відношенню до яких валютним законодавством країни встановлено особливий режим обігу на території країни та при перетині її кордонів.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити визначену суму грошей власнику векселя після настання строку.

Відсоткові облигації – облигації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів або за якими відсоткова ставка дорівнює нулю.

Гідність – поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність всякої людини, як моральної особистості, а також категорія етики, що означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості.

Гроші – особливий товар, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів та послуг.

Державний дериватив – цінний папір, що розміщується державою на міжнародних фондових ринках і підтверджує зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного папера здійснити виплати власнику цього цінного папера в разі досягнення певних показників валового внутрішнього продукту України, а також здійснити інші виплати.

Дисконтні облигації – облигації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облигації, яка виплачується власнику облигації під час її погашення становить дохід (дисконт) за облигацією.

Ділова репутація фізичної особи – набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків.

Житловий чек – вид приватизаційних паперів, який одержується всіма громадянами України і використовується при приватизації державного житлового фонду, або для приватизації частки майна державних підприємств, земельного фонду.

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді.

Індивідуально визначена річ – річ, яка наділена властивими тільки їй

ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її, є незамінною.

Інформаційна послуга – діяльність з надання інформаційної продукції споживачам з метою задоволення їхніх потреб.

Інформаційна продукція – матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення потреб суб'єктів інформаційних відносин.

Інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Інформація довідково-енциклопедичного характеру – систематизовані, документовані, публічно оголошені або іншим чином поширені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище.

Інформація про стан довкілля (екологічна інформація) – відомості та/або дані про: стан складових довкілля та його компоненти, включаючи генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими; фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля (речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні, угоди в галузі навколишнього природного середовища, політику, законодавство, плани і програми); стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля тощо.

Інформація про товар (роботу, послугу) – відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги).

Інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником

казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Конвертовані облигації підприємств – облигації, емісія яких здійснюється акціонерним товариством та передбачає зобов'язання емітента з виплати доходів, погашення облигацій шляхом конвертації таких облигацій на відповідну кількість акцій цього емітента або шляхом виплати номінальної вартості такої облигації за вибором власника такої облигації у порядку, передбаченому проспектом або рішенням про емісію цінних паперів.

Коносамент – товаророзпорядчий документ, цінний папір, що видається морським перевізником вантажу його відправнику, що засвідчує прийняття вантажу до перевезення і містить зобов'язання доставити вантаж до пункту призначення і передати його одержувачу.

Майно – предмети матеріального світу, які перебувають у власності суб'єкта права (фізична особа, юридична особа, держава, територіальна громада, Український народ), у тому числі: окрема річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки, гроші і цінні папери, а також майнові права на них.

Нематеріальні блага – об'єкти цивільних прав, що не мають економічного змісту та невіддільні від особистості їх носіїв, які визнані та охороняються законодавством.

Неподільна річ – річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення.

Нерухомі речі – земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їхнього призначення.

Нespoживна річ – річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.

Об'єкт цивільних правовідносин – конкретні майнові та немайнові блага, з приводу яких суб'єкти цивільного права вступають між собою у

зазначені правові відносини.

Об'єкти, вилучені з цивільного обороту – об'єкти цивільних правовідносин, прямо встановлені в законі, знаходження яких у цивільному обороті не допускається.

Об'єкти, вільні в цивільному обороті – об'єкти, які можуть без жодних обмежень придбаватися та відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування.

Об'єкти, обмежені в цивільному обороті – об'єкти цивільних правовідносин, які можуть належати лише певним учасникам обороту або знаходження яких у цивільному обороті допускається виключно за спеціальним дозволом.

Облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Облігація – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником коштів, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення) строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення).

Особисті немайнові блага – блага, що позбавлені майнового змісту, нерозривно пов'язані із суб'єктом цивільного права, визнані суспільством, а тому охороняються цивільним законодавством.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі впливом встановленого строку суми вкладу та процентів,

встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Пайові цінні папери – цінні папери, що засвідчують участь у статутному капіталі, надають їхнім власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частині майна при ліквідації емітента.

Підприємство – цілісний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, до складу якого входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торгівельну марку та інші права, якщо інше не встановлене договором або законом.

Подільна річ – річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення.

Послуга – різновидом правомірних дій і тлумачиться як діяльність, що здійснюється з метою виконання цивільного обов'язку і не пов'язана зі створенням матеріального блага.

Похідні цінні папери – цінні папери, механізм розміщення і обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором.

Приватизаційні папери – особливий вид державних цінних паперів, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

Результати інтелектуальної, творчої діяльності – комплексний за своїм характером об'єкт, котрий включає як немайнові, так і майнові права (право на авторство, право на опублікування твору, право на авторський гонорар тощо).

Результати інтелектуальної, творчої діяльності – комплексний за своїм характером об'єкт цивільних прав, котрий включає як немайнові, так і майнові права (право на авторство, право на опублікування твору, право на авторський гонорар тощо).

Речі – предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов’язки.

Рухомі речі – речі, які можна вільно переміщувати у просторі без погіршення їхнього призначення або знецінювання.

Складова частина речі – все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення.

Соціологічна інформація – будь-які документовані відомості про ставлення до окремих осіб, подій, явищ, процесів, фактів тощо.

Споживна річ – річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді.

Статистична інформація – документована інформація, що дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства.

Тварини – особливий об’єкт цивільних прав, на який поширюється правовий режим речі: хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, у напіввільних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та використовуються для господарських, наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілей.

Товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають держателю цих цінних паперів право розпоряджатися майном, зазначеним у цих документах.

Цільові облігації – облігації, виконання зобов’язань за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення), а також шляхом сплати

коштів власнику таких облігацій у випадках та порядку, передбачених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів, облігацій (для державних облігацій України - умовами їх розміщення).

Цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що засвідчують грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язання згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цього документа, іншим особам.

Чек – встановленої форми грошовий (фінансовий) документ, який містить безумовне письмове розпорядження чекодавця (власника рахунку у фінансовій установі) про сплату чекотримачеві зазначеної в чеку суми.

Честь – поняття моральної свідомості й категорія етики, що включає в себе моменти усвідомлення індивідом свого суспільного значення й визнання цього значення з боку суспільства.

4.1. Поняття та види об'єктів цивільних прав

Одним із елементів цивільного правовідношення є його об'єкт. У певних випадках об'єкт є підставою виникнення правовідношення. Це має місце тоді, коли об'єктом виступають особисті немайнові блага, що забезпечують природне існування особи (життя, здоров'я, безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо), а також тоді, коли особисті немайнові права фізичної особи виникають за законом (набуття імені, вибір місця проживання).

Крім того, з метою задоволення своїх інтересів суб'єкти цивільних прав вступають між собою у різноманітні відносини з приводу того чи іншого об'єкта. Такі відносини можуть виникати заради придбання у власність та користування речей, надання послуг, використання права авторства натвори науки, літератури, мистецтва тощо

Отже, об'єкт цивільно-правових відносин або цивільних прав - це конкретне благо, яке є підставою виникнення правовідносин або з приводу якого суб'єкти вступають у правовідносини. Такими благами можуть бути: особисті немайнові блага, майно, результати інтелектуальної діяльності.

За критерієм їх оборотоздатності об'єкти цивільних прав можна поділити на три види:

- 1) об'єкти, які обертаються вільно;
- 2) об'єкти, які обмежені в обігу;
- 3) об'єкти, вилучені з обігу.

Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Тобто можна зробити висновок, що на території України діє презумпція: об'єкти цивільних прав можуть вільно обертатися, якщо вони не вилучені з обігу або не обмежені в обігу. При цьому види об'єктів цивільних прав, які вилучені з обігу, та об'єктів цивільних прав, обмежених в обігу, мають бути прямо вказані в законі або визначені в порядку, встановленому законом.

Оборотоздатність об'єктів цивільних прав означає вчинення угод та інших не заборонених законодавством дій щодо таких об'єктів, спрямованих на

передачу останніх у межах цивільного обороту. Тобто, обіг не слід звужувати виключно до переходу права власності.

Цивільне право розрізняє універсальне та сингулярне правонаступництво. При універсальному правонаступництві до правонаступника в результаті одного акта переходять всі права та обов'язки правоволодільця. Таке правонаступництво має місце при спадкуванні або при реорганізації юридичної особи. При сингулярному правонаступництві до особи переходять лише деякі права та обов'язки іншого. Це стосується, наприклад, відчуження майна.

Об'єкти, обмежені в обігу, – це об'єкти, які можуть належати тільки окремим учасникам цивільного обороту, або обіг таких об'єктів, їх придбання або відчуження може здійснюватися лише на підставі відповідного дозволу. Статтею 4 Закону України "Про підприємництво" встановлено перелік товарів, реалізацію яких дозволяється здійснювати виключно після отримання у встановленому законодавством порядку відповідного дозволу – ліцензії. Згідно з вищенаведеним законом до таких видів діяльності належать торгівля алкогольними напоями та тютюновими виробами. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 10 вересня 1992 р. № 528 здійснювати будь-які операції з векселями дозволяється виключно юридичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності.

Вилученими з цивільного обороту вважаються об'єкти, які не можуть бути предметом угод та іншим чином переходити від одного суб'єкта до іншого в межах цивільного обороту. Частиною 1 ст. 4 Закону України "Про підприємництво" визначені види діяльності, займатися якими мають право виключно державні підприємства.

Відповідно до ст. 9 Закону України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" ядерні матеріали перебувають виключно у державній власності. Згідно із Законом України "Про природно-заповідний фонд" території природних заповідників є власністю народу України. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з

господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому законодавством України.

Такими об'єктами є земля, природні ресурси, нерухоме майно. Відповідно до п. 14 Указу Президента України "Про заходи щодо підвищення відповідальності і розрахунки з бюджетами та державними цільовими фондами" від 4 березня 1998 р. № 167/98 під час проведення розрахунків не допускається уступка вимоги та переведення боргу. Тобто такий об'єкт цивільних прав, як майнове право не може обертатися в цивільному обороті шляхом уступки вимоги.

4.2. Поняття речей та їх класифікація

У чинному ЦК України, на відміну від ЦК УРСР, введена самостійна глава "Речі. Майно", в якій вперше законодавчо сформульовані поняття речі та майна та здійснено класифікацію цих об'єктів. Якщо в ЦК УРСР закріплювався поділ речей на складові частини речі, на головну річ і її приналежності, на плоди і доходи (статті 131-133), на ділимі і неділимі (ст. 115), то у новому ЦК класифікаційний поділ речей і майна зроблений значно ширше з урахуванням досягнень юридичної науки та практики.

Найпоширенішими об'єктами цивільних прав є речі. Під річчю розуміють все те, що об'єктивно існує та за допомогою чого можна задовольнити ту чи іншу потребу і з приводу чого виникають цивільні правовідносини. За ст. 179 ЦК - це предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки. Такі предмети матеріального світу можуть бути природного походження або створеними у результаті різноманітної діяльності людей.

Класифікація речей у цивільному праві проводиться за різними підставами і має важливе теоретичне та практичне значення. Юридична класифікація речей ґрунтується переважно на їх природних властивостях чи суспільному значенні і визначає поведінку суб'єктів права щодо речей конкретного виду.

Речі залежно від їх особливостей поділяють на такі види: рухомі та нерухомі; індивідуально-визначені та родові; споживні та неспоживні; подільні та неподільні; головні та приналежності; продукція, плоди та доходи; гроші; валютні цінності та цінні папери.

Статтею 180 ЦК України особливим об'єктом права визнані тварини, на яких поширено правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Водночас на них поширюється правовий режим речі, якщо інше не встановлено законом. Насамперед, тварини можуть бути об'єктом права власності, а відтак можуть бути предметом цивільних правочинів.

Оскільки тварини є живими істотами, законом можуть встановлюватися певні правила поведження з тваринами. Так, ЗУ "Про тваринний світ" врегульовані відносини в галузі охорони, використання, відтворення об'єктів тваринного світу, збереження та поліпшення середовища існування диких тварин.

Щодо тварин, занесених до Червоної книги України, введення якої передбачено ЗУ "Про Червону книгу України" від 7 лютого 2002 р., встановлюються обмеження у цивільному їх обороті. Вони можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та в порядку, встановлених законом.

Жорстоке поведження з тваринами, що належать до хребетних, підпадає під дію ст. 299 Кримінального кодексу України.

Стаття 181 ЦК визначає загальні критерії законодавчого поділу речей на нерухомі та рухомі з метою встановлення для них відповідного правового режиму.

Відповідно до ч. 1 ст. 181 ЦК до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Крім того, законодавець визнав за доцільне поширити режим нерухомої речі також на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають

державній реєстрації. Таким чином, при віднесенні речей до категорії нерухомості використано два критерії: матеріальний - ступінь зв'язку цих речей із землею, і юридичний - умови визнання законом тих чи інших речей нерухомими за правовим режимом. Наявність одного із цих критеріїв є достатньою підставою для визнання їх нерухомими речами (тобто речами, прирівняними до нерухомості). Отже, за першим критерієм до нерухомого майна належать земельні ділянки та все, що розташоване на них і міцно з ними пов'язане, тобто об'єкти, переміщення яких без непропорційного збитку для призначення їх є неможливим (жилі будинки, інші будівлі та споруди, насадження, підприємства як майнові комплекси). Юридичний критерій застосовується для віднесення до категорії нерухомого майна речей, роль яких у цивільному обороті надзвичайно важлива, з огляду на це законодавець вважає за потрібне поширити на них правовий режим нерухомості, наприклад повітряні і морські судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти. Перелік речей, які прирівнюються до нерухомих, не є вичерпним. Законодавець може визнати нерухомими речами й інші предмети.

Відповідно до ч. 2 ст. 181 ЦК до рухомих речей мають бути віднесені усі речі, які можна вільно перемішувати у просторі. Такого надто загального критерію інколи може виявитися недостатньо. Тому в такому разі можна керуватися таким правилом - щодо речей, які за законом не визнані нерухомими об'єктами, має діяти презумпція визнання їх рухомими речами.

4.3. Інформація - як об'єкт цивільно-правової охорони

Інформація - це задокументовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі.

Головні положення щодо правового регулювання інформаційних відносин містяться у Законі України від 2 жовтня 1992 р. "Про інформацію".

Оскільки норми, присвячені регулюванню інформаційних відносин, утворюють комплексний інститут, цивільно-правовий зміст мають права на

таку інформацію, яка становить реальну чи потенційну "особистісну" (як інформація про особу) або "комерційну" (як інформація про майнове становище особи) цінність", тобто яка є об'єктом цивільного обороту і, відповідно, об'єктом цивільних прав.

Фізичні та юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною за власні кошти або яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу, як правило, самостійно визначають режим доступу до неї, в тому числі належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють систему захисту.

Однак наведене правило не стосується інформації, яка відповідно до закону є таємницею - державною, комерційною, службовою, професійною тощо.

Державна таємниця - це таємна інформація, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України.

Комерційна таємниця - це відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінською, фінансовою діяльністю, що не є державною таємницею, розголошення якої може привести до економічних втрат. Право на комерційну інформацію належить до виключних прав, які можуть бути предметом договору комерційної концесії. Елементи ліцензійного договору можуть бути включені також до інших цивільно-правових договорів (договори на виконання науково-дослідницьких робіт, підряду тощо). В усіх договорах, які передбачають передачу у користування відомостей, які становлять комерційну таємницю, на користувача може бути покладений обов'язок не повідомляти такі відомості іншим особам без згоди того, хто надав інформацію. Наприклад, щодо виконання договору підряду така умова передбачена у ст. 862 ЦК.

Службова таємниця - це узагальнений перелік відомостей, доступ до яких обмежений колом виконавців певних службових обов'язків, котрим розголошення цих відомостей заборонене. Збереження таємниці службової інформації не зумовлене її комерційною цінністю (хоча сама ця інформація може мати комерційний характер). Заборона на розголошення ґрунтується на нормах законодавства, що регламентує окремі сфери діяльності.

Професійна таємниця - це відомості про особу, комерційну, професійну тощо діяльність клієнтів, отримані установами, їхніми службовцями та окремими фахівцями у процесі професійної діяльності, які не підлягають розголошенню, крім випадків, прямо передбачених законом. Наприклад, зобов'язані зберігати в таємниці отримані від клієнтів відомості банківські службовці, працівники організацій зв'язку, податкової служби, лікарі, страхові агенти тощо.

Спорідненим з таємницею поняттям є конфіденційна інформація, тобто, такі відомості, котрими володіють, користуються або розпоряджаються окремі фізичні або юридичні особи, які можуть поширювати ці відомості на свій розсуд і на встановлених ними умовах. Умовою надання захисту такій інформації є дотримання тим, хто користується нею, необхідних заходів для забезпечення її конфіденційності. Під поняття конфіденційної інформації можуть підпадати будь-які знання, досвід, навички спеціалістів тощо, які використовуються у різних галузях людської діяльності: виробництво, торгівля, управлінські послуги. Той, хто користується правом на таку інформацію, на свій розсуд визначає конфіденційність відомостей, що її складають. Із цього загального правила законом можуть бути встановлені винятки. Наприклад, може бути передбачений перелік відомостей, які не можуть вважатися конфіденційною інформацією, або, коли порядок користування конфіденційною інформацією визначає не той, хто нею користується, а безпосередньо норма закону.

4.4. Особливості послуг як об'єктів цивільних правовідносин

В науці цивільного права не має єдності щодо розуміння сутності послуги як об'єкта цивільних правовідносин., що спонукає до проведення додаткових наукових досліджень. Так слушним вбачається шлях дослідження послуги через її сутнісні ознаки. У зв'язку із чим, по-перше, потрібно визначити в якості чого виступає послуга в об'єктивному розумінні, без прив'язки до юридичних наслідків. Так, відповідно до тлумачних словників, послуга – це: 1) дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому; 2) діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, виконувана для задоволення чийх-небудь потреб; обслуговування. Відповідно до ст. 901 ЦК України послуга, а точніше предмет договору про надання послуг, визначається використовуючи категорії «дія» або «діяльність» (надати послугу означає «вчинити дію», «здійснити діяльність»).

Використовуючи юридичні поняття, а саме термінологію зобов'язального права, можемо сказати, що дія – виступає об'єктом зобов'язання, і може виявлятися в двох формах – активній (безпосередньо дія) та пасивній (утримання від дії). Із цього приводу доречним буде точка зору Д. І. Степанова, який зауважує, що послуги можуть проявлятися лише в першій формі, тобто послуга як предмет зобов'язання є дією. Разом із тим, дія може існувати у різноманітних зобов'язаннях. А саме, об'єкт зобов'язання буде мати різний склад активної форми поведінки: 1) разовий короткочасний акт (передача речі); 2) довгострокова діяльність, що складається з окремих актів, що повторюються (виконання роботи). Отже дію, як об'єкт зобов'язання, може бути звужено до елементарної маніпуляції, а може доходити до тривалої, цілеспрямованої діяльності. За таких обставин в певних зобов'язаннях дія складає власне об'єктзобов'язання, тобто об'єкт звужується виключно до дії, а в інших – дія виконує лише функціональне навантаження. Тому стверджувати, що послуга – це дія, по суті не говорити нічого. Послуга є специфічною дією, яка не зводиться до певної «сукупності рухів, спрямованих на один об'єкт». Серед специфічних рис такої дії потрібно виділити: по-перше, наявність певної мети та, по-друге, ефект, який можливо отримати від такої послуги, що, в свою чергу, обумовлює завжди її конкретний характер. Таким чином, можна

відмітити, що сутність послуги полягає саме у здійсненні вольових дій суб'єкта, в активній формі. Вольова дія, в свою чергу, є свідомим актом поведінки суб'єкта, спрямованим на досягнення певної мети.

По-друге, окремого розгляду потребує питання суб'єктного складу договору про надання послуги. Сторонами якого, відповідно до ст. 901 ЦК України є замовник і виконавець.

Замовником є особа, що зацікавлена в одержанні послуги відповідного роду, замовляє її надання на умовах, зазначених у договорі, контролює надання послуги і оплачує її. Ним може бути як юридична, так і фізична особа незалежно від наявності у неї статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

По-третє, специфічною ознакою послуги, яка потребує окремого дослідження, виступає синхронність її надання та отримання. Подібна властивість впливає із відомої несамостійності послуг як об'єкта цивільних прав; похідності послуг від зобов'язального права, за якої послуга імовірна настільки, наскільки є відповідне зобов'язання.

По-четверте, постає питання про таку ознаку послуги, як її мета. Метою будь-якої послуги – є насамперед отримання певного корисного ефекту. Якщо узяти класичний приклад з перукарськими послугами, можна сказати, що особа споживає їх не заради самого процесу, а задля отримання певного (конкретного) результату: зробити зачіску.

Аналіз статті 901 ЦК України дозволяє дійти висновку, що в певних видах послуг, сама дія набуває значення явища, що здатне змінити стан предметів матеріального та нематеріального світу. Тут важливим є не виготовлення, обробка, переробка, ремонт речі або виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові, що має місце при договорі підряду (ч. 2 ст. 837 ЦК України), а щось, що не має речового результату – продукт дії або діяльності, що не має майнового вираження, тобто сукупність якостей, що має сама дія або діяльність. У цьому і полягає корисний ефект послуги, що задовольняє потребу замовника і споживається в процесі надання, і саме це і є ознакою послуги як правової категорії. Одночасно, на нашу думку, таке

гарантування може бути істотною умовою зазначених договорів про надання послуг, якщо буде на те воля сторін.

4.5. Тварини - як об'єкт цивільно-правової охорони

Тваринний світ становить один з найбільш вразливих об'єктів природи, бо впливати на його стан можна як безпосередньо (на самих тварин), так і через вплив на середовище його перебування. Поняття тварин є дуже широким. До тварин належать організми, джерелом живлення яких є готові органічні речовини, що синтезуються зеленими рослинами.

З огляду на величезну кількість різновидів тварин загальні юридичні норми про їх правовий статус ніколи не приймалися. Хоч тварини і можуть бути об'єктами права власності, і на них поширюється правовий режим речей, усе ж законом може бути встановлено особливості змісту тих правовідносин, об'єктом яких є тварини. Зокрема, передбачається встановлення законом правил поведження з тваринами.

Оскільки ст.177 ЦК не містить вичерпного переліку об'єктів цивільних прав, крім вказаних в ній, такими об'єктами також можуть бути й інші матеріальні чи нематеріальні блага – як згадувані, так і не згадувані у ЦК України.

Зокрема до особливих об'єктів цивільних прав можна віднести згаданих у ЦК України тварин, майно та підприємства.

Стаття 180 ЦК України характеризує тварин як особливий об'єкт цивільних прав, на який поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом . Таким чином, тварини є самостійним об'єктом цивільних прав, правовий режим якого встановлюється не тільки цивільним законодавством, а й спеціальним Законом України від 13 грудня 2001 р. "Про тваринний світ".

Об'єктами цивільного права можуть бути: тварини, що перебувають у стані природної волі; сільськогосподарські, свійські та інші тварини, що

використовуються для господарських, наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілей.

Головними властивостями тварин, як об'єктів цивільних прав, є таке:

- 1) цей об'єкт є відновлюваним;
- 2) правила поведінки з тваринами встановлюються законом;
- 3) закон встановлює заборону на жорстоке поводження з тваринами.

Недотримання цієї заборони слід розглядати як зловживання правом;

4) права власників тварин можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів;

5) тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обігу лише у випадках та в порядку, встановлених законом (наприклад, у випадках, коли ці тварини отримані шляхом розведення у неволі або у передбаченому законодавством порядку придбані у власність за межами України).

У зв'язку зі збільшенням кількості домашніх тварин, що знаходяться у власності громадян, а також можливих угод, об'єктами яких є тварини, в Цивільний Кодекс України введено статті про тварин як про об'єкт цивільних прав, якої не було у старому Цивільному кодексі.

Відповідно до ч.1 ст.180 Цивільного Кодексу України, тварини є особливим об'єктом цивільних прав і на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Передбачено встановлення Законом необхідних спеціальних правил поведінки з тваринами.

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» був прийнятий у 2006 році. Цей Закон спрямований на захист тварин від страждань і загибелі внаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав та укріплення моральності й гуманності суспільства і встановлює особливості права власності та інших речових прав на тварин як на особливий об'єкт цивільних прав.

Стаття 13 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» регламентує умови деяких договорів, предметом яких є тварини:

при купівлі-продажу тваринного продавець тварини зобов'язаний забезпечити покупця достовірною інформацією про вид, породу, стан здоров'я та інші якості тварини, а також про умови його змісту.

Якщо продається дика тварина з числа видів, занесених до Червоної книги України або підлягають охороні відповідно до чинних міжнародних договорів України, інша дика тварина, продавець тварини зобов'язаний також надати покупцеві документ, що засвідчує законність придбання такої тварини у власність.

Правовий режим диких тварин, які перебувають у стані природної волі, а також тварин, виведених у неволі, в штучно відтворених умовах та іншими не забороненими законом способами, встановлюється Законом України «Про тваринний світ».

4.6. Види цінних паперів

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи та види цінних паперів:

1) пайові цінні папери, які засвідчують участь у статутному капіталі, надають власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку;

2) боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і зобов'язання сплатити у визначений строк певні кошти;

3) похідні цінні папери, випуск та обіг яких пов'язаний із правом на придбання, продаж цінних паперів чи інших фінансових або товарних ресурсів;

4) товаророзпорядчі цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, зазначеним у документах.

Класифікація цінних паперів може проводитися за різними ознаками. Документарні і бездокументарні цінні папери. Сама назва свідчить про те, що документарні цінні папери випускаються у вигляді документів, виконаних на матеріальних (переважно паперових) носіях, у яких закріплюються необхідні

реквізити цінного паперу. Однією із необхідних умов передачі документарних цінних паперів є передача документа.

При випуску бездокументарних цінних паперів уся інформація, яка традиційно була вміщена у тексті документарного цінного паперу, зберігається у спеціальному електронному реєстрі. Для передачі бездокументарного цінного паперу необхідно внести аміни до електронного реєстру.

Документарні іменні цінні папери передаються шляхом:

- а) безпосереднього вручення документа новому власникові;
- б) внесення імені нового власника у реєстр власників іменних цінних паперів.

Цінні папери іменні, ордерні, на пред'явника.

Іменні цінні папери виписуються на ім'я конкретної особи, яка тільки і може реалізувати закріплене цим папером суб'єктивне право.

Ордерним цінним папером є такий документ, держатель якого визначений із зазначенням у ньому права, якщо на ньому зупиняється безперервний ряд передавальних написів (індосаментів).

Цінний папір па пред'явника - це документ, який, на відміну від іменного, не містить вказівки на конкретну особу. Для передачі цінних паперів на пред'явника достатньо їх фактично передати.

У ст. 5 Закону України "Яро цінні папери і фондовий ринок (від 23 лютого 2006 р.) зазначені групи цінних паперів, які можуть бути у цивільному обороті в Україні:

1) пайові цінні папери:

а) акції; б) інвестиційні сертифікати;

2) боргові цінні папери:

а) облігації підприємств; б) державні облігації України; в) облігації місцевих позик; г) казначейські зобов'язання України; д) ощадні (деPOSITні) сертифікати; е) векселі;

3) іпотечні цінні папери, тобто цінні папери, випуск яких забезпечений іпотечним покриттям:

а) іпотечні облігації; б) іпотечні сертифікати; в) заставні; г) сертифікати фондів операцій з нерухомістю;

4) приватизаційні цінні папери, що посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового та земельного фонду;

5) похідні цінні папери:

б) товаророзпорядчі цінні папери.

Спеціальними нормативними актами (Кодексом торговельного мореплавства України, законами України "Про зовнішньоекономічну діяльність" та "Про заставу", Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті передбачені такі види цінних паперів: коносаменти, чеки, складські свідоцтва, бони в іноземній валюті тощо.

Акція - це цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство у товаристві, право на участь в управлінні ним, дає право його власникові (акціонеру) на одержання частини прибутку у вигляді дивідендів, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Акції можуть бути іменними та на пред'явника, привілейованими та простими. Привілейовані акції у порівнянні з простими дають переважне право на одержання дивідендів, що найчастіше виражається у фіксованому дивіденді, який не залежить від прибутку товариства, а також на пріоритетну участь у розподілі майна акціонерного товариства у разі його ліквідації.

Облігація - це цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка, якщо інше не передбачене умовами випуску.

Векселем визнається цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя.

Випускаються два види векселів; простий і переказний. Платником за простим векселем є векседавець, а за переказним - третя особа.

Коносаментом є товаророзпорядчий документ, який посвідчує право його держателя розпоряджатися зазначеним у коносаменті вантажем і отримати вантаж після завершення перевезення.

Ощадним сертифікатом визнається письмове свідчення банку про депонування грошових коштів, що засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків з нього.

Тема 5. Строки та терміни в цивільному праві. Позовна давність

Глосарій до теми 5

Набувальна давність – набуття права власності на чуже майно особою, яка добросовісно заволоділа цим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном – протягом п'яти років.

Позовна давність – строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Строк – певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Строки виконання цивільних обов'язків – період у часі, протягом якого боржник зобов'язаний вчинити певні дії чи утриматися від вчинення будь-яких дій.

Строки здійснення цивільних прав – період у часі, протягом якого правоволоділець може здійснити своє право через заявлення вимог до носія відповідного юридичного обов'язку.

Термін – певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення.

Цивільно-правовий строк – часова (темпоральна) форма руху цивільних правовідносин, форма існування і розвитку суб'єктивних прав та обов'язків, що становлять їх зміст.

5.1. Поняття та види строків і термінів в цивільному праві України

Здійснення і захист цивільних прав тісно пов'язані з фактором часу. Цивільні правовідносини не існують абстрактно: вони виникають, змінюються та припиняються у часі. Закінчення певного проміжку часу має велике значення в цивільному праві.

Загальні часові параметри функціонування правовідносин визначаються передусім правовою нормою. Поняття "строк", "термін", "давність", "своєчасно", "негайно" та інші, що відображають часові зв'язки, як справедливо зазначає В. В. Луць, часто входять до змісту правових норм.

Так, у статтях 57, 250, 340, 343, 564 ЦК та інших на особу покладається обов'язок "негайно повідомити...", в ст. 644 ЦК згадується особа, яка "негайно заявила..." В статтях 700, 704, 846, 919, 938 ЦК та інших йдеться про необхідність вчинення певних дій "в розумні строки..." Широко застосовуються і словосполучення "на момент", "у момент", "в будь-який момент", "до моменту або в момент" (статті 35, 36, 126, 144, 514, 641 та інші).

В ЦК України законодавець вперше легалізував поняття "строк" та "термін".

Під *строком* у цивільному праві розуміють певний *період* у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Так, якщо протягом трьох років громадянин відсутній за місцем постійного проживання і його місцезнаходження невідоме, то суд, за заявою зацікавленої особи, може оголосити такого громадянина померлим. Цей проміжок часу (три роки) і є строком.

За своєю правовою природою строки належать до юридичних фактів, найчастіше - до подій, оскільки перебіг чи настання строку має об'єктивний характер і, як правило, не залежить від волі суб'єктів цивільних правовідносин.

Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Термін може визначатися або вказівкою на час, або подією, яка має відбутися.

Різноманітність строків, які регулюються нормами цивільного права, зумовлює потребу в їх класифікації.

Класифікувати строки можна за різними категоріями.

1. За правовими наслідками:

- правостановлюючі або правостворюючі - це строки, з якими пов'язане виникнення правовідносин або окремих прав та обов'язків. Так, саме з досягненням громадянином повноліття (18-ти років) законодавець пов'язує виникнення цивільної дієздатності в повному обсязі, що дає можливість громадянину самостійно набувати та здійснювати конкретні цивільні права;

- правоприпиняючі - це строки, з перебігом яких законодавець пов'язує припинення певних правовідносин, окремих прав та обов'язків. Так, по закінченні певного часу кредитор втрачає право звернутися з претензією до поручителя;

- правозмінюючі. По закінченні цих строків припиняються одні права та обов'язки і виникають інші. Так, якщо особа загубила річ і ця річ певний час зберігалася в органах внутрішніх справ, то по закінченні визначеного строку особа перестає бути власником речі і право власності на цю річ виникає у держави.

2. За підставами встановлення:

- законні (тобто строки, встановлені законом чи підзаконним актом). Ці строки сторони не можуть змінювати за домовленістю.

Так, у разі продажу частки у праві спільної власності продавець має право продати свою частку будь-якій особі, якщо інші співвласники відмовилися від здійснення переважного права купівлі чи не здійснять цього права щодо нерухомого майна протягом одного місяця, а щодо рухомого майна - протягом десяти днів від дня отримання ними повідомлення про продаж (ст. 362 ЦК);

- судові. Це строки, тривалість яких визначається судом чи господарським судом залежно від обставин конкретної справи і з врахуванням змісту дій, які повинні виконати сторони. Скажімо, якщо в судовому засіданні сторони не можуть дійти згоди щодо кількості непоставленої за договором продукції, господарський суд може зобов'язати їх, наприклад, протягом тижня провести спільну звірку поставки;

- договірні. Це строки, які визначаються за домовленістю сторін з урахуванням індивідуальних особливостей конкретних правовідносин.

3. За ступенем самостійності сторін у встановленні строків:

- імперативні строки, тобто такі, які не можна змінити за домовленістю сторін (строки позовної давності, претензійні строки);

- диспозитивні строки, тобто такі, які хоч і передбачені законом, але можуть бути змінені за погодженням сторін. Наприклад, боржник повинен виконати зобов'язання, визначене моментом витребування в 7-денний строк від дня пред'явлення вимоги кредитором, якщо сторони в договорі не передбачили негайного виконання цього зобов'язання.

4. За призначенням:

- строки здійснення цивільних прав, тобто строк, протягом якого володар суб'єктивного права може реалізувати можливості, закладені в суб'єктивному праві. Такі строки встановлюються переважно законом, але можуть бути визначені й сторонами. Це строки придатності, зберігання, гарантійні строки;

- строки виконання зобов'язань (строки поставки, здачі робіт за договором підряду);

- строки захисту цивільних прав, тобто такі, протягом яких сторона може розраховувати на захист свого права в разі порушення і отримати цей захист (строки позовної давності).

5. За способами визначення, тобто строки, які визначаються:

- календарною датою (наприклад конкретний день повернення боргу);

- певним періодом часу (за договором може бути передбачена поставка продукції - поквартальна, щомісячна);

- вказівкою на подію, яка неодмінно має настати (скажімо, настання навігації-за договором перевезення водним транспортом: кожного року неможливо визначити конкретну дату настання цієї події).

6. За ступенем визначеності:

- визначені строки, якщо відомо, коли саме строк настане;
- невизначені строки, якщо це пов'язано з певною подією, яка обов'язково настане, або бажанням кредитора (наприклад, строк повернення боргу "за першою вимогою").

Обчислення строків. Правила щодо визначення та обчислення строків встановлені статтями 252-255 ЦК України, статтями 67-73 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України та статтями 50-53 Господарського процесуального кодексу (ГПК) України.

5.2. Правила обчислення строків та термінів в цивільному праві

Здійснення та захист цивільних прав нерозривно пов'язані з фактором часу. З визначеними моментами або періодами часу чинне цивільне законодавство пов'язує виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків, необхідність вчинення передбачених законом чи договором дій, можливість примусового здійснення порушеного права тощо. Таким чином можна зробити висновок, що строки та терміни є юридичними фактами або одним з елементів юридичної сукупності.

Ст. 251 ЦК України вперше на законодавчому рівні закріпила поняття строків та термінів у цивільному праві, визначивши їх принципову різницю. Так строком визнається визначений період часу, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Тобто юридичне значення має саме сплив визначеного проміжку часу, в результаті якого виникають, змінюються або припиняються цивільні правовідносини.

Поняття терміну взагалі можна визнати новим для цивільного права, тому що традиційно воно не виділялося окремо, а розглядалося як складова частина строку. Однак безумовно справедливим є виділення самостійного поняття терміну, що визначається як момент у часі, з настанням якого пов'язана певна дія або подія. Аналізуючи вказані визначення, можна зробити висновок, що термін може визначатися окремо, а може розглядатися як складова частина строку (наприклад, його початковий і кінцевий моменти).

Частина 3 ст. 251 ЦК, що коментується, закріплює основну класифікацію строків в залежності від того, де і ким вони визначаються. Згідно такої класифікації строки поділяються на законні, договірні та судові.

Законні строки визначаються в актах цивільного законодавства. Так, наприклад, закон встановлює 6-місячний строк для прийняття спадщини або відмови від неї (ст. 1270 ЦК), позовної давності (ст.ст. 256, 257 ЦК) та інші.

Договірні строки визначаються сторонами в правочинах за їхнім бажанням. Вони можуть бути будь-якої тривалості, якщо інше не передбачено в законі.

Судові строки встановлюються судом, господарським або третейським судом. Наприклад, суд може визначити строк для опублікування інформації про спростування відомостей, що принижують честь та гідність фізичної особи.

2. Ст. 252 ЦК закріплює загальні положення щодо обчислення строків та термінів. Згідно частини 1 цієї статті строк може обчислюватися роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Так, наприклад, договір позики за бажанням сторін може бути укладеним на три роки, або на три місяці, або на два тижні, або на десять днів, або на сім годин тощо. Крім вказаних видів, строки можуть визначатися також кварталами або декадами.

Відповідно термін визначається вказівкою на конкретну дату (наприклад, 27 березня 2003 року – термін досягнення повноліття, а відтак – термін настання цивільної дієздатності фізичної особи). Термін може визначатися також вказівкою на подію, яка має неминуче настати, тобто має об'єктивний характер. Особливість такого визначення терміну виражається в тому, що

учасники цивільного правовідношення не знають заздалегідь точної дати настання терміну. Наприклад, припинення договору довічного утримання закон пов'язує із смертю відчужувача, яка неминуче настане, але невідомо коли.

5.3. Поняття, види та значення позовної давності

Позовна давність - це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Значення позовної давності полягає у стабілізації й упорядкуванні цивільно-правових відносин, зміцненні договірної дисципліни, полегшенні роботи юрисдикційних органів. Позовна давність надає потерпілій особі чітко визначений, але цілком достатній строк для захисту свого права. Цей строк покликаний сприяти усуненню невизначеності у відносинах учасників цивільно-правового обороту, оскільки за відсутності позовної давності потерпіла особа могла б скільки завгодно утримувати боржника під загрозою застосування заходів державно-примусового впливу, не вдаючись при цьому до реалізації свого інтересу¹. Встановлення строку позовної давності має і суттєве процесуальне значення, оскільки із спливом тривалого часу ускладнюється (навіть унеможлиблюється) збирання доказів, необхідних для розгляду справи судом.

Таким чином, встановлення строку позовної давності не тільки спонукає особу, права чи охоронювані інтереси якої порушено, до звернення до суду, а й служить інтересам іншої сторони, встановлюючи часові межі такого звернення, сприяє стабільності правопорядку в цілому.

Надане законодавцем визначення позовної давності не можна тлумачити буквально, помилково вважати, що оскільки позовна давність - це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу, то після спливу цього строку особа позбавляється можливості звернутися до суду. Такий підхід нівелює сутність позовної давності як інституту матеріального права, адже суд повинен прийняти позов і після спливу позовної давності, він застосовує позовну

давність лише за заявою сторони у спорі та за наявності поважних причин може поновити строк позовної давності (ст. 267 ЦК). Який висновок можна зробити з цього визначення, з урахуванням співвідношення статей 256, 267 ЦК? 3. В. Ромовська зазначає, що позовна давність змінює сам характер звернення до суду: якщо в межах позовної давності звернення до суду - це вимога про захист, то після спливу позовної давності звернення має характер прохання, оскільки реальний захист залежить від ставлення відповідача до застосування позовної давності та суду до причин пропусчення позовної давності. І це дійсно так, якщо у ст. 256 ЦК, у якій сформульовано легальне визначення, йдеться про вимогу про захист права, тоді як ч. 2 ст. 267 ЦК вказує, що заява про захист цивільного права приймається судом незалежно від спливу позовної давності¹. Така заміна не випадкова.

Строки позовної давності можуть бути двох видів: загальні (ст. 257 ЦК) та спеціальні (ст. 258 ЦК).

Загальний строк позовної давності встановлено у три роки.

Слід зазначити, що цивільне законодавство багатьох іноземних держав передбачає більш тривалі загальні строки позовної давності. Так, у Франції цей строк складає 30 років, у Швейцарії - 10, у різних штатах США від 4 до 10 років². Відповідно до ст. 8 Конвенції ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів, ратифікованої Постановою ВР України від 14.07.93 № 3382-ХІІ, строк позовної давності за договорами міжнародної купівлі-продажу товарів встановлюється у чотири роки¹.

Спеціальна позовна давність, що встановлюється законодавством для окремих видів вимог та враховує специфіку цих відносин², може бути як скорочена, так і більш тривала порівняно із загальною позовною давністю. Скорочена позовна давність в один рік застосовується до вимог: про стягнення неустойки (штрафу, пені); про спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації; про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки в праві спільної власності (ст. 362 ЦК); у зв'язку з недоліками проданого товару

(ст. 681 ЦК); про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦК); у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦК); про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦК).

Більш тривалі строки позовної давності застосовуються у двох випадках: про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману - п'ять років; про застосування наслідків нікчемного правочину - десять років. Перелік підстав застосування спеціальної позовної давності, що міститься у ст. 258 ЦК, не є вичерпним і може знаходити продовження у відповідних нормах ЦК (наприклад, ст. 786 ЦК) та інших законів.

Незважаючи на те, що строки позовної давності встановлені законом, вони можуть бути збільшені за домовленістю сторін, укладеною в письмовій формі. Однак вказане положення не надає сторонам права змінювати порядок обчислення позовної давності.

Строки позовної давності поширюються на всі цивільно-правові відносини, за винятком зазначених у ст. 268 ЦК. Згідно з останньою строки позовної давності не поширюються, зокрема, на вимоги, що випливають із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, передбачених законом; вимоги вкладника до банку (фінансової) установи про видачу вкладу; про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; вимоги власників або іншої особи про визнання незаконним акта органу державної влади, органу влади АРК, органу місцевого самоврядування, якими порушено їх право власності або інші речові права; на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про виплату страхової суми, страхового відшкодування. Крім того, позовна давність не застосовується до позовів власника про усунення будь-яких порушень свого права, не пов'язаних із неправомірним позбавленням володіння (негаторних позовів), оскільки правопорушення триває у часі.

5.4. Початок перебігу строку позовної давності

Згідно зі ст. 261 ЦК перебіг строку позовної давності починається з дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права чи про особу, яка порушила право.

Існуючі підходи до визначення початку перебігу строку давності пояснюються тим, що при порушенні відносних (зобов'язальних) правовідносин особа дізнається про порушення свого права в момент закінчення строку виконання зобов'язання, тобто одночасно, а при порушенні абсолютних прав (права власності, інших речових прав, авторських прав тощо) можливий розрив у часі між самим фактом порушення права і моментом, коли особа, чиє право порушено, дізнається про це. Однак, як уявляється, є помилковим твердження законодавця про початок перебігу строку позовної давності з моменту, коли особа дізналася про порушення свого права чи про особу, яка порушила право. Вказані обставини повинні застосовуватися лише в сукупності, оскільки, не маючи уявлень про порушника права (відповідача), потерпіла особа не має процесуальної можливості звернутися з позовом до суду, а отже, і захистити власні права й охоронювані законом інтереси.

Крім цього загального правила в законі закріплено низку спеціальних правил про початок перебігу строку позовної давності:

- 1) за зобов'язаннями із визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання;
- 2) за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, - з дня припинення насильства;
- 3) за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину - з дня, коли почалося його виконання;
- 4) у разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої фізичної особи - від дня досягнення нею повноліття;
- 5) за регресними вимогами - з моменту виконання основного зобов'язання.

У цивільному праві існує ряд зобов'язань, які виконуються частинами (поставка, підряд, зобов'язання з відшкодування шкоди). Право заявити вимогу

про виконання зобов'язання виникає в окремі часткові строки, за кожною вимогою окремо обчислюється і строк позовної давності. Слід також мати на увазі, що у разі, коли продукцію поставляють (відвантажують) вузлами, однак, по одній із відправок встановлено недостачу вузла або будь-якої його частини, строк позовної давності необхідно обчислювати не з моменту складання акта про недостачу цього вузла, а з дня складання акта про некомплектність продукції після закінчення відвантаження¹.

ЦК передбачає випадки, коли перебіг строку позовної давності зупиняється (ст. 263) і переривається (ст. 264).

Під зупиненням слід розуміти таку зміну порядку обчислення строку, за якою в період дії певної обставини, передбаченої цивільним законодавством (ст. 263 ЦК та інші норми ЦК), перебіг строку "завмирає", а після припинення цієї обставини перебіг того самого строку поновлюється в частині, що залишилася.

Підставами для зупинення перебігу строку позовної давності є: надзвичайна і невідворотна за даних умов подія (непереборна сила); мораторій - відстрочення виконання зобов'язань, на підставах, встановлених законом; перебування позивача або відповідача у складі Збройних Сил України та інших створених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан; зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини.

Непереборна сила як підстава зупинення перебігу позовної давності характеризується тим, що охоплює як природні явища (землетруси, повені, зсуви, тропічні зливи, пожежі), певні поділу суспільстві (військові дії, страйки, заворушення), так і протиправні вчинки окремих осіб (незаконне затримання, захоплення в заручники тощо). Необхідно зазначити, що вітчизняний законодавець, формулюючи легальне визначення непереборної сили, надав ознакам надзвичайності та невідворотності альтернативного характеру. Тобто ЦК виходить із того, що непереборна сила має місце за наявності хоча б однієї з названих ознак. З огляду на те, що ці ознаки відображають якісно неоднорідні

риси цього, такий підхід, запропонований у п. 1 ч. 1 ст. 263, навряд чи заслуговує підтримки.

5.5. Особливості набувальної давності

З 1 січня 2011 року суд може визнати право власності на нерухоме майно (крім земельної ділянки) за набувальною давністю на підставі ч. 1 ст. 344 ЦКУ.

Право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери набувається за рішенням суду (ч. 4 ст. 344 ЦКУ).

Умовами визнання права власності за набувальною давністю є добросовісне заволодіння чужим майном, продовження відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом певного строку.

Тому реалізація цього права пов'язана із дотриманням таких умов.

Правила статті 344 ЦКУ про набувальну давність поширюються також на випадки, коли володіння майном почалося за 3 роки до набрання чинності ЦКУ (п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦКУ). Оскільки ЦК України набрав чинності з 1 січня 2004 року, норми ст. 344 ЦК України поширюються на правовідносини, що виникли з 1 січня 2001 року, а отже, визнати право власності за набувальною давністю суд може не раніше 1 січня 2011 року (Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 лютого 2008 року). Тому на сьогодні вже багато судових рішень винесено на користь набувачів.

Набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю може застосовуватися лише з 1 січня 2017 року, адже ЗК набув чинності з 01.01.2012 р. (див. п. 1 розд. IX «Прикінцеві положення» ЗК, а також п. 3 листа ВСУ).

На жаль, ця норма обмежує набуття земельних ділянок на підставі набувальної давності, однак є інший обхідний шлях. Так, набувши права власності на нерухоме майно, що знаходиться на земельній ділянці, ви маєте

купити таку земельну ділянку або права на неї (оренда, суперфіцій, емфітевзис) без проведення земельних торгів (ч. 2 ст. 134 ЗК).

Які обмеження існують щодо застосування набувальної давності?

Положення про набувальну давність не можуть бути застосовані, якщо володіння нерухомим майном здійснюється на підставі будь-яких чинних (таких, що не припинилися) договірних зобов'язань (оренда, зберігання, управління тощо) або майно було закріплено за останнім суб'єктом господарювання — володільцем — на праві господарського відання чи оперативного управління.

Тема 6. Правочини

Глосарій до теми 6

Абстрактний правочин – правочин, в якому підстава його укладення юридично байдужа чи прямо не виражена у правочині.

Бездіяльність – юридичний факт, який характеризує відсутність дії, що стає протиправною, якщо на особу було покладено юридичний обов'язок діяти, в силу закону або договору.

Двосторонній правочин – погоджена дія двох сторін.

Двостороння реституція – настання обов'язку, за яким сторони повинні повернути одна одній усе виконане за недійсним правочином; повернення їх у первісне становище, що існувало до укладення правочину.

Каузальний правочин – правочин, в якому прямо зазначена підстава, від якої залежить чинність правочину.

Конклюдентна дія – дія особи, що виявляє її волю встановити правовідношення, але не у формі усного чи письмового волевиявлення, а своєю поведінкою, щодо якої можна зробити певний висновок про конкретний намір (використання автоматів, придбання через касира розфасованих товарів тощо).

Недійсний правочин – неправомірна юридична дія, здійснена у вигляді правочину, що не породжує юридичних наслідків, тобто не спричиняє встановлення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків, крім тих, які пов'язані з його недійсністю.

Мовчання – форма правочину, яка виражає волю утриманням від дій.

Неукладений правочин – правочин, в якому відсутній юридичний факт його укладення.

Нікчемний правочин – правочин, вчинення якого не породжує передбачених законом правових наслідків у зв'язку із протиправністю або іншими недоліками юридичного характеру, незалежно від пред'явлення позову про визнання його недійсним.

Односторонній правочин – дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами.

Одностороння реституція – повернення потерпілій стороні всього, що було передано їй за правочином.

Оспорюваний правочин – правочин, недійсність якого прямо невстановлена законом, але одна зі сторін чи інша зацікавлена особа заперечує його дійсність на підстава, встановлених законом.

Письмовий правочин – правочин, зміст якого зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони.

Правочин – дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Правочин з вадами волі – правочин, укладений особами, воля яких щодо укладеного правочину сформулювалася неналежним чином.

Правочин з вадами змісту – правочин, який порушує публічний порядок, фіктивний та удаваний правочин.

Правочин з вадами суб'єктного складу – правочин, який укладений особами, які не мали права його укладати.

Правочин з вадами форми – правочин, укладений з недотриманням встановленої законом форми, що тягне за собою недійсність цього правочину.

Терміновий правочин – правочин, в якому права та обов'язки породжуються залежно від певної події.

Тлумачення правочину – з'ясування вкладеного в нього сторонами змісту, юридичної сутності.

Удаваний правочин – правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили.

Умовний правочин – правочин, в якому права та обов'язки поставлені в залежність від настання якоїсь обставини, і заздалегідь невідомо, настане вона чи ні.

Усний правочин – дія, яка повністю виконується в момент вчинення правочину.

Фіктивний правочин – правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином.

Форма правочину – спосіб вираження волі осіб, які беруть у ньому участь.

Чинність правочину – правова категорія, яка означає, що при дотриманні певних передбачених законом умов (вимог) правочин породжує встановлені ним правові наслідки.

Юридична дія – вид юридичного факту, який відбувається з волі людини.

Юридична подія – вид юридичного факту, що відбувається незалежно від волі людини.

Юридичний акт – правомірна дія, що породжує юридичні наслідки тільки тоді, коли вони вчинені особою зі спеціальним наміром викликати такі наслідки.

Юридичний вчинок – правомірна дія, що породжує юридичні наслідки незалежно від наміру особи, яка їх вчинила.

Юридичний факт – обставина реальної дійсності, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

6.1. Поняття, ознаки та значення правочинів в цивільному праві

Легальне визначення правочину дається у ст. 202 ЦК, яка передбачає, що правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Однак це формулювання потребує деяких уточнень. По-перше, щодо того, хто може вчиняти правочини. У ст. 202 ЦК сказано, що правочини можуть вчиняти "особи". Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦК "особами" іменуються лише такі учасники цивільних відносин, як фізичні та юридичні особи. Отже, на перший погляд, вчиняти правочини можуть лише вони.

Проте ч. 2 ст. 2 ЦК передбачає, що учасниками цивільних відносин, крім осіб, є також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Причому згідно зі ст.ст. 167-168 зазначені суб'єкти публічного права діють у цивільних відносинах нарівні з іншими учасниками цих відносин. Звідси випливає, що й правочини вони мають право вчиняти так само, як і фізичні та юридичні особи.

З наведених міркувань при визначенні поняття правочину треба вести мову не про дію особи, а про дію суб'єкта цивільного права.

По-друге, слід уточнити наслідки, на досягнення яких може бути спрямована дія, що є правочином.

Тут варто враховувати, що положення ч. 1 ст. 202 ЦК стосовно того, що правочин - це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, слід тлумачити поширювально у тому сенсі, що правочини можуть бути також підставою інших видозмін правовідносин. Наприклад, правочин може бути підставою призупинення, поновлення, реалізації правовідносин. При цьому він може бути водночас підставою і припинення одних правовідносин, і виникнення або зміни інших. Наприклад, продаж наймачем орендованого майна третій особі тягне припинення договору оренди та одночасно є підставою виникнення правовідносин відповідальності за порушення договору оренди.

Правочини відрізняються від інших юридичних фактів такими рисами:

1) правочини є волевовими актами, спрямованими на досягнення певного правового результату. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів, як події, котрі відбуваються та створюють правові наслідки незалежно від волі суб'єктів цивільного права;

2) правочини завжди є діями суб'єкта цивільних відносин. Цим вони відрізняються від адміністративних актів (актів управління), які видають органи державної влади та управління, виступаючи суб'єктами публічного права;

3) правочини завжди є правомірними діями, що тягнуть виникнення або видозміни регулятивних цивільних правовідносин. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів, як делікти, котрі порушують цивільні права і тягнуть виникнення регулятивних відносин;

4) воля у правочинах завжди спрямована саме на встановлення, зміну, припинення цивільних прав і обов'язків. Цим вони відрізняються від юридичних вчинків, де волевиявлення не спрямоване спеціально на створення юридичних наслідків;

5) правочини опосередковують динаміку цивільних правовідносин між різними суб'єктами цивільного права. Цим вони відрізняються від такого виду юридичних фактів, як акти цивільного стану, котрі, по-перше, об'єднують і події, і дії; по-друге, нерозривно пов'язані з фізичною особою і не стосуються осіб юридичних; по-третє, слугують передумовою виникнення у фізичної особи можливості бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків.

Одним з практично важливих є питання про місце вчинення правочинів.

Закон розрізняє два шляхи визначення місця вчинення правочину: 1) стосовно вчинення одностороннього правочину; 2) стосовно вчинення дво- або багатостороннього правочину (договору).

Стосовно одностороннього правочину правило про встановлення місця його вчинення безпосередньо сформульоване у ст. 211 ЦК: місцем вчинення є місце волевиявлення сторони. Проте слід взяти до уваги, що волевиявлення можливе у різних формах: усній, письмовій, з нотаріальним посвідченням, з наступною державною реєстрацією (ст.ст. 207-210 ЦК). Відповідно, форма

волевиявлення може полегшувати або ускладнювати встановлення місця вчинення правочину. Зокрема, практично неможливо встановити місце вчинення одностороннього правочину в усній формі. Достатньо складно встановити місце вчинення правочину в простій письмовій формі, хіба що у ньому самому може міститися вказівка на таке місце або воно може визначатися, зважаючи на зміст правочину. Наприклад, довіреність у простій письмовій формі може бути посвідчена посадовою особою за місцем перебування або проживання особи, котра видає довіреність (ст. 245 ЦК). Отже, і місцем видачі довіреності буде вважатися місце, де засвідчено підпис того, хто її видав. Простіше встановити місце вчинення правочину, якщо він посвідчується нотаріально. Наприклад, місцем вчинення заповіту є місце, де він був складений і нотаріально посвідчений (ст.ст. 1247-1248 ЦК).

Місце вчинення дво- або багатостороннього правочину (договору) визначається відповідно до правил ст. 647 ЦК. Ця норма передбачає, що договір є укладеним за місцем проживання фізичної особи (ст. 29) або за місцезнаходженням юридичної особи (ст. 93), яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором (ст. 647 ЦК).

Певні труднощі викликає встановлення місця вчинення правочину, який підлягає державній реєстрації, у випадку, коли укладення договору відбулося в одному місці, а реєстрація - в іншому. Оскільки такий правочин набуває чинності з моменту його державної реєстрації (ст. 210 ЦК), то вирішальне значення мусить мати не місце волевиявлення, чи місце проживання фізичної особи, чи місцезнаходження юридичної особи, а місце державної реєстрації правочину. Адже до такої реєстрації правочин вважається таким, що не укладений взагалі.

6.2. Умови дійсності правочинів

Під умовами дійсності правочину розуміються передбачені законом вимоги, яким має відповідати будь-який правочин. Звичайно, що умови дійсності правочину залежать від його виду, характеру, змісту, суб'єктного

складу, об'єкта. Так, зрозуміло, що умови дійсності договору купівлі-продажу мисливської рушниці будуть відрізнятися від договору купівлі-продажу буханця хліба чи пляшки молока, а передача на зберігання на елеватор 10 т зерна - від зберігання капелюха у гардеробі бібліотеки.

Водночас, усі правочини, незважаючи на можливу специфіку, повинні відповідати загальним умовам дійсності.

Умови дійсності правочину є такі:

1) суб'єктний склад.

Особи, які укладають правочин, повинні мати необхідну правоздатність і дієздатність. Так, неповнолітня особа віком від 14 до 18 років може укласти лише дрібні побутові правочини. Якщо неповнолітній без згоди батьків чи піклувальника уклав договір піднайму житла, то такий договір може бути визнаний у судовому порядку недійсним. Відповідно, юридична особа може укласти правочини, якщо їх укладення не обмежене її установчими документами чи законом;

2) зміст правочину не повинен суперечити закону.

Умови правочину повинні відповідати як вимогам закону, так і підзаконних актів. Так, договір купівлі-продажу кулемета між фізичними особами буде визнано недійсним, оскільки предмет договору вилучено із цивільного обігу. Не буде вважатися дійсним і договір купівлі-продажу донором нирки, оскільки Закон України "Про трансплантацію" передбачає лише безоплатне відчуження трансплантатів за винятком крові та спинного мозку. У п. 1 ст. 203 ЦК також передбачено, що зміст правочину не повинен суперечити "моральним засадам суспільства".

Ми вважаємо, що така норма за своїм характером є досить декларативною, оскільки підстави визнання правочину недійсним визначені у законі, і не завжди законні дії за своїм характером є моральними. Так, якщо боржник не повертає борг, посилаючись на пропущений позивачем строку позовної давності і суд відмовляє у задоволенні позову, то, звичайно, рішення

суду є законним, але суспільна мораль навряд чи визнає його справедливим, як і дії боржника;

3) форма правочину повинна відповідати закону.

Правочини можуть укладатися в усній, письмовій та нотаріальній формі, яку визначають самі сторони. В окремих випадках законодавець вимагає конкретної форми правочину під страхом його недійсності.

Так, зрозуміло, що довіреність на отримання заробітної плати має бути у письмовій формі, оскільки в іншому разі бухгалтерія сторонній особі гроші просто не видасть, а, відповідно, договір купівлі-продажу квартири має укладатися в нотаріальній формі, щоб уникнути можливих зловживань та шахрайства;

4) єдність волі і волевиявлення сторін.

Якщо такої єдності немає, може йтися про укладення правочину внаслідок насильства, обману, помилки, збігу тяжких обставин, тобто коли воля сторони відсутня взагалі або ж спотворена.

6.3. Форми правочинів

Форма правочину - це спосіб вираження волі осіб, які беруть у ньому участь.

Цивільне законодавство і практика укладення правочинів допускають різноманітні форми останніх - від найпростіших до ускладнених спеціальними процедурами, державною реєстрацією тощо. Зокрема, достатньо поширеними у вітчизняній практиці є такі форми вчинення правочинів: 1) конклюдентними діями; 2) шляхом мовчання; 3) усно; 4) письмово; 5) письмово з нотаріальним посвідченням; 6) письмово з дотриманням спеціальних вимог (державна реєстрація тощо).

1. Одним з найпростіших способів вираження волі є конклюдентні дії, тобто, звичайна за певних обставин поведінка особи, з якої ясно випливає намір (бажання) особи здійснити правочин на заздалегідь відомих умовах. Правочини за допомогою конклюдентних дій можуть вчинятися лише у випадках, коли це

не суперечить їх суті й законом не встановлений інший спосіб вираження волі стосовно них. Наприклад, банк, виставляючи банкомат, виражає свій намір виплачувати гроші володільцям кредитних карток; володілець картки, виконуючи необхідні дії, виражає свою волю на отримання грошей з рахунку.

2. Вираження волі в правочині можливе також шляхом мовчання (ч. 3 ст. 205 ЦК). Мовчання має правове значення тільки у випадку, якщо законом або домовленістю сторін правочину йому надане таке значення. Так, якщо орендар продовжує користуватися майном після спливу строку договору за відсутності заперечень з боку орендодавця, договір вважається поновленим на тих самих умовах на раніше визначений договором строк (ст. 764 ЦК). У цьому випадку подовження орендних відносин відбувається фактично шляхом мовчазної згоди сторін.

3. Більш поширеним варіантом вираження волі суб'єктів цивільних відносин є словесний спосіб (усна форма правочину), коли висновок про волю особи робиться не приблизно, а на підставі безпосередньо висловленого нею бажання.

Така форма правочинів може мати місце внаслідок переговорів сторін при їх особистій зустрічі, проведенні переговорів телефоном, радіозв'язком тощо, що не супроводжуються складанням письмового документа.

Згідно зі ст. 206 ЦК за загальним правилом усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення.

Характерною рисою таких правочинів є збіг у часі 2 стадій їх розвитку - виникнення і припинення шляхом виконання.

Зазвичай у такій формі укладаються правочини на невелику суму або такі, з приводу яких рідко виникають спори. Зокрема, до них належать:

1) правочини фізичних осіб між собою на суму, що не перевищує 20-кратний розмір неоподаткованого мінімуму доходу громадян;

2) правочини з будь-яким суб'єктним складом незалежно від суми, що виконуються безпосередньо під час їх укладення, як, наприклад, договір купівлі-продажу за готівку. У цьому випадку будь-якій фізичній особі, яка

оплатила товари або послуги на підставі усного правочину з іншими юридичними або фізичними особами, за її бажанням має бути виданий документ, що підтверджує підстави і суму отриманих грошей. Разом з тим ч. 2 ст. 207 ЦК встановлює фактично обов'язок юридичних осіб, які оплатили товари або послуги, вимагати від контрагента письмового підтвердження отриманої суми грошей та підстав їх отримання.

У простій письмовій формі мають укладатися правочини:

а) між юридичними особами;

б) між фізичною та юридичною особою (крім випадків, коли момент вчинення правочину співпадає з його виконанням;

в) фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у 20 і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян;

г) інші правочини, для яких письмова форма передбачена законом (ст. 208 ЦК).

Згідно зі ст. 207 ЦК письмовою формою вважається фіксація змісту правочину у одному (договір, довіреність тощо) або у кількох документах (листи, телеграми тощо). Правочин вважається також вчиненим у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або інших технічних засобів зв'язку.

Обов'язковою ознакою письмової форми є те, що сторони власноручно вчиняють підпис на відповідному документі при укладенні правочину. Документи у правочині, сторонами якого є юридичні особи, підписуються особами, уповноваженими на це установчими документами (статутом, засновницьким договором) та скріплюються печаткою юридичної особи.

Частина 3 ст. 207 ЦК допускає використання при укладенні правочину факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису в тому разі, коли такий порядок підпису: а) передбачений законом; б) сторонами заздалегідь досягнута згода, яка містить зразки відповідного аналога власноручного підпису.

6.4. Класифікація цивільних правочинів

Класифікація правочинів можлива за різними підставами відповідно до притаманних їм ознак.

У ч. 2 ст. 202 ЦК України здійснено загально визнаний у цивільно-правовій науці та практиці поділ усіх правочинів на односторонні та двосторонні чи багатосторонні, які є договорами. Такий поділ правочинів поставлено в залежність від того, скільки осіб (суб'єктів цивільних правовідносин) вчиняють дії, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних правовідносин, - одна, дві чи більше.

Односторонніми правочинами вважаються: видача довіреності, прийняття чи збереження виготовленої речі, повідомлення одним співвласником інших співвласників про продаж своєї частки у спільній власності, пропозиція щодо продажу майна, публічна обіцянка винагороди за віднайдення згубленої речі, публічне оголошення конкурсу на створення скульптури, художнього твору, складення заповіту, прийняття спадщини та відмова від неї тощо. Незважаючи на односторонній характер дій особи, вони можуть породжувати певні правові наслідки як для цієї особи (наприклад, прийняття спадщини спадкоємцем призводить до виникнення в нього права власності на спадщину), так і в інших осіб (наприклад, видача довіреності надає відповідні повноваження представникові, заповіт може привести до виникнення у спадкоємців прав на спадщину, у зберігана знайденого майна виникає право вимагати від власника відшкодування витрат на зберігання, в останнього - обов'язок виконати дану вимогу). Таким чином, правочин вважається одностороннім у тому разі, якщо до виникнення цивільних прав та обов'язків приводить волевиявлення одного суб'єкта цивільного права.

У багатьох випадках для виникнення цивільних прав та обов'язків необхідне зустрічне (взаємне) волевиявлення двох чи більше осіб. У таких випадках матимуть місце двосторонній або багатосторонній правочини, які в цивільному праві іменуються договором. Переважна частина правочинів у

цивільних правовідносинах є двосторонніми, тобто такими правочинами (угодами), яким притаманна наявність взаємоузгодженого волевиявлення двох осіб, спрямованого на виникнення єдиного правового результату, покликаного забезпечити реалізацію обоюдної чи самостійної мети кожної з цих осіб. Так, для виникнення правовідношення купівлі-продажу необхідне волевиявлення однієї особи (продавця) на продаж належного їй майна та волевиявлення іншої особи (покупця) на придбання цього майна за плату. При цьому продавець і покупець мають різну мету. Якщо для продавця головний інтерес становить отримання відповідної грошової суми, то для покупця - одержання бажаного майна у власність для задоволення своїх відповідних потреб. Двосторонні правочини (договори) не завжди відзначаються гармонізованістю та абсолютною узгодженістю волі кількох осіб, адже, наприклад, у договорі купівлі-продажу продавець прагне продати за найвищу ціну, а покупець прагне придбати якнайдешевше.

Багатосторонніми вважаються ті правочини (угоди), при укладенні яких взаємне волевиявлення проявляють три й більше осіб. Водночас усі багатосторонні правочини є договорами. В цивільному праві багатосторонніх правочинів (договорів) нараховується небагато. Найбільш поширеними є правочини (договори) про спільну діяльність. Певною мірою такими є установчі договори, в яких беруть участь три й більше засновників. Однак не завжди багатосторонній правочин є багатостороннім договором. Наприклад, не є багатостороннім договором правочин (угода) купівлі-продажу, в якому на стороні продавця і покупця виступають по кілька осіб (співпродавців і співпокупців), оскільки тут так чи інакше мають місце два зустрічні волевиявлення двох сторін за участю кількох суб'єктів, тобто волевиявлення кількох осіб на стороні продавця та зустрічне волевиявлення кількох осіб на стороні покупця.

Цивілістична наука на основі аналізу законодавства здійснює поділ правочинів і за іншими правовими ознаками.

Так, правочини поділяються на оплатні й безоплатні. Оплатними є двосторонні та багатосторонні правочини, в яких кожна зі сторін зобов'язана надати одна одній певне майнове благо. Переважна частина правочинів-договорів є оплатними (договори купівлі-продажу, поставки, міни, майнового найму, підряду тощо). При цьому ч. 5 ст. 626 ЦК України передбачає презумпцію оплатності договору, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору. Безоплатними вважаються ті правочини, в яких хоча й передбачається перехід від однієї сторони до іншої майнового блага, але він не супроводжується передачею зустрічного майнового блага (наприклад, договори дарування, безоплатного користування майном).

6.5. Правові наслідки визнання правочину недійсним

Цивільне законодавство передбачає визначення поняття нікчемного та оспорюваного правочину. Так, відповідно до статті 215 ЦК України, підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою - третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

В свою чергу, слід звернути увагу, що статтею 204 ЦК України передбачена презумпція правомірності правочину, і він вважається правомірним, тобто дійсним, доти, поки його недійсність не буде встановлена судом. Недійсними усі ці правочини можуть вважатися лише за умови доведення фактів, що свідчать про порочність цих правочинів.

Правочини нікчемні – їх недійсність визначено нормами права і вона не залежить від розсуду і бажання сторін, які їх вчинили. Вони вважаються недійсними за самим фактом їх вчинення з моменту вчинення, незалежно від бажання сторін, пред'явлення позову чи рішення суду – «мертвонароджені правочини». Нікчемний правочин, або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення. Якщо за недійсним правочином права та

обов'язки передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється. Правочин може бути визнаний недійсним і після смерті особи, яка була її учасником.

На відміну від нікчемних правочинів правочини оспорювані – це правочини, які вважаються недійсними тільки у тому випадку, якщо вони за заявою заінтересованих осіб визнані такими судом. Вони породжують права та обов'язки для сторін, якщо суд не визнає їх недійсними.

Зазначимо, що нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним із моменту його вчинення. Якщо за недійсним правочином права та обов'язки для сторін передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється.

Загальні ознаки недійсності правочинів закріплені в ст. 203, 215 ЦК України, до них належать: 1) невідповідність змісту правочину ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, інтересам держави і суспільства, моральним засадам суспільства; 2) відсутність необхідного обсягу дієздатності особи, що вчиняє правочин; 3) невідповідність волевиявлення учасника правочину його внутрішній волі; 4) недотримання форми правочину (недійсність настає у випадках, встановлених законом); 5) небажання сторін по досягненню реальних правових наслідків, які були обумовлені правочином; 6) суперечність правочину, що укладається батьками (усиновлювачами), правам та інтересам малолітніх, неповнолітніх та непрацездатних дітей.

Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

До спеціальних (кваліфікуючих) ознак недійсності правочину належать: 1) недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору; 2) вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності; 3) вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності; 4) вчинення правочину фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності; 5) вчинення правочину без

дозволу органу опіки та піклування; 6) вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; 7) вчинення правочину недієздатною фізичною особою; 8) вчинення юридичною особою правочину, якого вона не мала права вчиняти; 9) вчинення правочину, який порушує публічний порядок; 10) вчинення правочину під впливом помилки; 11) вчинення правочину під впливом обману; 12) вчинення правочину під впливом насильства; 13) вчинення правочину у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною; 14) вчинення правочину під впливом тяжкої обставини; 15) вчинення фіктивного правочину; 16) вчинення удаваного правочину та ін.

Щодо правових наслідків недійсності правочину, слід зазначити, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Згідно зі статтею 216 ЦК України, у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Тобто, наслідки недійсності правочину залежать від того, чи було його виконано. Якщо сторони не приступили до виконання правочину, то він і не підлягає виконанню, тобто жодна зі сторін не вправі вимагати його виконання. Якщо ж правочин вже виконано повністю або частково (передано майно, сплачені кошти), то наслідки є такими:

1) повернення кожною зі сторін недійсного правочину другій стороні у натурі всього, що вона одержала на його виконання. Загальноприйнятим

терміном цього наслідку є реституція, тобто поновлення сторін у первісному стані, в якому вони перебували до вчинення правочину. Часто вживають термін "двостороння реституція", що підкреслює те, що обидві сторони повертають одержане ними за недійсним правочином одна одній;

2) за неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі - відшкодування вартості того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Такі випадки мають місце в разі, якщо для правовідносин між сторонами правочину характерна відсутність уречевленого результату дій сторін, про повернення якого можна було б вести мову (наприклад, при послугі), або передача речі другій стороні не у власність, а в користування. В останньому випадку річ може залишатися у сторони правочину, тому йдеться не про її повернення, а про відшкодування сум, що становить плату за користування нею, рівно як і за надані послуги або виконані роботи;

3) відшкодування збитків, завданих стороні правочину або третій особі, вчиненням недійсного правочину;

4) відшкодування моральної шкоди стороні недійсного правочину або третій особі;

5) інші правові наслідки, передбачені ЦК або іншими законами¹. При цьому слід мати на увазі таке.

6.6. Критерії дрібного побутового правочину

Стаття 31 Цивільного кодексу України визначає правочин дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість.

Оскільки визначення "дрібний побутовий правочин" має оціночний характер, не має установлених меж грошового виразу (вартості), а тому має для різних видів діяльності, речей і

майнового стану учасників цивільних правовідносин, різні межі вартості, то банкам при укладанні договорів на банківське обслуговування деяких категорій фізичних осіб (малолітні, одружені тощо) для практичного застосування норми ст. 31 Цивільного кодексу України слід звертати увагу на майновий стан майбутніх клієнтів.

Зокрема, це може включати ідентифікацію майнового стану самими клієнтами, визначення характеру їх потреб із відображенням такої інформації у відповідних договорах. У разі судових спорів за позовами батьків, усиновлювачів, опікунів відповідно до Цивільного кодексу України або іншого з подружжя згідно ч. 2 ст. 65 Сімейного кодексу України про визнання певного договору банківського рахунка недійсним як такого, що вчинений без згоди (схвалення), вищезазначені положення договору свідчитимуть про побутовий характер такого договору та його невисоку вартість для даного клієнта виходячи з його майнового стану або доходу. Відповідно такий договір можна визнати дрібним побутовим.¹

Цивільну дієздатність фізичної особи до 14 років (малолітньої) називають частковою. Переважну більшість її прав здійснюють її батьки (усиновлювачі) чи опікун, які є її законними представниками та діють від її імені в її інтересі. Однак у ст. 31 ЦК України визначено низку прав, які неповнолітня особа може здійснювати самостійно:

- вчинення дрібних побутових правочинів;
- здійснення особистих немайнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Способом схвалення особами, що зазначені в ч. 1 ст. 221 ЦК України, правочину, вчиненого малолітнім за межами його часткової дієздатності, є

¹ ЛИСТ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ від 18.08.2004 N 18-111/3249-8378 Про деякі питання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8378500-04>

незаявлення претензії до іншої сторони протягом одного місяця. Тобто бездіяльності (мовчанню) зазначених осіб закон об'єктивно надає значення схвалення правочину (вчинення правочину).

Цей місячний строк слід відраховувати від дня, коли батьки (усиновителі), опікун дізнались про вчинення малолітнім правочину за межами своєї часткової дієздатності. Інші способи несхвалення правочину (звернення до органу опіки та піклування, до адвоката), крім звернення з претензією до іншої сторони, не можуть мати будь-якого юридичного значення. Вони не є перешкодою для висновку про схвалення правочину зазначеними особами. Звернення до суду з позовом про визнання такого правочину недійсним слід прирівняти до заявлення претензії до іншої сторони правочину.

Отже, стаття 221 ЦК України не визнає безумовно нікчемним правочин, що вчинений малолітньою особою за межами її часткової цивільної дієздатності, зміст якої визначається ст. 31 ЦК України. Законодавець допускає можливість наступного схвалення такого правочину батьками чи усиновлювачами, або одним із них, з ким малолітній проживає, або опікуном. Учинення малолітнім та наступне схвалення зазначеними особами правочину, що потребує нотаріального посвідчення, є неможливим. Не може такий правочин, учинений малолітнім, визнаватись дійсним і відповідно до ст. 220 ЦК України.

Тільки за умови несхвалення правочину батьками (усиновлювачами), опікуном, тобто заявлення ними у встановлений строк претензії, правочин визнається ч. 1 ст. 221 ЦК нікчемним.

6.7. Умови недійсності правочинів та їх класифікація

Цивільне законодавство передбачає визначення поняття нікчемного та оспорюваного правочину. Так, відповідно до статті 215 ЦК України, підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою -

третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

В свою чергу, слід звернути увагу, що статтею 204 ЦК України передбачена презумпція правомірності правочину, і він вважається правомірним, тобто дійсним, доти, поки його недійсність не буде встановлена судом. Недійсними усі ці правочини можуть вважатися лише за умови доведення фактів, що свідчать про порочність цих правочинів.

Правочини нікчемні – їх недійсність визначено нормами права і вона не залежить від розсуду і бажання сторін, які їх вчинили. Вони вважаються недійсними за самим фактом їх вчинення з моменту вчинення, незалежно від бажання сторін, пред'явлення позову чи рішення суду – «мертвонароджені правочини». Нікчемний правочин, або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення. Якщо за недійсним правочином права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється. Правочин може бути визнаний недійсним і після смерті особи, яка була її учасником.

На відміну від нікчемних правочинів правочини оспорювані – це правочини, які вважаються недійсними тільки у тому випадку, якщо вони за заявою заінтересованих осіб визнані такими судом. Вони породжують права та обов'язки для сторін, якщо суд не визнає їх недійсними.

Зазначимо, що нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним із моменту його вчинення. Якщо за недійсним правочином права та обов'язки для сторін передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється.

Загальні ознаки недійсності правочинів закріплені в ст. 203, 215 ЦК України, до них належать: 1) невідповідність змісту правочину ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, інтересам держави і суспільства, моральним засадам суспільства; 2) відсутність необхідного обсягу дієздатності

особи, що вчиняє правочин; 3) невідповідність волевиявлення учасника правочину його внутрішній волі; 4) недотримання форми правочину (недійсність настає у випадках, встановлених законом); 5) небажання сторін по досягненню реальних правових наслідків, які були обумовлені правочином; 6) суперечність правочину, що укладається батьками (усиновлювачами), правам та інтересам малолітніх, неповнолітніх та непрацездатних дітей.

Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

До спеціальних (кваліфікуючих) ознак недійсності правочину належать: 1) недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору; 2) вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності; 3) вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності; 4) вчинення правочину фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності; 5) вчинення правочину без дозволу органу опіки та піклування; 6) вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; 7) вчинення правочину недієздатною фізичною особою; 8) вчинення юридичною особою правочину, якого вона не мала права вчиняти; 9) вчинення правочину, який порушує публічний порядок; 10) вчинення правочину під впливом помилки; 11) вчинення правочину під впливом обману; 12) вчинення правочину під впливом насильства; 13) вчинення правочину у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною; 14) вчинення правочину під впливом тяжкої обставини; 15) вчинення фіктивного правочину; 16) вчинення удаваного правочину та ін.

Тема 7. Право власності. Речові права на чуже майно

Глосарій до теми 7

Власність – економічна категорія, що є одним із проявів суспільних відносин з приводу привласнення матеріальних благ.

Державна власність – привласнення державою (як суб'єктом власності) засобів виробництва, робочої сили, частки національного доходу та інших об'єктів власності у різних сферах суспільного відтворення.

Добросовісне володіння – володіння особою річчю, яке не суперечить вимогам закону.

Добросовісне незаконне володіння – володіння, коли особа, яка володіє майном без правових підстав, не знала і не повинна була знати про його незаконність.

Довірча власність – система відносин, при якій майно, спочатку належить засновнику, передається в розпорядження довірчого власника (керуючого або попечителя), але прибуток з нього отримують вигодонабувачі (бенефіціари).

Емфітевзис – право використання чужої земельної ділянки для сільськогосподарських потреб у випадку наявності у особи потреби і можливості такого використання.

Житло – житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них фізичної особи.

Житловий будинок – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами і призначена для постійного у ній проживання.

Законне (титульне) володіння – володіння, яке ґрунтується на правовідносинах, які мають правові підстави, наприклад, укладення договору купівлі продажу, дарування тощо.

Здійснення права власності – реалізація власником юридичних можливостей (правомочностей), що містяться у праві власності.

Земельна ділянка – частина земної поверхні з встановленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання позичальника перед кредитором заставою нерухомого майна, що полягає у праві кредитора (в разі невиконання боржником своїх зобов'язань) задовольнити свої грошові вимоги за рахунок вартості заставленого нерухомого майна

Квартира – ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання.

Колективна власність – майно, що належить певному колективу і необхідне для його функціонування (майно колективного підприємства, кооперативу, орендного чи акціонерного підприємства, господарського товариства, господарського об'єднання, професійної спілки, політичної партії чи іншої громадської організації, релігійної організації тощо).

Комунальна власність – самостійна форма власності, яка, за Конституцією України, є власністю територіальної громади.

Недобросовісне володіння - володіння особою річчю, яке суперечить вимогам закону.

Недобросовісне незаконне володіння – володіння, коли володілець майна знає або повинен був знати про незаконність свого володіння.

Незаконне (безтитульне) володіння – володіння, яке не ґрунтується на правових підставах.

Об'єднання власників житлових будинків, квартир – юридична особа, що створюється власниками квартир для забезпечення експлуатації багатоквартирного житлового будинку, користування квартирами та спільним майном житлового будинку.

Підстави набуття права власності – певні юридичні факти, з настанням яких закон пов'язує виникнення в особи права власності.

Підстави припинення права власності – юридичні факти, що мають наслідком припинення права власності особи на певне майно.

Право власності (в об'єктивному розумінні) – система правових норм, що регулює стан абсолютної приналежності майна особі (власникові) та встановлює права, обов'язки, порядок захисту прав щодо цього майна.

Право власності (в суб'єктивному розумінні) – міра дозволеної поведінки власника щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном на свій розсуд і в своєму інтересі шляхом вчинення відносно цього майна будь-яких дій, які суперечать закону й іншим правовим актам і не порушують права та законні інтереси інших осіб, а також можливість усувати втручання всіх третіх осіб у сферу його господарського панування.

Право власності на землю – право володіти, користуватися та розпоряджатися земельними ділянками.

Право на чужі речі — одне із істотних обмежень права власності, сутність якого полягає в тому, що суб'єкт даного права має змогу користуватися чужою річчю або навіть розпоряджатися нею.

Право спільної власності – право власності на майно, що належить двом або більше особам (співвласникам).

Правомочність володіння – юридично забезпечена можливість господарського панування над річчю.

Правомочність користування – юридично забезпечена можливість видобувати корисні властивості речі.

Правомочність розпорядження – юридично забезпечена можливість суб'єкта визначати юридичну долю речі шляхом вчинення юридичних актів по відношенню до цієї речі.

Приватна власність – майнові та немайнові особисті блага конкретної фізичної особи, якими вона володіє, користується та розпоряджається на свій розсуд, використовуючи їх для будь-яких цілей.

Привласнення безхазяйних речей – заволодіння речами, які не мають власника або добровільно залишені власником, який відмовився від права власності.

Речове права на чуже майно – самостійне (але похідне від права власності) речове права, яке надає особі, котра його має, можливість безпосереднього впливу на річ або майно для певної мети та у встановлених межах.

Речове право – право, що забезпечує задоволення інтересів уповноваженої особи шляхом безпосереднього впливу на річ без сприяння інших осіб.

Садиба – земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями.

Самочинне будівництво – житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Сервітут – право обмеженого користування чужими речами (майном) з певною метою і у встановлених межах.

Сумісна власність – вид спільної власності без визначення часток кожного з власників у праві власності.

Суперфіцій – довгострокове, відчужуване та успадковуване право користування земельною ділянкою, переданою відплатно чи безоплатно особі для будівництва та експлуатації на ній будівель та споруд, на які в останньої виникає право власності.

Часткова власність – вид спільної власності з визначенням часток кожного з власників у праві власності.

7.1. Загальна характеристика права власності. Його місце в системі речових прав

Право власності – право людини на річ або майно. Право власності ґрунтується на відносинах, що виникають в суспільстві виключно до речей та реалізують бажання людини володіти, користуватись або розпоряджатись річчю. Згідно чинного законодавства право власності - це право особи на річ (майно), яке вона реалізує в умовах законодавства за власною волею, незалежно від згоди інших осіб. Право власності – це право гарантоване державою¹.

Компонентами права власності є право володіння, користування та розпорядження, ці три основи дають змогу власнику реалізувати речі на свій розсуд та в своїх інтересах.

У Цивільному Кодексі вперше з'явилося поняття речових прав як загальної категорії різних прав, в число яких включається і право власності. Останнє залишається головним і найширшим речовим правом.

Речове право – це право, що дає юридичну владу над річчю.

Розрізняють такі види речових прав:

1. Право власності.
2. Речові права осіб, які не є власниками:
 - право повного господарського відання;
 - право оперативного управління майном;
 - сервітут;
 - право постійного (безстрокового) користування земельною ділянкою;
 - право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою.

Право власності можна розглядати і як соціально-правову цінність, інтегровану в певну систему цілей, орієнтирів, оцінок матеріальних і нематеріальних явищ суспільства, і як сукупність правових норм, що регулюють відносини приналежності майнових благ, можливості володіння.

¹ Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / К. Р. Резворович, О. С. Юнін, О. О. Круглова та ін. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. – 180 с.

користування і розпорядження цим майном, а також правові засоби захисту прав власника.

Також, право власності може трактуватися як суб'єктивне право конкретної особи. У цьому випадку право власності виступає як юридично гарантована міра можливої поведінки власника з метою задоволення його інтересів, забезпечена юридичними обов'язками інших осіб.

У розвиток даного кута зору на проблему власності слід згадати, що основний акцент у визначенні права власності в суб'єктивному сенсі більшість авторів робить на можливість власника здійснювати свої правомочності.

Найбільш часто в якості складових суб'єктивного права в теорії права називають три правомочності.

По-перше, це право уповноваженої особи вести себе активно, вчиняти дії, передбачені юридичними нормами або не заборонені ними.

По-друге, це можливість вимагати від зобов'язаної особи вчинення певних активних дій або утримання від них. Наприклад, право вимагати, щоб набувач оплатив вартість купленого ним майна або наданої послуги.

По-третє, це можливість особи вдатися до державного механізму примусу. Зокрема, при відмові покупця оплатити куплене майно, продавець має передбачену законом можливість звернутися за захистом свого порушеного права в правоохоронні органи.

7.2. Поняття власності і права власності

Слід розрізняти власність і право власності. Власність – це відношення між різними суб'єктами цивільного права з приводу матеріальних предметів, майна, речей. У цих відносинах один із суб'єктів ставиться до цього майна як до свого, для інших воно є чужим.

Власність охоплює два види відносин:

- ставлення особи до речі як до своєї;

- відношення між особами з приводу цієї речі (з приводу присвоєння речей і знаходження їх у деяких суб'єктів).

Власність як економічна категорія є вічною.

Право власності – це система правових норм, що закріплюють відносини власності на засоби виробництва і предмети споживання.

Основним законодавчим актом з цих питань є Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, а саме – Книга третя Право власності та інші речові права.

Вітчизняна правова наука приділяє співвідношенню власності і права власності досить велику увагу, оскільки воно дозволяє визначити право власності, обмеживши його певними рамками, а також зрозуміти правову природу розглянутого права. Говорячи про зазначене співвідношення, варто зазначити, що поняття «власність» і «право власності» співвідносяться один з одним як форма і зміст одного і того ж явища. Власність являє собою суспільні майнові відносини, а право власності – сукупність правових норм, спрямованих на регламентацію зазначених відносин, включаючи встановлення правового режиму майна, визначення способів набуття права власності тощо.

Ряд вчених пропонують розуміти власність в якості соціально економічного відносини між суб'єктами права з приводу застосування матеріальних благ, а право власності, відповідно, як юридичне закріплення зазначених відносин. Наявність у конкретного суб'єкта правовідносин майна, що перебуває у власності на передбачених законом підставах, можна вважати необхідним фактором, що викликає відповідні права та обов'язки такої особи, отже, поняття «право власності» похідне від поняття «власність», а останнє за своєю юридичною природою ширше.

Таким чином, поняття «власність» і «право власності» співвідносяться як зміст і форма. Право власності являє собою юридичне закріплення соціально економічних відносин, залучаючи тим самим власність як економічну категорію в правове поле.

Варто зауважити, що неодноразово вживаючи поняття «право власності» в різних нормативно-правових актах, законодавець не визначає його в чинному цивільному законодавстві. Іншими словами, легальне визначення права власності відсутнє, у зв'язку з чим дане поняття активно розробляється у вітчизняній правовій науці.

В найбільш загальному вигляді право власності слід розуміти як юридичне регулювання процесів привласнення та використання суб'єктами матеріальних благ. В той же час, право власності являє собою юридичне вираження присвоєння, що надає власнику правомочності безпосереднього володіння, користування і розпорядження річчю. Такий підхід до трактування права власності, в цілому, впливає із законодавчого підходу, оскільки в Цивільному Кодексі законодавець визначає дане право за допомогою перерахування складових його змісту.

7.3. Зміст та характеристика елементів права власності

Ст. 316 Цивільного Кодексу України визначає право власності як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Перераховані в ЦК України права власника щодо володіння, користування та розпорядження майном і складають зміст права власності.

Під правом володіння розуміють юридичне домінування над річчю, фактичне та господарське володіння нею. У володінні втілюється статика відносин власності, закріплення речей за індивідами та колективами.

Володіння, що не засноване на законній титульній підставі, є незаконним.

Незаконне володіння поділяється на добросовісне та недобросовісне.

Добросовісним визнається таке володіння, при якому власник не знає та й не може знати про незаконність свого володіння. Недобросовісний власник той, хто знав або повинен знати про незаконність свого володіння.

Правом користування визнається гарантована законом і визнана за власником юридична можливість вилучення з речі її корисних, господарських властивостей у процесі особистого або виробничого споживання, використання.

Під розпорядженням розуміють визнану гарантовану законом можливість власника визначати юридичну та фактичну долю речі, тобто можливість або припинити право власності на неї, або тимчасово призупинити здійснення прав щодо володіння та користування. У користуванні та розпорядженні втілюється вже динаміка відносин власності.

Ст. 317 визначає, що на зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна.

Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд.

Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону.

При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства.

Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі¹.

Таким чином, право власності – це юридичне закріплення соціально економічних відносин, залучаючи тим самим економічну категорію власності в правове поле. Виходячи з цього, право власності розглядають в двох аспектах, існуючи одночасно в об'єктивному і суб'єктивному сенсі. В об'єктивному сенсі право власності являє собою систему правових норм, що регламентують відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном на розсуд власника за допомогою усунення незаконного втручання всіх третіх осіб, а в суб'єктивному сенсі – передбачену законом можливість на власний розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися майном, вимагаючи при цьому

¹ Круглова О. О. Курс лекцій з дисципліни «Цивільне право» / О. О. Круглова. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2017. – 151 с.

належної поведінки будь-яких інших осіб, в тому числі і за допомогою звернення до механізму цивільно-правового захисту права власності. Той факт, що право власності складається з правомочностей володіння, користування і розпорядження, що передбачають можливість фактично володіти майном, користуватися майном і можливість визначати юридичну долю майна відповідно, позначається на механізмі цивільно правовий захист права власності.

7.4. Види незаконного володіння

В українському цивільному законодавстві проводиться розмежування володіння на законне і незаконне, добросовісне і недобросовісне. Законним визнається володіння особи, яка здійснює її на основі права власності, права постійного (безстрокового) користування, довічного успадкованого володіння та з інших підстав, передбачених законом або договором. Інші види володіння можна віднести до незаконного, зокрема, володіння річчю, отриманої за нікчемною угодою; володіння майном, що підлягає віндикації; інші види володіння. Законодавець же, говорячи безпосередньо про незаконне володіння, регламентує лише його наслідки в частині доходів, витрат на утримання майна і поліпшень, вироблених в період володіння майном. Однак нез'ясованим залишається питання, що являє собою володіння і яка його юридична природа.

Незаконним володільцем визнається особа, яка володіє чужим майном без правової підстави або на неправомірній підставі. Наприклад, незаконними володільцями є злодії, особи, які знайшли втрачене майно і не вчинили дій, зазначених ЦК, зокрема, не заявили про знахідку в поліцію або в орган місцевого самоврядування. До числа незаконних володільців відносять також осіб, які володіють майном на підставі недійсної угоди або неукладеного договору.

Незаконне володіння не тільки завдає шкоди майновим інтересам власника, а й порушує належне йому право власності, оскільки здійснюється, як

правило, проти волі власника і без урахування інтересів останнього. Так, злодій володіє майном власника проти його волі і виключно в своїх інтересах.

У таких випадках захист права власності здійснюється шляхом повернення майна з незаконного володіння у володіння власника, а правовим засобом захисту служить віндикаційний позов.

Так, згідно ст. 387 ЦК власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Віндикаційний позов – це позов неволодіючого власника (іншого титульного власника) майна до його незаконного власника про витребування майна з чужого незаконного володіння.

З часів римського права позивачем за віндикаційним позовом є власник майна, який втратив володіння ним. Поряд з власником, право на віндикацію надано титульним власникам майна. Титульним власником визнається особа, яка відповідає наступним критеріям:

1) формальному – вона повинна володіти речовим або зобов'язальним правом на майно, в зміст якого входить правомочність володіння (правом довічного успадкованого володіння, господарського відання, оперативного управління, оренди, довірчого управління і т. д),

2) матеріальному – вона повинна вступити у володіння майном до його втрати.

7.5. Поняття і зміст права приватної власності фізичних осіб

На теперішній час право приватної власності закріплено в Конституції України. Вже в загальних засадах – ст. 41 – ми знаходимо вказівку на те, що в Україні приватна власність прямо визнається і захищається рівним чином з державною та комунальною. Розвиток даної норми ми знаходимо в багатьох законодавчих актах України. Перш за все, в галузі цивільного права: так, згідно законодавства права всіх власників захищаються рівним чином. Ці положення формують нормативний зміст конституційного принципу недоторканності

власності, зміст якого, на жаль поки повною мірою не виявлено ні наукою, ні практикою. Як видається, досить повно виявити зміст даного принципу можна тільки в тому випадку, якщо чітко і послідовно визначити межі обмеження права приватної власності в інтересах держави та інших суб'єктів права, так само як і межі обмеження права публічної власності.

Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом¹.

У сьогоденних умовах інститут приватної власності є визначальним для існування і розвитку ринкових відносин, що надає регулятивний вплив на всі відносини власності незалежно від суб'єкта і об'єкта.

Право власності – центральна категорія цивільного (приватного) права. Воно є підгалуззю цивільного права, що складається з декількох інститутів, зокрема, загальних нормативних положень про право власності, предметних інститутів, що регулюють види власності, функціональних інститутів, присвячених спільній власності, набуття і припинення права власності, його захисту.

Зміст суб'єктивного права власності полягає в закріпленій за власником юридично забезпеченій можливості володіти, користуватися і розпоряджатися належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах шляхом здійснення щодо цього майна будь-яких дій, які не суперечать закону й іншим правовим актам і не порушують права та охоронювані законом інтереси інших осіб, а також можливість усувати втручання всіх третіх осіб у сферу його господарського панування.

Можливість володіти, користуватися і примножувати приватну власність є важливою рушійною силою ринкової економіки, оскільки без приватної власності в сучасному світі неможливі інвестиції та інновації. Приватна власність створить для свого власника особливу сферу свободи-свободи від

¹ Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

втручання держави. Більш того, приватна власність вказує, позначає межі свободи у відносинах власника з іншими власниками. Інакше кажучи, створить такі умови, які необхідні для будь-якої громадської активності людини вільної від примусу інших осіб. При цьому головна роль у системі власності належить принципу верховенства закону. Даний принцип забезпечує безпеку прав власності, впевненість фізичних та юридичних осіб у прийнятті комерційних рішень, гарантією довгострокового планування та збереження отриманих доходів.

7.6. Право комунальної власності: поняття, зміст та суб'єктно-об'єктний склад

Згідно ст. 327 Цивільного кодексу у комунальній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді. Управління майном, що є у комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування.

Особливістю муніципальної власності є те, що вона служить для задоволення суспільних інтересів і колективних потреб місцевого самоврядування, тобто має соціальне значення, є засобом благоустрою, а також використовується для отримання доходу. Тому комунальна власність має двоїстий характер і поєднує в собі принципи соціальної користі і прибутковості. Не будь-яка комунальна власність може приносити дохід, а тому прибуткову комунальну власність необхідно використовувати так, щоб була можливість отримання коштів на утримання бездохідної комунальної власності, що має соціальне значення. Багатоаспектність, яскраво виражена соціальна спрямованість і функціонування в межах єдиної компактною території є особливостями комунальної власності, які необхідно враховувати при визначенні системи управління комунальною власністю.

Специфіка комунальної власності полягає в складному характері її об'єктів, які, з одного боку, мають одне цільове призначення, так як створені

для вирішення питань суто місцевого, соціального значення, але з іншого – виключно багатофункціональні, оскільки задіяні у вирішенні широкого кола місцевих питань, зокрема, беруть участь у забезпеченні доходів місцевого бюджету, зміцнення соціальної інфраструктури території через розвиток інститутів соціального захисту населення та забезпечення зайнятості, розвитку інженерної інфраструктури комунальної освіти (транспортної, інформаційної, інженерних комунікацій), у стимулюванні розвитку малого та середнього бізнесу, створенні та зміцненні ринкової інфраструктури.

Управління комунальною власністю характеризується яскраво вираженою соціальною спрямованістю. Це проявляється в постановці генеральної мети управління: досягнення можливого рівня задоволення соціальних запитів населення, запобігання соціальних конфліктів. Реальна спрямованість управління комунальною власністю на вирішення соціальних проблем населення, задоволення потреб людей, забезпечення підйому життєвого рівня досягаються лише безпосередньою ув'язкою системи управління з соціальними результатами. При наявності протиріч між економічними критеріями результативності рішень і соціальними критеріями перевага віддається, як правило, соціальним критеріям.

7.7. Характеристика суб'єктів різних форм власності, що передбачені законодавством України

Форми власності мають не тільки теоретичне, а й практичне значення. Залежно від того, до якої форми і до якого виду належить право власності, що належить тій чи іншій конкретній особі, визначаються правовий режим майна, що становить об'єкт цього права, і спектр тих можливостей, якими стосовно зазначеного майна має власник. Згідно Конституції закріплені наступні положення про власність – визнаються і захищаються рівним чином приватна, державна та комунальна власності.

Згідно ст. 318 ЦК суб'єктами права власності є Український народ та інші учасники цивільних відносин. В свою чергу, такими учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи; держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Право власності українського народу. Стаття 324 ЦК відтворює положення ст.13 Конституції, у якій закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу.

Право приватної власності. У ст.325 ЦК зазначається, що суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи, які можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих його видів, що відповідно до закону не можуть їм належати.

Право комунальної власності – це право територіальної громади володіти, користуватися, розпоряджатися тощо майном, що належить їй, яке здійснюється безпосередньо або через органи місцевого самоврядування.

Суб'єктом права комунальної власності є територіальні громади сіл, селищ, міст тощо. Згідно зі ст.140 Конституції і ст. 1 Закону "Про місцеве самоврядування в Україні" територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним мешканням в межах села, селища, міста. У містах з районним поділом – громади районів також діють як суб'єкти права власності¹.

7.8. Сутність та види права спільної власності

Конституція України гарантує кожному громадянину право мати майно у власності, користуватися і розпоряджатися ним як одноосібно, так і спільно з іншими особами, а також визнання і захист власності, її охорону.

¹ Форми та суб'єкти права власності. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9487>.

У вітчизняному законодавстві за власником визнано право на свій розсуд здійснювати щодо належного йому майна будь-які дії, але так, щоб вони не суперечили закону і не порушували прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб. Права власника реалізуються на основі загальноправових принципів юридичної рівності, недоторканності, автономії волі і неприпустимості довільного втручання кого-небудь в приватні справи, забезпечення відновлення порушених прав, їх судового захисту.

Загальновідомо, що річ може належати на праві власності не одному, а двом і більше особам, і в такому випадку має місце спільна власність. Право кожного з власників окремо мати своїм об'єктом тільки частку цінності речі. Право спільної власності – це таке право, коли кілька осіб є суб'єктами права власності на одне і те ж майно, але так, що кожному з них належить право тільки на його ідеальну частку.

Законодавець передбачає два види спільної власності:

- спільну сумісну;
- спільну часткову.

У спільній сумісній власності частки у праві власності на майно співвласників не визначено. Право кожного з них поширюється на все майно. Частки співвласників визначаються у разі припинення правовідносин (поділу, виділу). Спільна сумісна власність виникає відповідно до закону.

Спільна сумісна власність відрізняється від спільної часткової тим, що її учасники не мають наперед визначених часток у праві на спільне майно. У ній право кожного із співвласників рівною мірою поширюється на все спільне майно.

7.9. Способи набуття і припинення права власності

Способи набуття права власності в цивільному праві традиційно ділять на первісні і похідні. Значення даної класифікації з точки зору теорії і практики полягає в різних підходах до визначення правового становища набувача, яке

залежить від способу набуття права власності. Так, якщо похідний спосіб лежить в основі набуття права власності (наприклад, спадкування або цивільно-правова угода), то до нового власника переходять правомочності в тому ж обсязі, в якому вони належали його попереднику, оскільки ніхто не може передати іншому більше прав, ніж сам має, за винятками, встановленими в законі. Якщо набуття права власності здійснюється первісним способом (наприклад, при виявленні скарбу або знахідці), то власник набуває той обсяг правомочностей, який передбачений відповідними нормами, в зв'язку з тим, що попередника у того хто знайшов скарб немає, або право власності останнього виникає незалежно від прав колишнього власника.

До первісних способів набуття права власності належать: виготовлення або створення нової речі (виробництво); переробка речі ; привласнення загальнодоступних дарів природи; знахідка; скарб; бездоглядні домашні тварини; набуття права власності на річ за набувальною давністю, тобто після закінчення певного часу, коли особа, яка відкрито, добросовісно і безперервно володіла чужою річчю, може стати її власником.

Похідними підставами набуття права власності вважаються такі, за яких право власності у суб'єкта виникає внаслідок волевиявлення попереднього власника (купівля-продаж, поставка, дарування, міна та інші договори щодо передачі майна у власність, а також спадкування за заповітом).

Особливим способом набуття права власності є приватизація державного майна.

Підставами припинення права власності є юридичні факти (певні обставини), з якими закон пов'язує ліквідацію права власності взагалі або перехід його до іншої особи

При цьому одні й ті ж юридичні факти можуть одночасно бути підставами припинення права власності у однієї особи й підставами виникнення права власності у іншої. Наприклад, договір купівлі-продажу є підставою припинення права власності у продавця і підставою виникнення права власності у покупця.

Глава 25 ЦК визначає підстави припинення права власності Відповідно до ст.346 ЦК право власності припиняється у разі:

- відчуження власником свого майна;
- відмови власника від права власності;
- припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- знищення майна;
- викупу пам'яток історії та культури;
- викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю,
- викупу нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене,
- звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника,
- реквізиції;
- конфіскації¹.

¹ Підстави припинення права власності. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9489>.

Тема 8. Захист права власності та інших речових прав

Глосарій до теми 8

Віндикаційний позов – вимога не володіючого власника до незаконного володільця про витребування свого майна в натурі.

Захист права власності та інших речових прав – сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, що застосовують у зв'язку із вчиненням щодо права власності та інших речових прав правопорушенням та спрямованих на відновлення чи захист майнових інтересів володільця цих прав.

Зобов'язально-правові засоби – засоби, які забезпечують захист права власності та інших цивільних прав осіб, між якими виникає цивільно-правове зобов'язання, тобто між особами, пов'язаними між собою певними правами та обов'язками.

Майнова шкода – зменшення майнової сфери особи (учасника правовідносин, потерпілого) внаслідок пошкодження чи знищення її майна або внаслідок порушень її особистих немайнових прав.

Моральна шкода – втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Негаторний позов – позов власника про усунення будь-яких перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження майном, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння.

Позов про визнання права власності – позадоговірна вимога власника майна про констатацію перед третіми особами факту приналежності позивачу права власності на спірне майно, не з'єднане з конкретними вимогами про повернення майна чи усунення інших перешкод, не зв'язаних з позбавленням володіння.

Речово-правові засоби захисту – спрямовані на захист суб'єктивного права власності як абсолютного цивільного права громадян чи організацій, які

на момент порушення права не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних відносинах з порушником.

8.1. Порядок та засоби захисту цивільних прав

Статтею 16 ЦК України визначено способи захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Також даною статтею передбачено, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Вище вказана правова позиція висловлена ВСУ у справі № 6-951цс16¹, відповідно до якої, частина 1 статті 3 ЦПК України, частина 1 статті 16 ЦК України де зазначено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

¹ ПОСТАНОВА 24 травня 2017 року Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України. Судова влада <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-951cs16>

Частиною першою статті 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

З урахуванням цих норм правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, уповноважених захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від установленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

Проте суд не зазначив, за захистом якого порушеного права позивач звернувся до суду.

Під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на правопорушника.

Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів передбачений статтею 16 ЦК України.

Власник порушеного права може скористатися не будь-яким, а конкретним способом захисту свого права, який прямо визначається спеціальним законом, що регламентує конкретні цивільні правовідносини.

8.2. Характеристика способів захисту права власності

Захист права власності – є одною зі складових поняття охорони права власності. Захист права власності – це застосування судовими органами в разі порушення прав власника сукупності відповідних правових засобів, передбачених у цивільному законодавстві і спрямованих на відновлення прав власника. Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється у такі способи: визнання цих прав; відновлення становища, яке існувало до порушення

становища і припинення дій, які порушують право; присудження до виконання обов'язків в натурі; компенсація моральної шкоди; припинення або зміна правовідносин; стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, неустойки (штрафу, пені). Всі перераховані вище способи можна розділити на речово-правові, зобов'язально-правові та особливі способи захисту.

Віндикаційний позов — це право витребувати своє майно в іншої особи. Підставою для такого позову може бути заволодіння іншою особою майном у незаконний спосіб, без відповідної правової підстави. Право подати віндикаційний позов має власник майна або особа, яка не є власником, але в якій майно перебуває у володінні за законом або договором (наприклад, за договором оренди чи зберігання).

Відповідачем за віндикаційним позовом буде особа, яка заволоділа майном і в якій майно фактично знаходиться. Особа, якій майно передане в тимчасове користування (орендар), залучається як співвідповідач. Лектор підкреслила, що не є належним відповідачем особа, в незаконному володінні якої це майно перебувало, але в якій майно відсутнє на дату позову, хоча проти такої особи можна заявити позов про відшкодування завданих збитків.

Негаторний позов — це право вимагати усунення перешкод у здійсненні власником майна права користування та розпорядження своїм майном. При цьому негаторний і віндикаційний позов є взаємовиключними.

Право подати негаторний позов має власник майна або особа, яка має право володіння і користування (наприклад, орендар), у тому числі і проти власника. Ситуацією, за якої подається негаторний позов, може стати неправомірне створення перешкод у користуванні будівлею або ділянкою, а також виселення з житла чи іншого володіння.

Позов про визнання права власності може пред'явити власник майна, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати власником документа, що посвідчує його право власності. Лектор підкреслила,

що цей вид позову може заявлятися і як окремий позов, і поєднуватися з віндикаційним або негаторним.

Стороною позову про визнання права власності може бути тільки власник, а відповідачем — особа, яка сумнівається в праві власності позивача, не визнає таке право або має власний майновий інтерес щодо майна.

Превентивні методи використовує власник, який має підстави припускати можливість порушення свого права власності іншою особою. У такому випадку він може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

8.3. Підстави, порядок і види захисту права власності та інших речових прав

Статтею 16 Цивільного кодексу України, зокрема, визначено такі способи захисту цивільних прав та інтересів:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

Право власника на витребування майна із чужого незаконного володіння (стаття 387 ЦК України)

Власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Право власника на витребування майна від добросовісного набувача (стаття 388 ЦК України)

Якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно:

- 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;
- 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;
- 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках.

Власник майна має право вимагати від особи, яка знала або могла знати, що вона володіє майном незаконно (недобросовісного набувача), передання усіх доходів від майна, які вона одержала або могла одержати за весь час володіння ним.

Власник майна має право вимагати від добросовісного набувача передання усіх доходів від майна, які він одержав або міг одержати з моменту, коли дізнався чи міг дізнатися про незаконність володіння ним, або з моменту, коли

йому було вручено повістку до суду у справі за позовом власника про витребування майна.

Добросовісний або недобросовісний набувач (володілець) має право вимагати від власника майна відшкодування необхідних витрат на утримання, збереження майна, здійснених ним з часу, з якого власникові належить право на повернення майна або передання доходів.

Добросовісний набувач (володілець) має право залишити собі здійснені ним поліпшення майна, якщо вони можуть бути відокремлені від майна без завдання йому шкоди. Якщо поліпшення не можуть бути відокремлені від майна, добросовісний набувач (володілець) має право на відшкодування здійснених витрат у сумі, на яку збільшилася його вартість.

Витребування грошей та цінних паперів (суття 389 ЦК України)

Гроші, а також цінні папери на пред'явника, що існують у документарній формі, не можуть бути витребувані від добросовісного набувача.

Визнання права власності (стаття 392 ЦК України)

Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Визнання незаконним правового акта, що порушує право власності (стаття 392 ЦК України)

Правовий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, який не відповідає законові і порушує права власника, за позовом власника майна визнається судом незаконним та скасовується.

Власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта. У разі неможливості

відновлення попереднього становища власник має право на відшкодування майнової та моральної шкоди.

Відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель у зв'язку із зниженням їх цінності (стаття 394 ЦК України)

Власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі.

Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (стаття 22 ЦК України)

Особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо).

Відшкодування моральної шкоди (стаття 23 ЦК України)

Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

Моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб.

8.4. Віндикаційний позов: поняття, сторони, зміст

Частиною першою статті 387 ЦК України передбачено, що власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Віндикаційний позов — це право витребувати своє майно в іншої особи. Підставою для такого позову може бути заволодіння іншою особою майном у незаконний спосіб, без відповідної правової підстави. Право подати віндикаційний позов має власник майна або особа, яка не є власником, але в якій майно перебуває у володінні за законом або договором (наприклад, за договором оренди чи зберігання).

Відповідачем за віндикаційним позовом буде особа, яка заволоділа майном і в якій майно фактично знаходиться. Особа, якій майно передане в тимчасове користування (орендар), залучається як співвідповідач. Лектор підкреслила, що не є належним відповідачем особа, в незаконному володінні якої це майно

перебувало, але в якій майно відсутнє на дату позову, хоча проти такої особи можна заявити позов про відшкодування завданих збитків.

Власником, як позивачем, може бути також особа, яка хоча і не є власником, однак, володіє майном у силу закону чи договору. Такою особою, титульним володільцем майна, може виступати орендар, комісіонер і т. ін., а також володільець речових прав на майно.

За загальним правилом *предметом* віндикаційного позову в судовому процесі є вимога позивача до відповідача про повернення майна з чужого незаконного володіння.

Для пред'явлення позову необхідно, щоб майно, якого позбавився власник, збереглося в натурі і перебувало у фактичному володінні іншої особи. Якщо майно вже знищене, перероблене чи спожите, право власності на нього як таке припиняється. У цьому випадку власник має право лише на захист своїх майнових інтересів, зокрема за допомогою позову з заподіяння шкоди чи позову з безпідставного збагачення.

Набувач майна визнається добросовісним, якщо він не знав і не міг знати про те, що особа, яка відчужила йому майно, не мала на це права (наприклад, придбання набувачем речі у магазині або на прилюдних торгах). У свою чергу, набувач, який, придбаваючи майно, знав або повинен був знати, що особа, яка здійснювала відчуження майна, не мала на це право, є недобросовісним набувачем (наприклад, придбання майна у неповнолітнього або придбання майна вночі на вулиці у випадкової особи).

Віндикувати можна лише індивідуально визначене майно, що впливає із сутності даного позову, спрямованого на повернення власнику саме того майна, що вибуло з його володіння.

Власник може вимагати повернення свого майна за цим позовом лише в тому випадку, якщо інша особа володіє його майном незаконно. Якщо ж володільець володіє чужим майном на законних підставах, то власник не може витребувати свою річ з такого володіння шляхом пред'явлення віндикаційного позову.

8.5. Характеристика негаторного позову: поняття, сторони, зміст

Порушення права власності можуть відбуватись не лише через позбавлення власника можливості володіти своїм майном, а й через позбавлення його можливості користуватись та розпоряджатись належним йому майном шляхом створення перешкод для цього. Прикладом таких перешкод може бути відмова орендаря звільнити житло після закінчення строку договору оренди, що заважає власнику житла користуватись та розпоряджатись ним.

Ст. 391 ЦК України для захисту права власності у таких випадках надає власнику право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. Здійснювати таку вимогу власник може шляхом подання негаторного позову. Негаторний позов являє собою вимогу власника, у якого річ знаходиться у володінні, про усунення перешкод у здійсненні повноважень користування і розпорядження майном.

Подання такого позову можливе лише за наявності певних умов: по-перше, власник має річ у своєму володінні, по-друге, з боку інших осіб має місце перешкоджання власнику користуватись та розпоряджатись спірною річчю, по-третє, перешкоди, що мають місце, не мають правомірних підстав (договору між власником та особою, припису закону).

Позивачем за негаторним позовом є власник або інша особа, уповноважена на це законом чи договором, що володіє річчю, але позбавлена можливості користуватися і розпоряджатися нею.

Відповідачем є особа, яка своєю протиправною поведінкою створює перешкоди, що заважають нормальному здійсненню права власності.

Предметом негаторного позову є вимоги позивача (власника або іншої особи, уповноваженої законом чи договором) до відповідача про усунення перешкод для здійснення права власності, не пов'язаних з позбавленням володіння. При цьому на власника не покладається обов'язок доводити неправомірність поведінки відповідача, навпаки, відповідач повинен довести

наявність законних підстав для такої поведінки, що перешкоджає власнику користуватись та розпоряджатись своїм майном.

Негаторний позов може бути пред'явлений лише під час існування правопорушення. З усуненням перешкод у здійсненні правомочностей користування і розпорядження речами відпадають і підстави для заявлення негаторного позову. В зв'язку з цим негаторний позов не підпадає під дію позовної давності: доки порушення існує, негаторний позов може бути подано, незалежно від моменту виникнення права на нього; якщо правопорушення припинене, немає підстав для звернення з таким позовом.

Тема 9. Право інтелектуальної власності

Глосарій до теми 9

Автор – фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір.

Авторське право – складова частина цивільного права, що регулює відносини, які виникають у зв'язку з використанням творів науки, літератури та мистецтва.

Авторський договір – угода між автором (його спадкоємцем чи правонаступником) літературного, мистецького, наукового твору та відповідною юридичною особою про використання такого твору.

Авторські права – набір суб'єктивних виключних прав, які дозволяють авторам літературних, мистецьких та наукових творів отримати соціальні блага від результатів своєї творчої діяльності.

Аудіовізуальний твір як об'єкт авторського права – частина телерадіопрограми, яка є об'єктом авторського права, має певну тривалість, авторську назву і власну концепцію, складається з епізодів або цілісних авторських творів, поєднаних між собою творчим задумом і зображувальним чи звуковими засобами та яка є результатом спільної діяльності авторів, виконавців та виробників.

База даних (компіляція даних) як об'єкт авторського права – який являє собою сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі – електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів.

Виключне право – майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми авторське право і (або) суміжні права, на використання цих об'єктів авторського права і (або) суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи

заборону їх використання іншим особам у межах строку, встановленого законом.

Винахід – технологічне (технічне) рішення у будь-якій галузі суспільно корисної діяльності, що відповідає умовам патентоздатності.; вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим, має винахідницький рівень і придатний для промислового використання.

Драматичний твір як об'єкт авторського права – будь-яка форма літературних творів, призначених для постановки на сцені (трагедія, комедія, ревію одноактні п'єси, театральний спектакль та інші форми драматичного мистецтва).

Дублювання або озвучення фільму як об'єкти авторського права – відтворення мовної частини звукового ряду безпосередньо українською мовою чи іншою мовою іноземних аудіовізуальних творів.

Засоби індивідуалізації товарів а послуг – певні об'єкти права інтелектуальної власності, які індивідуалізують учасників цивільного обороту (комерційне найменування), товари та послуги (торгівельна марка і географічне значення походження товару).

Захист права інтелектуальної власності – система заходів правового характеру, спрямованих на відновлення або визнання суб'єктивних прав при їх порушенні або запереченні будь-якою особою.

Зміст права на комерційне найменування – суб'єктивні права учасників комерційного обороту які безпосередньо пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням комерційними найменуванням у процесі здійснення комерційної діяльності.

Картографічний твір як об'єкт авторського права – твір в будь-якій матеріальній формі, основою якого є картографічне зображення.

Комерційне (фірмове) найменування – індивідуальна назва, що дозволяє виділити суб'єкта в цивільному обороті, відрізняє його від інших учасників та відповідає характеру діяльності.

Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права – набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражену у вихідному або об'єктивному кодах).

Корисна модель – нове технічне рішення, що не є очевидним виходячи із існуючого рівня техніки і є промислово придатним.

Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності – письмове повноваження, що видається особою, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензіаром), іншій особі (ліцензіату), яке надає ліцензіату право на використання цього об'єкта в певній обмеженій сфері.

Музичний твір як об'єкт авторського права – твір, художні образи якого виражені за допомогою звуків зі словами або без них.

Музично-драматичний твір як об'єкт авторського права – твір, що належить до різних жанрів: музичного, літературного, до образотворчого мистецтва, хореографії (опера, балет, музична комедія, мюзикл).

Об'єкти авторського права – твори у галузі науки, літератури та мистецтва, які є результатом творчої діяльності, а саме: 1) літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); 2) виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; 3) комп'ютерні програми; 4) бази даних; 5) музичні твори з текстом і без тексту; 6) драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; 7) аудіовізуальні твори; 8) твори образотворчого мистецтва; 9) твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; 10) фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії; 11) твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо; 12)

ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; 13) сценічні обробки творів, і обробки фольклору, придатні для сценічного показу; 14) похідні твори; 15) збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добром, координацією або упорядкування змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; 16) тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів; 17) інші твори.

Образотворче мистецтво як об'єкт авторського права – твір мистецтва, виражений за допомогою ліній та (або) кольорів шляхом нанесення фарб, контрасту на певну поверхню (полотні, дереві тощо) чи твір, що має об'ємність, тривимірну форму та виконується з твердих або пластичних матеріалів (камінь, метал, глина, гіпс тощо), чи твір, який заснований на техніці плоского друку.

Організація колективного управління майновими правами – організація, що управляє на колективній основі майновими правами суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав і не має на меті одержання прибутку.

Пантоміма як об'єкт авторського права – вид сценічного мистецтва, в якому основними засобами створення художнього образу є пластична виразність людського тіла і міміки, жести, рухи.

Патент (у вузькому розумінні) – охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і право власності на винахід.

Патент (у широкому розумінні) – комплекс виключних прав на використання винаходу, корисної моделі або промислового зразка, які держава гарантує патентовласнику, тобто винахіднику або особі, якій й винахідник передав виключні майнові права.

Похідний твір як об'єкт авторського права – твір, що є творчою переробкою іншого існуючого твору без завдання шкоди його охороні чи його творчим перекладом на іншу мову.

Право інтелектуальної власності – право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти, визначені чинним законодавством України.

Право промислової власності – система правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі створення, оформлення та використання результатів науково-технічної творчості.

Правонаступник – фізична або юридична особа, до яких майнові авторські права переходять за договором чи законом, в результаті припинення (ліквідації) чи реорганізації юридичної особи, смерті фізичної особи, в результаті їх застави, або відчуженням за рішенням суду за борговими зобов'язаннями чи договором.

Презумпція авторства – правило, згідно якого за відсутності доказів іншого автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору.

Промисловий зразок – результат творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання у вигляді форми, малюнка, розфарбування чи їх сполучення, що визначає його зовнішній вигляд.

Результат інтелектуальної діяльності – нематеріальний комерційний продукт, що підлягає використанню.

Результати творчої діяльності – велика група цивільних правовідносин виникає у зв'язку із створенням і використанням результатів творчої діяльності - творів науки, літератури і мистецтва, винаходів, програм для ЕОМ, промислових зразків і т. п.

Складений твір як об'єкт авторського права – твір, створений в результаті упорядкування, добору чи координації змісту або творчо об'єднує самостійні твори авторів.

Співавтори – особи, спільною творчою працею яких створено твір.

Суб'єкти права інтелектуальної власності – творець об'єкта права інтелектуальної власності (автор, винахідник тощо), тобто фізична особа, та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права на об'єкти права інтелектуальної власності відповідно до чинного законодавства або договору.

Субтитрування як об'єкт авторського права – текстовий супровід відео, на мові оригіналу або перекладене українською чи іншою мовою іноземного звукового ряду аудіовізуального твору, дублююче і іноді доповнююче, наприклад для слабочутливих або глухих глядачів, звукову доріжку аудіовізуального твору.

Суміжні права – тип прав на інтелектуальну власність, спрямованих забезпечити охорону інтересів фізичних та юридичних осіб, що сприяють створенню творів, які після створення стають доступними для широкого загалу.

Твір – результат інтелектуальної авторської творчості, втілений у будь-якій об'єктивній, доступній для сприйняття формі.

Твір архітектури як об'єкт авторського права – твір у галузі мистецтва спорудження будівель і ландшафтних утворювань (креслення, ескізи, моделі, збудовані будівлі та споруди, парки, плани населених пунктів тощо).

Твір декоративного мистецтва як об'єкт авторського права – галузь пластичного мистецтва, художнє оформлення узорами або предметами, художньо оформленими матеріального середовища та сприяє впровадженню в неї естетичного і ідейно-образного замислу.

Твір ужиткового мистецтва як об'єкт авторського права – твір мистецтва, в тому числі твір художнього промислу, створений ручним або промисловим способом для користування у побуті або перенесений на предмети такого користування виконавця.

Творець – суб'єкт авторського права, автор (виконавець, винахідник) твору, який своєю творчою працею створив твір.

Теорії права інтелектуальної власності – розроблені в науці теоретичні концепції, які пояснюють виникнення, сутність, генезис інтелектуальної власності.

Торгівельна марка – будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень у вигляді слова, літера, цифри, зображувальних елементів, комбінації кольорів, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами.

Упорядник – автор (автори), який своєю (спільною) працею організую, обробляє, систематизує або відновлює ті чи інші твори, які є предметом чийогось авторського права або не є такими.

Фотографічний твір як об'єкт авторського права – нерухоме зображення реального об'єкта або декількох об'єктів, одержане на поверхні чуттєвій до світла чи іншого випромінювання, в якому знаходить своє відображення індивідуальний спосіб вираження твору, який у свою чергу є результатом творчої діяльності самого автора, без урахування інших критеріїв (наприклад, вартості, призначення тощо).

Хореографічний твір як об'єкт авторського права – твір, що представляє собою мистецтво створення танцю.

9.1. Поняття права інтелектуальної власності

Поняття «право інтелектуальної власності» вживають у двох значеннях: к правовий інститут цивільного права (право інтелектуальної власності в об'єктивному розумінні) та як сукупність повноважень автора. Право інтелектуальної власності в об'єктивному розумінні – це системна сукупність цивільно-правових норм, що регулюють відносини, пов'язані з творчою діяльністю. Однак безпосереднє здійснення творчої діяльності не є предметом регулювання цивільного права. Визначення права інтелектуальної власності в суб'єктивному розумінні закріплене у ст. 418 ЦК України, у відповідності з якою право інтелектуальної власності – це право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної діяльності, визначений законом.

Зміст права інтелектуальної власності в суб'єктивному розумінні складають особисті немайнові та майнові права суб'єктів права інтелектуальної власності. До особистих немайнових прав ст. 423 ЦК України відносить право на визнання людини творцем об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності та інші. До майнових прав за ст. 424 ЦК України належать право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання та інші права.

До особливостей права інтелектуальної власності відносять по-перше, те, що, як правило, воно виникає після державної реєстрації (для об'єктів права промислової власності вона є обов'язковою, для об'єктів авторського права – є бажаною), по-друге, майнові права інтелектуальної власності мають строковий характер, тобто вони є чинними протягом певного строку, після закінчення якого об'єкт інтелектуальної власності стає суспільним надбанням (так,

майнові права автора є чинними протягом життя автора та 70 років після його смерті, право на винаходи, корисні моделі – 20 років, право на промислові зразки – 10 років, право на товарні знаки – 10 років після подання заявки на отримання патенту або свідоцтва), по-третє, об'єктами інтелектуальної власності є не речі, як предмети матеріального світу, а ті ідеї, символи, образи, думки, гіпотези тощо, які виражені в об'єктивній формі – втілені в матеріальних носіях, по-четверте, передача прав на об'єкти інтелектуальної власності відбувається в спеціальному порядку (при цьому, як правило, договори щодо передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності підлягають обов'язковій державній реєстрації, по-п'яте, охорона права інтелектуальної власності в деяких випадках (наприклад, стосовно товарних знаків) обмежується територією певної держави, де відбулася державна реєстрація (за виключенням загальновідомих товарних знаків), по-шосте, об'єкти права інтелектуальної власності, є різними за рівнем творчості, цілями створення, характером діяльності і, як наслідок, за правовим режимом виникнення, використання та охорони.

Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні, окрім випадків, передбачених законом. Суб'єкт майнового права інтелектуальної власності може з власної волі відмовитися від нього або погодитися на його обмеження.

9.2. Класифікація прав інтелектуальної власності, що підлягають правовій охороні

В залежності від об'єкту, що підлягає правовій охороні, в цивільному праві виділяють наступні види права інтелектуальної власності:

1. Авторське право – це сукупність норм цивільного права, якими регулюються відносини щодо визнання авторства й охорони творів науки, літератури і мистецтва, встановлення режиму їх використання, наділення їх авторів немайновими і майновими правами, захисту прав авторів та інших

правоволодільців. Законом України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 8) визначено, що об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мистецтва. Авторське право на твір виникає у творця завдяки факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не потрібно реєстрації, іншого спеціального оформлення твору чи дотримання будь-яких формальностей. Власник виключних авторських прав для оповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права, що розміщується на кожному екземплярі твору і складається з трьох елементів: латинської букви «С» обведеної колом: ©, імені (найменування) особи, яка має авторське право, та року першого опублікування твору.

2. Суміжні права – це права виконавців на результати творчої діяльності, їх спадкоємців та інших правоволодільців, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо виконання, права виробників фонограм, відеограм, їх спадкоємців (правонаступників) та осіб, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо фонограм і відеограм, а також організацій мовлення та їх правонаступників, які охороняються авторським правом. До об'єктів суміжних прав належать: виконання; фонограми; відеограми; програми (передачі) організацій мовлення. Суміжне право виникає внаслідок факту виконання твору, виробництва фонограми, відеограми, оприлюднення передачі організації мовлення.

3. Патентне право (право промислової власності) – це системна сукупність норм, що регулюють майнові й особисті немайнові відносини, які виникають у зв'язку з використанням авторства на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, з охороною прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки, установленням режиму використання цих об'єктів, матеріальним і моральним стимулюванням, а також захистом прав авторів і патентовласників. Об'єктами патентного права є винаходи, корисні моделі і промислові зразки, яким надається правова охорона, що не суперечить суспільним інтересам, принципам гуманності і моралі та відповідає умовам патентоздатності.

Винахід – результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології, якщо воно є новим, має винахідницький рівень і є промислово придатним для використання. Об'єктом винаходу може бути продукт, (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

Корисна модель – це конструктивне виконання засобів виробництва і предметів споживання, а також їх складових частин. Корисна модель вважається придатною для набуття права інтелектуальної власності на неї, якщо вона, відповідно до закону, є новою і придатною для промислового використання.

Промисловим зразком є художньо-конструкторське рішення виробу, що визначає його зовнішній вигляд. Зміст промислового зразка складає не технічне рішення, а художньо-конструкторське рішення виробу, що формує його зовнішній вигляд: автомобіля, літака, телевізора тощо. Правова охорона надається промислового зразку, що є новим і промислово придатним.

Набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом.

4. Право інтелектуальної власності на засоби індивідуалізації товарів і послуг. До об'єктів такого виду права інтелектуальної власності відносять комерційне (фірмове) найменування, торговельну марку, право на географічне зазначення. Так, за ст. 489 ЦК правова охорона надається комерційному (фірмовому) найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності. Торговельна марка відповідно до ст. 492 ЦК України – будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, придатних для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Географічне зазначення у відповідності до ст. 1 Закону України «Про правову охорону географічних зазначень» являє собою найменування місця, що

ідентифікує товар, який походить з певного географічного місця та має особливу якість, репутацію чи інші характеристики, зумовлені головним чином цим географічним місцем походження, і хоча б один з етапів виробництва якого (виготовлення (видобування) та/або переробка, та/або приготування) здійснюється на визначеній географічній території.

5. Право інтелектуальної власності на нетрадиційні об'єкти права інтелектуальної власності. До нетрадиційних результатів інтелектуальної діяльності прийнято відносити наукові відкриття, комерційну таємницю, компонування напівпровідникового виробу, сорти рослин і породи тварин, раціоналізаторські пропозиції.

У ст. 457 ЦК України зазначено, що наукове відкриття – це встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, що вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання. Автором наукового відкриття є та фізична особа, незалежно від віку та дієздатності, інтелектуальною творчою працею якої це відкриття було зроблено.

Відповідно до ст. 505 ЦК України комерційна таємниця – це інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

У відповідності до ст. 1 Закону України «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» компонування напівпровідникового виробу являє собою сукупність пов'язаних зображень, певним чином зафіксованих або закодованих, які становлять тривимірну конфігурацію шарів, з яких складається напівпровідниковий виріб та в яких кожне зображення містить конфігурацію або частину конфігурації напівпровідникового виробу на будь-якій стадії його виготовлення.

Об'єктом селекційного досягнення в рослинництві є новий сорт рослин. Сорт – це окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція), що, незалежно від того, задовольняє вона повністю або ні умови надання правової охорони:

Селекційним досягненням у тваринництві вважається створена внаслідок цілеспрямованої творчої діяльності група племінних тварин (порода, породний тип, лінія, сім'я тощо), яка має нові високі генетичні ознаки, що стійко передаються їх нащадкам.

Відповідно до ст. 481 ЦК України раціоналізаторська пропозиція являє собою визнану юридичною особою пропозиція, що містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності.

Тема 10. Зобов'язальне право. Забезпечення виконання зобов'язань

Глосарій до теми 10

Авалювання векселя – взяття банком на себе зобов'язання оплатити вексель повністю або частково за одну із зобов'язаних за векселем осіб, якщо платник не оплатив вексель у строк чи неможливо одержати платіж за векселем у строк.

Аванс – грошова сума чи інші цінності, які передані боржником кредитору в рахунок майбутніх платежів за договором.

Акцесорне зобов'язання – зобов'язання, що є похідним, залежними від головного зобов'язання.

Альтернативне зобов'язання – зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій.

Боржник – особа, який згідно взятих зобов'язань має вчинити на користь іншої сторони – кредитора – передбачені попередньою угодою дії (передачу майна, виплату грошей, виконання робіт за домовленістю тощо).

Виконання зобов'язань – вчинення боржником на користь кредитора певної дії, що становить предмет зобов'язання (передача речі, виконання роботи, надання послуг) або утримання від вчинення певних дій.

Гарантія – спосіб забезпечення виконання зобов'язань, за яким банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обв'язку.

Делікт – правопорушення, яке тягне за собою зобов'язання відшкодувати завдані збитки.

Договірні зобов'язання – зобов'язання, засновані на договорі.

Дольові зобов'язання – такі зобов'язання, в яких кожен із кредиторів має право вимагати виконання зобов'язання, а кожен із боржників зобов'язаний

виконати зобов'язання в рівній частці з іншими особами, якщо інше не встановлено договором чи актами цивільного законодавства.

Завдаток – грошова сума або рухоме майно, що видає кредиторі боржник у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

Заклад – застава рухомого майна, за якої майно, що складає предмет застави, передається у володіння заставодержателя або за його наказом.

Застава – спосіб забезпечення виконання зобов'язань, в силу якого кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Застава майнових прав – вид застави, який не містить речово-правового аспекту правової природі застави, оскільки майнові права не є матеріальними за своєю суттю.

Застава товарів в обороті чи переробці – застава, предметом якої є сировина, готова продукція тощо.

Застава цінних паперів – вид застави, який може бути переданий шляхом вчинення передавального напису (індосаменту), здійснюється шляхом індосаменту і вручення заставодержателю індосованого цінного паперу, якщо інше не передбачено законом чи договором.

Зміст деліктного зобов'язання – право кредитора та обов'язок боржника.

Зміст зобов'язання – включає суб'єктивне право і відповідний йому обов'язок. Суб'єктивне право, що належить управомоченій стороні у зобов'язанні (кредитору), називають правом вимоги, а відповідний йому обов'язок зобов'язаної сторони (боржника) – боргом.

Зобов'язальне право – інститут цивільного права, що регулює відносини, які виникають при реалізації зобов'язального правовідношення.

Зобов'язання щодо відшкодування шкоди – цивільно-правове зобов'язання, за яким потерпілий (кредитор) має право вимагати від заподіювача шкоди (боржника) відшкодування у повному обсязі протиправно завданої шкоди шляхом відшкодування її у натурі або відшкодування завданих збитків.

Зобов'язання – правовідносини, відповідно до яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання зобов'язання.

Іпотека – застава нерухомого майна, що залишається у володінні й користуванні іпотекодавця.

Кредитор – особа, яка має підтвержені належними документами майнові вимоги до боржника.

Множинність сторін у зобов'язанні – забезпечена законом можливість звертатися з вимогою або здійснювати виконання декільком особам одночасно.

Невиконання зобов'язання – невчинення боржником жодної з передбачених у зобов'язання дій.

Негативні зобов'язання – зобов'язання, в якому обов'язок боржника полягає у тому, що він повинен утриматися від вчинення певної дії.

Недоговірні зобов'язання – зобов'язання, засновані на заподіянні шкоди іншій особі, збереженні майна за рахунок іншої особи без достатньої правової підстави тощо.

Неналежне виконання зобов'язання – часткове невиконання будь-якого обов'язку за зобов'язанням або виконання, що не відповідає умовам зобов'язання.

Неустойка – грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Об'єкт зобов'язання – дія, здійснення якої (або утримання від якої) кредитор має право вимагати від боржника.

Пеня – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Позитивні зобов'язання – зобов'язання, в якому обов'язок боржника полягає у вчиненні на користь іншої сторони (кредитора) певної дії (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо).

Порука – спосіб забезпечення виконання зобов'язання, в силу якого поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Порушення зобов'язання – невиконання зобов'язання або виконання з порушенням умов, визначених його змістом (неналежне виконання).

Принцип належного виконання зобов'язання – принцип, який означає, що зобов'язання має бути виконане належним боржником, належному кредиторіві, у належному місці та у належний час, з належним предметом і належним способом.

Принцип реального виконання зобов'язання – принцип, який означає, що зобов'язання повинне бути виконане в натурі, тобто боржник повинен зробити обумовлену дію, що становить предмет зобов'язання, а не замінити його яким-небудь еквівалентом чи відшкодуванням.

Припинення зобов'язання – настання певних юридичних фактів, через які перестає існувати зобов'язальне правовідношення.

Притримання – специфічний спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що виражається в односторонньому правочині, згідно з яким кредитор, що правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або пов'язаних з нею витрат та інших збитків, притримати річ у себе до виконання боржником зобов'язання.

Прощення боргу – звільнення боржника від виконання зобов'язання, яке здійснюється кредитором на безоплатній основі.

Регресне зобов'язання – зобов'язання, за яким кредитор має право вимагати від боржника передачі грошової суми чи іншого майна, сплаченої або переданого кредитором третій особі за боржника чи з його вини.

Солідарне зобов'язання – таке зобов'язання, в якому право вимоги чи право виконання неподільні.

Солідарні зобов'язання – такі зобов'язання, в яких право вимоги чи право виконання неподільні.

Способи забезпечення належного виконання зобов'язань – передбачені законом або договором спеціальні заходи, що стимулюють боржника до належного виконання зобов'язань під загрозою настання певних несприятливих наслідків завдяки наділенню кредитора додатковими правами щодо попередження чи усунення несприятливих для нього наслідків на випадок невиконання або неналежного виконання зобов'язання.

Суб'єкти зобов'язання – є його сторони: управомочена сторона – кредитор і зобов'язана сторона – боржник.

Субсидіарне (додаткове) зобов'язання – таке зобов'язання, яке характеризується наявністю основного та субсидіарного (додаткового) боржника.

Субсидіарні (додаткові) зобов'язання – тобто такі, які характеризуються наявністю основного та субсидіарного (додаткового) боржника.

Треті особи – суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які не є сторонами зобов'язання, але з'являються у зобов'язальних правовідносинах у випадках, коли до них примикають ще якісь правовідносини.

Умови виконання зобов'язань – передбачені законом вимоги, які ставляться до суб'єкта, способу, строку, місця виконання зобов'язань.

Цедент – первісний кредитор, який передає своє право вимоги.

Цесіонарій – особа (новий кредитор), що приймає право вимоги від цедента.

Цесія (відступлення права вимоги) – правочин між первісним і новим кредитором щодо переходу до останнього права вимоги за зобов'язанням.

Штраф – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

10.1. Поняття, ознаки та види зобов'язань

Одним з видів цивільних правовідносин є зобов'язальні. На основі норм зобов'язального права за допомогою певних юридичних фактів виникають зобов'язальні правовідносини, зміст яких становить обов'язок боржника вчинити на користь кредитора певні дії (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від них, і право кредитора вимагати вчинення цих дій. Зобов'язальні правовідносини розглядаються як нормальні відносини між суб'єктами цивільного права щодо реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг, так і відносини, що виникають внаслідок заподіяння шкоди. Зобов'язальне право регулює як договірні відносини, так і відносини, які виникають поза договором.

Ознаки зобов'язальних правовідносин:

1) за змістом зобов'язальні правовідносини тісно пов'язані із правом власності (речовим правом). Так, реалізація власником своїх прав призводить до виникнення зобов'язальних правовідносин, а виконання зобов'язань призводить до виникнення, зміни або припинення права власності;

2) зобов'язальні правовідносини є відносними правовідносинами, характеризуються персоніфікованим складом суб'єктів, завжди є уповноважена конкретна особа, яка має права (кредитор), а також зобов'язана особа (боржник);

3) зобов'язання є майновими цивільними правовідносинами, оскільки опосередковують процес переміщення, майна або інших майнових результатів;

4) у зобов'язальних правовідносинах юридичний об'єкт полягає у вчиненні активних дій зобов'язаної особи.

Види зобов'язань:

Цивільно-правові зобов'язання поділяються на певні групи, які в сукупності складають єдину систему. Залежно від критеріїв, покладених в основу поділу на групи, існує ряд класифікацій зобов'язань.

1. За підставами виникнення зобов'язання прийнято ділити на договірні і недоговірні (позадоговірні). Договірні зобов'язання виникають на підставі

укладеного між сторонами договору. Недоговірні (позадоговірні) зобов'язання – це зобов'язання, які виникають не з договору, а на підставі іншого юридичного факту (одностороннього правочину, публічної обіцянки нагороди, заподіяння шкоди тощо).

2. За співвідношенням прав та обов'язків зобов'язання поділяють на односторонні та двосторонні (взаємні). Односторонніми вважаються такі зобов'язання, в яких одній стороні належить тільки право, а іншій – обов'язок. Двосторонні (взаємні) зобов'язання характеризуються наявністю у сторін як прав, так і обов'язків. Кожна зі сторін є одночасно і кредитором, і боржником.

3. Залежно від визначеності змісту зобов'язання поділяються на однооб'єктні, альтернативні, факультативні. Однооб'єктне зобов'язання виникають тоді, коли кредитор має право вимагати від боржника виконання певної конкретно визначеної дії. Альтернативне зобов'язання – це зобов'язання, в якому боржник вибирає спосіб виконання, якщо інше не передбачено законом або договором. Виконання зобов'язання при цьому передбачає здійснення однієї з кількох дій, право вибору якої належить, як правило, боржникові. Факультативні зобов'язання мають місце у випадках, коли боржник зобов'язаний виконати на користь кредитора конкретну дію, але йому надається можливість замість цієї дії виконати іншу.

4. Залежно від характеру правового зв'язку між учасниками зобов'язання бувають простими і складними. Прості зобов'язання характеризуються наявністю у сторін лише по одному праву і одному обов'язку. Складними визнаються такі зобов'язання, сторони в яких мають декілька прав і обов'язків.

5. Цивільне законодавство розрізняє також головні (основні) і додаткові (акцесорні). Головні (основні) зобов'язання можуть існувати самостійно без додаткового зобов'язання. Додаткові (акцесорні) зобов'язання виникають лише за наявності і з метою забезпечення належного виконання головного зобов'язання. Так, угода про заставу (додаткове зобов'язання) забезпечує виконання основного договору – позики (головне зобов'язання). Як і будь-які інші цивільні правовідносини, зобов'язання виникають при настанні певних

юридичних фактів, що є підставами виникнення зобов'язань. Зобов'язання можуть виникати на підставі одного юридичного факту чи декількох. З юридичними фактами пов'язують не лише виникнення тих чи інших зобов'язань, й їх зміну та припинення.

10.2. Поняття зобов'язання. Численність осіб у зобов'язанні

Термін "зобов'язання" має кілька значень. Зокрема він використовується для позначення: 1) документа, що видається боржником кредитору; 2) окремого обов'язку; 3) обов'язку, що відповідає правомочностям певної особи; 4) сукупності обов'язків з відповідними їм правомочностями.

Якщо права на речі опосередковують статику суспільних відносин (стан приналежності речей) у сфері цивільного обігу, то зобов'язання стосуються насамперед його динаміки, регулюючи обов'язки передання речей від однієї особи до іншої, виконання дій, надання послуг тощо.

Зобов'язання у цивілістичній літературі найчастіше визначають як цивільні правовідносини (або закріплені цивільним законом суспільні відносини), пов'язані з переміщенням майнових та інших результатів праці, внаслідок яких одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої (боржника) вчинення певних дій та обумовленого цим утримання від інших дій.

Практично так само виглядає і законодавче визначення зобов'язання, яке міститься у ст. 509 ЦК. Згідно з цією нормою зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Цивільно-правове зобов'язання — це цивільне правовідношення, учасники якого мають права та (або) обов'язки, спрямовані на опосередкування динаміки цивільних відносин: передачу майна, виконання роботи, надання послуг, сплату грошей тощо.

Залежно від кількості суб'єктів на тій або іншій (або на кожній) стороні зобов'язань розрізняють зобов'язання прості і складні (з множиною осіб).

Простими є зобов'язання, в яких є один боржник і один кредитор.

Складними (зобов'язаннями з множиною осіб) є зобов'язання, де на котрійсь із сторін (або на обох сторонах) виступають кілька осіб.

Якщо в зобов'язанні кілька кредиторів — це активна, якщо кілька боржників — пасивна, якщо кілька тих й інших — змішана множина осіб.

Залежно від характеру розподілу прав або обов'язків між кількома кредиторами або боржниками розрізняють зобов'язання *часткові, солідарні і субсидіарні*.

У часткових зобов'язаннях кожен боржник повинен виконати зобов'язання в певній частині, а кожен кредитор має право вимагати виконання певної частки зобов'язання. У солідарних зобов'язаннях кожному кредитору у повному обсязі належить право вимоги, а кожен з боржників повинен виконати зобов'язання у повному обсязі. У субсидіарних зобов'язаннях є основний кредитор або боржник і додатковий кредитор (боржник). За загальним правилом, між сторонами встановлюються часткові зобов'язання.

Солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, коли це передбачене договором або встановлено законом, зокрема при неподільності предмета зобов'язання (ст. 541 ЦК). Наприклад, солідарні зобов'язання виникають у разі завдання шкоди кількома особами, коли неможливо встановити, чиїми діями і в якому конкретно розмірі заподіяно збиток.

ЦК досить детально регулює порядок виконання солідарного обов'язку і реалізації солідарної вимоги. Так, ст.543 передбачає, що при солідарному обов'язку боржників кредитор має право вимагати виконання як від усіх боржників разом, так і від кожного окремо, притому, як повністю, так і в частині боргу.

Слід зазначити, що встановлення такого правила має на меті максимально повне задоволення вимог кредитора і захист його інтересів. Зокрема кредитор,

який не отримав повного задоволення від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоотриманого від інших співборжників.

Цю ж мету має і збереження пов'язаності зобов'язань усіх солідарних боржників доти, доки зобов'язання не буде виконане повністю: усі солідарні боржники залишаються зобов'язаними, поки зобов'язання не буде виконане повністю. Якщо хтось з них виконає частину зобов'язання, що припадає на його частку, але інші солідарні боржники не погасять свою частину боргу, то і той, який виконав, вважається зобов'язаним, поки зобов'язання не буде погашене в повному обсязі.

Але виконання зобов'язання одним з солідарних боржників припиняє його в повному обсязі і припиняє обов'язок усіх боржників стосовно загального кредитора.

Однак слід зазначити, що йдеться лише про припинення обов'язку стосовно загального кредитора (кредиторів). Сам по собі обов'язок зберігається, але змінюється його адресат — уповноважений суб'єкт: право вимоги переходить до боржника, що виконав зобов'язання. Він набуває права регресу, тобто зворотної вимоги до інших боржників. Ця вимога може бути адресована до кожного із солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлене законом або договором. При цьому маємо справу зі своєрідним розподілом боргу, що залишився, в похідному (ступінчастому) порядку: несплачене одним із солідарних боржників боржнику, що виконав солідарне зобов'язання, тепер припадає у рівній частці на кожного з решти солідарних боржників (ч.2 ст.544 ЦК). Тобто в цьому випадку начебто виникає нове солідарне зобов'язання, у якому беруть участь як солідарні боржники ті, хто не виконав обов'язку за першим зобов'язанням, і як кредитор — той боржник за першим зобов'язанням, що виконав його в повному обсязі. Відбувається перехід права вимоги до нового кредитора і перерозподіл обов'язків між колишніми співборжниками.

10.3. Класифікація зобов'язань

Зобов'язальне правовідношення як і будь-яке цивільне правовідношення включає такі елементи: суб'єкти, об'єкт і зміст. Суб'єкти зобов'язань. У зобов'язанні беруть участь не менше двох осіб, які іменуються його суб'єктами, якими є його учасники. Їх законодавець називає кредитором і боржником. Ними можуть бути фізична, і юридична особи. Водночас законом ставляться вимоги щодо обсягу дієздатності учасників зобов'язальних правовідносин.

Кредитор – особа, яка має право вимагати від іншої особи (боржника) виконання певної дії або утриматися від них.

Боржник – особа в зобов'язанні, яка повинна вчинити на користь кредитора певні дії або утриматися від їх вчинення.

Кредитор зазвичай виступає в ролі активної сторони зобов'язання, а боржник – є пасивною стороною в зобов'язанні. У зобов'язанні можуть брати участь і ті особи, які не є сторонами і які іменуються третіми особами. Зобов'язання не створює обов'язків для третіх осіб. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника або кредитора.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 725 ЦК договором дарування може бути встановлений обов'язок обдаровуваного вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої особи або утриматися від її вчинення (передати грошову суму чи інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, надати право довічного користування дарунком чи його частиною, не пред'являти вимог до третьої особи про виселення тощо).

На стороні кредитора і боржника може бути кілька осіб. Йдеться про множинність осіб у зобов'язанні. Це може бути один кредитор і кілька боржників, і навпаки, кілька кредиторів і один боржник. У першому випадку має місце пасивна множинність, у другому – активна множинність. Можливою є множинність осіб одночасно на боці кредитора і боржника (змішана множинність). За наявності множинності осіб, законодавець розрізняє часткові і солідарні зобов'язання. За загальним правилом, між сторонами встановлюються

часткові зобов'язання. Зобов'язання вважаються частковими, якщо кожний із боржників зобов'язаний виконати певну дію в певній частині, а кожен кредитор має право вимагати виконання певної частини зобов'язання. Солідарні зобов'язання мають місце, коли кожному кредитору у повному обсязі належить право вимоги, а кожен із боржників повинен виконати зобов'язання повністю. Солідарні зобов'язання виникають лише у випадку, коли це передбачено законом чи договором. Зокрема солідарний обов'язок відшкодувати шкоду іншим особам настає у разі заподіяння шкоди кількома джерелами підвищеної небезпеки іншим особам (ст. 1190 ЦК). У разі солідарної вимоги кредиторів кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі. До пред'явлення вимоги одним із солідарних кредиторів боржник має право виконати свій обов'язок будь-кому із них на свій розсуд. Виконання боржником свого обов'язку одному із солідарних кредиторів у повному обсязі звільняє боржника від виконання решті солідарних кредиторів. У свою чергу, інші солідарні кредитори мають право вимоги до кредитора, якому виконано зобов'язання. У разі солідарного обов'язку боржників кредитор має вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

Згідно зі ст. 1190 ЦК особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Якщо боржник, до якого звернуто вимогу, виконав обов'язок не в повному розмірі, кредитор має право вимагати недержане від решти солідарних боржників. У разі виконання боржником солідарного обов'язку до нього переходить право вимоги до інших солідарних боржників. Внаслідок виконання чужого боргу виникає регресне зобов'язання, яке є самостійним зобов'язанням, хоча тісно пов'язане з попереднім.

Стаття 1191 ЦК особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. Таким чином, належне повне виконання солідарного обов'язку одним зі співборжників

породжує виникнення часткового зобов'язання між ним і колишніми солідарними боржниками. Поряд з частковими і солідарними зобов'язаннями існують додаткові, або субсидіарні зобов'язання. У субсидіарних зобов'язаннях є основний кредитор або боржник і додатковий кредитор (боржник). Субсидіарні зобов'язання можуть виникати як на підставі закону, так і в силу укладеного договору. Наступним елементом зобов'язального правовідношення є його об'єкт. Юридичним об'єктом зобов'язання визнаються власне дії, певна поведінка зобов'язаної особи, а речі, гроші, послуги є матеріальним об'єктом. В договірних зобов'язаннях може бути один або два юридичних об'єкти. Так, у договорі купівлі–продажу юридичними об'єктами водночас є дії продавця щодо передачі майна та дії покупця щодо оплати майна. Крім того даний договір характеризується наявністю двох матеріальних об'єктів, якими є майно і гроші. У низці зобов'язань двом юридичним об'єктам відповідають один (наприклад, в безоплатному договорі зберігання) або два матеріальних об'єкти (наприклад, в оплатному договорі зберігання, у якому такими об'єктами є поклажа і гроші). Учасники зобов'язання наділяються певними суб'єктивними правами та обов'язками. Право вимоги кредитора і відповідний цій вимозі обов'язок боржника становлять зміст зобов'язання. Оскільки переважна більшість зобов'язань є правовідносинами майнового характеру, то і зміст їх становлять суб'єктивні права та обов'язки майнового характеру. Проте деякі зобов'язання можуть бути і немайновими. Прикладом зобов'язального немайнового правовідношення можуть бути зобов'язання, що виникають з безоплатного договору доручення, договору про спільну діяльність тощо.

10.4. Підстави переміни осіб у зобов'язанні. Регресне та зустрічне зобов'язання

Заміна осіб означає, що первісні учасники із зобов'язання вибувають, а їхні права та обов'язки переходять до інших суб'єктів. Заміна осіб у зобов'язанні може здійснюватися заміною кредитора або боржника.

Кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва; 3) виконання зобов'язання боржника його поручителем або заставаодавцем (майновим поручителем); 4) виконання третьою особою за боржника його зобов'язання перед кредитором, а також в інших випадках, встановлених законом (ст. 512 ЦК України). Але така заміна може бути заборонена приписом закону або договором. Наприклад, заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті.

Передання кредитором своїх прав іншій особі за правочином називається *цесією*. Кредитора, який уступає своє право, називають цедентом, а особу, якій право уступається, — цесіонарієм.

Правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні вчиняється у тій формі, що і правочин, з якого виникло зобов'язання, право вимоги за яким передається новому кредиторі. Правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні, яке виникло із правочину, що підлягає державній реєстрації, має бути зареєстрований у порядку, встановленому для реєстрації цього правочину, якщо інше не встановлено законом.

До нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу права, при цьому згода боржника на таку заміну не потрібна, оскільки цесія ні в якій мірі не погіршує його положення. Але вищевказане правило не є імперативним приписом, оскільки договором або законом може бути встановлено інше.

Первісний кредитор у зобов'язанні повинен передати новому кредиторі документи, що засвідчують передані права, та інформацію, яка є важливою для їх здійснення, а боржник має право не виконувати свого зобов'язання новому кредиторі до надання йому доказів переходу до нього прав за зобов'язанням. Крім того, закон вимагає, щоби боржник був повідомлений про заміну кредитора у письмовій формі. При порушенні цього припису боржник має

право здійснити виконання первісному кредиторіві і воно буде вважатися належним.

Первісний кредитор у зобов'язанні відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, але не несе відповідальності за її невиконання боржником, крім випадків, коли первісний кредитор поручився за боржника перед новим кредитором.

Боржник у зобов'язанні має право висувати проти вимоги нового кредитора заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент одержання повідомлення про його заміну.

Заміна боржника у зобов'язанні називається переведенням боргу. Первісний боржник вибуває із зобов'язання і замінюється іншою особою. На це потрібна згода кредитора, тому що для нього особистість боржника (його кредитоздатність та інші якості) може мати суттєве значення. Новий боржник має право висувати проти вимоги кредитора всі заперечення, що ґрунтуються на відносинах між кредитором і первісним боржником.

Заміна боржника у зобов'язанні, забезпеченому порукою або заставою, має певні особливості. Зокрема, порука і застава, встановлена іншою особою, припиняються після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником. Вказане правило є логічно обґрунтованим, оскільки, гарантуючи виконання зобов'язання, поручитель та заставодавець виходили насамперед з індивідуальних якостей первісного боржника, його ділової репутації тощо, а добропорядність нового боржника може викликати у них певні сумніви. Але застава, встановлена первісним боржником, зберігається після заміни боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

Форма правочину щодо заміни боржника визначається відповідно до правил, встановлених ст. 513 ЦК України.

За *регресним зобов'язанням* кредитор (регресієнт) зобов'язаний перед третьою особою до виконання, вправі віднести його повністю або частково за рахунок боржника (регресата), дія чи бездіяльність якого обумовили залучення

кредитора до такого виконання.

Характерними ознаками регресного зобов'язання є: 1) його похідний характер щодо основного зобов'язання; 2) один або всі його учасники є також суб'єктами основного зобов'язання; 3) виконання одним із них основного зобов'язання або навіть саме його виникнення обумовлюється дією чи бездіяльністю осіб, з якими внаслідок цього і встановлюється регресне зобов'язання.

Регресні зобов'язання можуть виникати не лише внаслідок виконання солідарного обов'язку одним із боржників, а також і в інших випадках, встановлених законом.

При зустрічному виконанні зобов'язання сторони мають виконувати свої обов'язки одночасно, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту.

Сторона, яка наперед знає, що вона не зможе виконати свого обов'язку, повинна своєчасно повідомити про це кредитора. У разі невиконання однією із сторін свого обов'язку або наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі. Якщо зустрічне виконання обов'язку здійснене однією зі сторін, незважаючи на невиконання другою стороною свого обов'язку, ця сторона повинна виконати свій обов'язок.

10.5. Поняття та види забезпечення виконання зобов'язань

Відповідно до ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, при триманням та завдатком.

Кожен із способів забезпечення виконання зобов'язань має певні особливості, обумовлені ступенем та механізмом впливу на боржника, але підкорені одній загальній меті — спонукати боржника виконати зобов'язання належним чином.

Забезпеченню підлягає тільки дійсне зобов'язання. При цьому недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення. Але недійсність правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання не спричиняє недійсність основного зобов'язання.

Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі. Цей припис має імперативний характер, тому його порушення призводить до нікчемності вказаного правочину.

У цивілістичній науці проводиться класифікація способів забезпечення виконання зобов'язань за різними ознаками. Наприклад, залежно від юридичної конструкції способи поділяються на такі, що пов'язані, та такі, що не пов'язані з попереднім виділенням майна для можливої примусової реалізації обов'язку порушника. До першої групи належать застава та завдаток, до другої — неустойка, порука, гарантія. За правовою природою способи поділяються на такі, що є формою юридичної відповідальності, та такі, що не можуть бути формами юридичної відповідальності. До першої групи належать неустойка та завдаток, до другої — застава, порука, гарантія. Притримання, на думку спеціалістів, є однією з форм самозахисту, що має спільні риси із заставою¹.

Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник зобов'язаний передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Штраф — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежне виконаного зобов'язання.

Пеня — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором іншої особи (боржника) за належне виконання нею свого обов'язку.

За гарантією банк, інша кредитна (фінансова) установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання

¹ Гражданское право: Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. — М.: Изд-во ТТИС. 1996. — Ч. 1. — С. 524-525.

боржником (принципалом) свого зобов'язання.

Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Тема 11. Цивільно-правова відповідальність

Глосарій до теми 11

Акцесорна відповідальність – відповідальність поручителя, за якою після закінчення чинності договору кредитор має право вимагати від нього виконання зобов'язання.

Вина як умова цивільно-правової відповідальності – психічне ставлення особи-правопорушника до своєї протиправної поведінки та її наслідків.

Випадок (казус) – подія, яку неможливо було передбачити заздалегідь і запобігти їй через раптовість її настання.

Договірна відповідальність – відповідальність за порушення існуючого між сторонами відносного зобов'язання, і тому вона як юридичний обов'язок має характер додаткового, що приєднується до невиконаного.

Збитки – грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі.

Зловживання правом – особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає у соціально шкідливих учинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права.

Компенсаційні санкції – санкції, що призначені відшкодувати потерпілій стороні шкоду, заподіяну правопорушником.

Конфіскаційні санкції – санкції, що пов'язані з безоплатним вилученням у доход держави майна (наприклад, до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом.

Недоговірна відповідальність – відповідальність, яка настає за порушення юридичного обов'язку, що має абсолютний характер, входить в абсолютні правовідносини, змістом яких є необхідність утримуватися від порушення суб'єктивного права чи особистого блага.

Непереборна сила – дія таких зовнішніх чинників природи, які є об'єктивно надзвичайними й невідворотними обставинами для будь-якої особи або для даного боржника, що позбавляє його можливості виконати свій обов'язок належним чином.

Позадовірна відповідальність – має місце у разі заподіяння шкоду чужому майну чи здоров'ю, а також в інших випадках заподіяння шкоди, якщо між заподіювачем шкоди і потерпілою стороною не існувало договірних правовідносин.

Прострочення боржника – негативний прояв порушення зобов'язання, що полягає у бездіяльності боржника, тобто якщо боржник не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом.

Прострочення кредитора – відмова кредитора у прийнятті належно виконаних зобов'язань боржником або вчинення кредитором таких дій, без яких боржник не в змозі виконати своє зобов'язання.

Протиправна поведінка – така поведінка, яка порушує приписи правової норми, незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність своєї поведінки.

Солідарна відповідальність – вид цивільно-правової відповідальності, за якої кредитор має право вимагати відшкодування збитків (шкоди) від кожного з боржників або від усіх боржників на свій розсуд, повністю або частково.

Субсидіарна відповідальність – додаткова відповідальність третьої особи за боржника, яка встановлюється законом або договором на випадок невиконання боржником свого зобов'язання перед кредитором.

Форс-мажор – обставина, яка звільняє сторони зобов'язання від відповідальності у разі невиконання або неналежного виконання ними зобов'язань.

Цивільно-правова відповідальність – захід правового впливу, що виявляється у покладенні на особу, відповідальну за невиконання або

неналежне виконання зобов'язання чи за порушення будь-якого цивільного права, несприятливих майнових наслідків, передбачених правовою нормою.

Цивільно-правових проступок – правопорушення, вчинене у сфері майнових і певних немайнових відносин, що регулюються цивільним, трудовим, сімейним, фінансовим, екологічним та іншими галузями права.

Часткова відповідальність – вид цивільно-правової відповідальності, за яким кожен із боржників несе відповідальність перед кредитором у чітко передбаченій договором або законом частці.

Шкода – будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову і немайнову.

Штрафні санкції – санкції, які застосовуються до правопорушника незалежно від майнової шкоди, якої зазнала потерпіла сторона внаслідок правопорушення.

11.1. Поняття та характеристика умов цивільно-правової відповідальності

Загалом, відповідальність – це покладання заходів несприятливого характеру на особу, яка допустила правопорушення. Але не всяке обтяження є відповідальність. Податки, безсумнівно, є обтяженням, але вони не є відповідальність. Отже, не будь-яке обтяження є відповідальністю, а лише те, яке виникає у зв'язку з правопорушенням.

Саме в сфері покладання заходів відповідальності юридичне регулювання має бути гранично точним. Для застосування заходів відповідальності повинна бути ретельно опрацьована правова база, щоб уникнути в цій сфері свавілля. І судові рішення повинні бути ґрунтовно мотивовані з позиції закону. Адже міра відповідальності – це міра, встановлена законом. Така формула годиться для права в цілому, для всіх його галузей.

У цивільному праві важливо відокремлювати заходи відповідальності від інших примусових заходів, від заходів захисту, оскільки підстави для їх застосування різні. Підставою для застосування заходів відповідальності є повний склад правопорушення, а для застосування заходу захисту достатньо протиправності поведінки правопорушника, протиріччя з законом або договором. У кримінальному праві без вини не може бути відповідальності, а в цивільному праві без вини можливе застосування не тільки заходів захисту, а й заходів відповідальності (наприклад, відповідальність підприємця або власника засобів джерел підвищеної небезпеки). Це так, тому що тут важливіше забезпечити захист прав потерпілого незалежно від того, винен правопорушник, який вчинив певну дію, чи ні.

Відповідальність за цивільним правом варто розуміти як відповідальність за порушення зобов'язань, тобто відповідальності, в основі якої лежить відповідальність одного учасника цивільно-правових відносин перед іншим як правопорушника перед потерпілим.

Особливість цивільного обороту визначає взаємозв'язок обов'язків його учасників і те, що порушення обов'язків одним учасником завжди призводить до порушення прав іншого учасника. Саме тому, метою майнової санкції, що підлягає застосуванню за допущене правопорушення, є відновлення або компенсація порушеного права потерпілого.

Однією з основних особливостей цивільно-правової відповідальності є відповідність розміру відповідальності розміру заподіяної шкоди або збитків. В даному випадку мова йде про те, що межею цивільно-правової відповідальності виступає:

а) її компенсаційний характер;

б) еквівалентність відшкодування потерпілому заподіяної шкоди або збитків. Тим часом, закон містить ряд винятків з даної вимоги.

До числа особливостей цивільно-правової відповідальності, що визначаються основним елементом предмета цивільно-правового регулювання – майновими відносинами. Відносять:

а) справляння майнового впливу на правопорушника;

б) забезпечення відновлення майнової сфери уповноваженої (потерпілої) особи;

в) ліквідацію невігідних майнових наслідків для уповноваженої особи, що настали в результаті порушення обов'язків контрагентом;

г) наявність суттєвого попереджувального та виховного впливу.

11.2. Цивільно-правова відповідальність за неналежне виконання зобов'язань

Однією з основоположних функцій цивільного права є регулювання майнових та особистих немайнових відносин, заснованих насамперед на юридичній рівності, свободі волевиявлення, а також свободі учасників таких правовідносин у визначенні своїх прав. При нинішньому активному розвитку ринкової економіки дотримання чітко встановленого законом порядку набуває

особливо важливу роль. Цінністю цивільного права є те, що воно в своїх основах містить досить широкий арсенал засобів і методів правового впливу на поведінку громадян, а також організацій через впливи на їх інтереси. Одним з таких засобів впливу на майнові інтереси осіб і організацій є застосування до осіб, які порушили встановлений законом порядок, майнових санкцій, а саме цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правову відповідальність з упевненістю можна віднести до однієї з форм державного примусу, адже вона пов'язана із застосуванням певного роду санкцій встановленого майнового характеру, спрямованих на відновлення порушених прав. При розгляді цивільно-правової відповідальності як різновиду санкцій, можна з упевненістю пояснити, що вона є покладанням на правопорушника заснованих на законі невиконаних для останнього правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаної обов'язки нової. Покладання на особу нових або додаткових обов'язків як заходи цивільно-правової відповідальності має місце, зокрема, при пред'явленні до правопорушника вимог про відшкодування таким збитків, а також сплаті неустойки.

В рамках загальної категорії цивільно-правової відповідальності за невиконання і неналежне виконання договірних зобов'язань, можна розрізнити кілька її видів.

1. Залежно від виду порушення договору, договірну відповідальність можна поділити на відповідальність за невиконання і відповідальність за неналежне виконання зобов'язань. У першому випадку йдеться про протиправну бездіяльність; у другому – про протиправну дію, яка виражається у недотриманні умов щодо належного виконання договору. Як показує вивчення практики вирішення спорів про неналежне виконання договорів за участю громадян, часто неналежне виконання договору пов'язане з недотриманням вимог про предмет договору і про строк його виконання. Крім того, в низці випадків має місце виконання зобов'язання неналежній особі.

Найчастіше відповідальність за неналежне виконання зобов'язань пов'язана з простроченням виконання договору. Наслідки прострочення боржника передбачені ст. 612 ЦК, кредитора – ст. 613 ЦК. Відповідно до ст. 612 боржник, що прострочив виконання, відповідає перед кредитором за збитки, заподіяні простроченням, і за випадкову неможливість виконання, що настала після прострочення.

2. Залежно від розподілу відповідальності між кількома боржниками в зобов'язаннях з множинністю осіб розрізняють часткову, солідарну та субсидіарну відповідальність.

Частковою у цивільному праві визнається відповідальність, яка покладається на 2 чи більше осіб, кожна з яких відповідає перед кредитором в рівних частинах, якщо інше не встановлене законом або договором.

Часткова відповідальність є у цивільному праві загальним правилом, що впливає зі ст. 541 ЦК, яка передбачає, що солідарні обов'язки (а отже, – і солідарна відповідальність) виникають, якщо вони передбачені договором або встановлені законом, зокрема, при неподільності предмета зобов'язання.

Таким чином, солідарна відповідальність, тобто така, де кредитор має право вимагати від будь-якого з боржників виконання обов'язку в повному обсязі, так само як і санкції до кожного з боржників можуть бути застосовані у повному обсязі, має бути прямо передбачена законом або договором. При цьому в договорі вона має бути виражена у ясній формі.

3. Залежно від обсягу виділяється повна і обмежена відповідальність. При цьому загальним правилом є відповідальність боржника в повному обсязі. Однак за окремими видами зобов'язань законодавством може бути встановлена обмежена відповідальність за їх невиконання або за неналежне виконання.

Обмеження відповідальності можливо як законом, так і угодою сторін, але з дотриманням певних вимог (так, між соціалістичними організаціями обмеження відповідальності не допускалося їх угодою, якщо розмір відповідальності для цього виду зобов'язань точно визначався законом). Звідси

можна зробити висновок, що в усіх інших випадках сторони можуть встановлювати для себе обмежену відповідальність.

У літературі як випадок обмеження відповідальності боржника називають зменшення обсягу відповідальності останнього, якщо невиконання або неналежне виконання зобов'язання сталося не тільки з його вини, але і з вини кредитора (вже згадувана змішана вина)¹.

11.3. Підстави цивільно-правової відповідальності: поняття, види та підстави звільнення

Цивільно-правова відповідальність є негативним для порушника наслідком вчиненого ним правопорушення. Юридичною підставою такої відповідальності є закон, а фактичною – склад цивільного правопорушення. Вона настає за наявності таких умов:

- протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) особи;
- шкідливого результату такої поведінки (шкоди);
- причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою;
- вини особи, яка заподіяла шкоду.

Перші три умови – протиправність, шкода та причинний зв'язок – є об'єктивними, а четверта – вина – є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності².

Настання цивільно-правової відповідальності безпосередньо пов'язане з наявністю певних умов (а саме елементів, підстав). На думку більшості вчених, до об'єктивних елементів відносять протиправну дію і її результат (а саме шкода, збитки), саму причинний зв'язок між дією і шкодою, до суб'єктивних же відносять провину правопорушника.

¹ Цивільно-правова відповідальність за невиконання зобов'язань. URL: https://pidruchniki.com/1233111946242/pravo/tsivilno-pravova_vidpovidalnist_nevikonannya_zobovyazan.

² Умови (підстави) цивільно-правової відповідальності. URL: http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/chiv_pravo/133.php.

Спільність елементів складу правопорушення не виключає можливості окремого аналізу кожної з умов. Специфіка вини заподіювача шкоди виражається в тому, що цей делікт в деяких випадках являє собою підставу виникнення цивільно-правової відповідальності незалежно від провини. А саме, обов'язковість наступної умови і являє собою значущу відмінність цього делікту в цивільному законодавстві.

Підставою відповідальності служить порушення юридичного боргу; це останнє не може бути допущено інакше як винно або ризиковано. А оскільки психічне ставлення до дії і результату закладено і у вині, і в ризику, відповідальність завжди знаходить достатню суб'єктивну мотивацію, якою б не була конкретна її умова.

Останнім часом спостерігається посилення ролі відповідальності відповідно до категорії провини і, як наслідок цього, закріплення в нормативно-правових актах нових випадків відповідальності до наявних, а саме відповідальність власників, а також користувачів за шкоду, яка була заподіяна приналежним речам, дикими тваринами, будівлями, що руйнуються та інше.

Тема 12. Цивільно-правовий договір

Глосарій до теми 12

Агентський договір – договір, за яким одна сторона (агент) зобов'язується здійснити юридичні дії в інтересах і за рахунок другої сторони (принципала).

Акцепт – згода на оплату або гарантування оплати грошових, товарних і розрахункових документів, а також юридична згода на укладення угоди відповідно до пропозиції (оферти) другої сторони.

Багатосторонній договір – вид договору, за яким сторони наділені правами та обов'язками, що підкорені єдиній меті.

Безоплатний договір – вид договору, за яким одна сторона передає другій річ, надає послугу, виконує роботу, а друга сторона не повинна здійснювати зустрічне майнове надання.

Бодмерея – договір позики під заставу судна, фрахту або вантажу, що отримується від їх власників капітаном судна в разі гострої потреби в коштах для здійснення рейсу.

Виробник сільськогосподарської продукції – фізична або юридична особа, діяльність якої спрямована на виробництво (вирощення) сільськогосподарської продукції.

Двосторонній договір – вид договору, за яким правами та обов'язками наділені обидві сторони договору.

Договір приєднання – договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому.

Договір – юридичний зв'язок, установлюваний між двома або більше суб'єктами, що породжує їхні суб'єктивні права й обов'язки відносно один до одного.

Договір банківського вкладу (депозиту) – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для

неї грошову суму (вклад), яка надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Договір банківського рахунку – домовленість двох сторін, за якою банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком.

Договір довічного утримання – договір, за яким одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність нерухоме майно, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Договір доручення – договір, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії.

Договір зберігання – домовленість двох сторін, за якої одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажодавцем), і повернути її поклажодавцеві у схоронності.

Договір комісії – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.

Договір на користь третьої особи – договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі.

Договір переведення боргу – цивільно-правовий договір, за яким здійснюється перехід обов'язків від боржника (первинний боржник) до іншої особи (новий боржник), в результаті якого місце первісного боржника в зобов'язанні займає новий боржник, при цьому зміст самого зобов'язання зберігається в повному обсязі або в обсязі, встановленому договором.

Договір перевезення – домовленість двох сторін, за кою одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довіреній їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату.

Договір позики – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (постачальник) зобов'язується надавати другій стороні (споживачеві, абонентові) енергетичні та інші ресурси, передбачені договором, а споживач (абонент) зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів та дотримуватись передбаченого договором режиму їх використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання.

Договір приєднання – договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому, і ця сторона не може запропонувати свої умови договору.

Договір про надання послуг – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлене договором.

Договір страхування – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у

договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Договір транспортного експедирування – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних із перевезенням вантажу.

Договір факторингу – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника).

Зміст договору – сукупність погоджених між сторонами умов.

Істотні умови договору – умови, про які сторони повинні обов'язково домовитися і без досягнення домовленості за якими договір вважається неукладеним.

Консенсуальний договір – вид договору, який вважається укладеним з моменту досягнення домовленості сторін за всіма істотними умовами договору.

Контрактант – суб'єкт підприємницької діяльності, що займається заготівлею сільгосппродукції, або державний орган (при закупівлі сільгосппродукції за держзамовленням).

Кредитний договір – домовленість двох сторін, за якою банк або інша фінансова установа (кредиторадавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Ліцензійний договір – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог закону.

Міжнародний договір – урегульована міжнародним правом письмова угода, укладена між двома або декількома суб'єктами міжнародного права

незалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Односторонній договір – вид договору, за яким одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони.

Оплатний договір – вид договору, в якому замість переданої речі, виконаної роботи, наданої послуги друга сторона сплачує гроші або здійснює інше майнове надання.

Оферта – пропозиція укласти договір, яка: 1) адресована певній особі (певним особам); 2) містить вказівку на істотні умови договору; 3) виражає твердий намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття.

Парафування – попереднє підписання договору (угоди) або його окремих статей ініціалами уповноважених представників договірних сторін на знак погодження тексту договору. Договір набуває чинності після підписання його державними діячами та ратифікації вищим законодавчим органом держави.

Попередній договір – договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором.

Продовження чинності договору – поширення умов раніше укладеного договору на новий період часу, встановленого згодою сторін.

Протокол про наміри – домовленість, в якій немає волевиявлення сторін щодо надання їй сили попереднього договору.

Публічний договір – договір, в якому одна сторона- підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення

транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо).

Реальний договір – вид договору, який вважається укладеним з моменту передачі речі за умови досягнення домовленості сторін за всіма істотними умовами.

Страхова виплата – грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

Страховий випадок – подія, настання якої є підставою для страхової виплати.

Укладення договору – досягнення сторонами в належній формі згоди за всіма істотними умовами договору, а у випадках, передбачених законом, здійснення передачі майна чи певної дії.

Цивільно-правовий договір – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Шлюбний договір, або шлюбний контракт – вид угоди осіб, що вступають у шлюб, або угода осіб, які перебувають у шлюбі - подружжя, яке визначає майнові права і обов'язки подружжя під час шлюбу і в разі розірвання шлюбу. Крім правового режиму сімейного майна, шлюбний договір може визначати права і обов'язки по взаємному утриманню подружжя, способи участі у доходах сім'ї і порядок несення сімейних витрат.

12.1. Класифікація та характеристика договірних правовідносин

Проблеми, пов'язані з класифікацією договорів, відносяться до числа давніх проблем цивілістики. Наявність у всіх договорів спільних ознак – поєднання волі і волевиявлення, правомірність дії, дії принципу допустимості і свободи договору – не виключає можливість їх класифікації. Класифікація договорів дозволяє вирішувати ряд важливих завдань. Виявлення загальних типових рис договорів і відмінностей між ними полегшує для суб'єктів правильний вибір виду договору, забезпечує його відповідність змісту регульованої діяльності, створює можливість на науковій основі систематизувати законодавство про договори, підвищувати узгодженість нормативних актів. Відповідно до різних підстав класифікації договори можна поділяти на різні види.

При всьому різноманітті видів договорів необхідно констатувати, що незалежно від суб'єктного складу, змісту, сфери застосування або іншої підстави класифікації сутність договору як цивільно-правового інституту і різновиди цивільно-правового правочину не змінюється.

Відповідно до принципу свободи договору в Україні сторони можуть укласти договір, як передбачений, так і не передбачений законом або іншими правовими актами. Держава забезпечує силою державного примусу також договори, сконструйовані самими сторонами і не відомі чинному законодавству. Головне, щоб умови цих договорів не суперечили законодавству.

Нормативно-правовими актами передбачені лише ті види договорів, які зустрічаються в житті найбільш часто і які, загалом, складають основу цивільного обороту. Тому, щоб забезпечити стабільність майнового обороту, законодавець передбачив деякі межі поведінки учасників у цій сфері, створив гарантії інтересів контрагентів. Це дозволило певною мірою звужити можливості зловживання правами та обов'язками.

Можна виділити наступні поширені класифікації цивільно-правових договорів:

1. За своєю юридичною природою договори можуть бути консенсуальними і реальними. Консенсуальними є договори, в яких права і обов'язки сторін виникають відразу після досягнення сторонами угоди (консенсусу) про встановлення прав і обов'язків (наприклад, договір купівлі-продажу). Договір вважається реальним, якщо права і обов'язки сторін виникають після досягнення угоди і передачі речі (наприклад, договір позики).

2. За характером відносин між сторонами договори діляться на оплатні і безоплатні. Договір, за яким сторона повинна отримати плату або інше зустрічне надання за виконання своїх обов'язків, є оплатним (договір купівлі-продажу). Безоплатним визнається договір, за яким одна сторона зобов'язується надати що-небудь іншій стороні без отримання від неї плати або іншого зустрічного надання (договір дарування).

3. Залежно від наявності у сторін прав і обов'язків договори розділені на односторонні і двосторонні. В односторонніх договорах один з учасників володіє тільки правами, а інший – обов'язками (договір позики). У двосторонніх договорах кожна сторона має і права, і обов'язки (договір купівлі-продажу). Дана класифікація має свій початок ще в римському праві і визнається традиційною.

4. Залежно від того, в чий інтересах вони укладені, договори діляться на: 1) договори в інтересах сторін і 2) договори в інтересах третіх осіб, тобто такі, в яких сторони встановили, що боржник зобов'язаний зробити виконання не кредитору, а зазначеній або не вказаній ним третій особі, яка має право вимагати від боржника виконання зобов'язання на свою користь.

5. Залежно від підстави укладення договори ділять на вільні і обов'язкові. Укладання перших залежить тільки від розсуду сторін. Другі носять цілком обов'язковий характер для однієї або обох сторін договору. Незважаючи на те, що в більшості своїй договори носять вільний характер, на практиці і в законодавчих положеннях зустрічаються і обов'язкові договори. Наприклад, чинним українським законодавством передбачено обов'язкове укладення договору страхування від нещасних випадків при перевезеннях пасажирів.

12.2. Поняття та види договорів

Договором визнається угода двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

Договір прийнято розглядати в трьох значеннях:

- як угоду. У зв'язку з цим до договорів застосовуються правила про дво- і багатосторонні правочини.

- як зобов'язання. До зобов'язань, що виникли з договору, застосовуються загальні положення про зобов'язання, якщо інше не передбачено спеціальними нормами Цивільного кодексу про договори.

- як документ, в якому зафіксовані права та обов'язки сторін, якщо договір вимагає письмової форми.

Одним з основних принципів укладення договорів є принцип свободи договору. Цей принцип передбачений в Цивільному кодексі. Громадяни та юридичні особи вільні в укладенні договору. Спонування до укладення договору не допускається, за винятком випадків, коли обов'язок укласти договір передбачений Цивільним кодексом, законом або добровільно прийнятим зобов'язанням. Так, наприклад, уклавши попередній договір, сторони зобов'язуються в майбутньому укласти основний договір.

Сторони можуть укласти договір, як передбачений, так і не передбачений законом або іншими правовими актами. Так, наприклад, договори про передачу ноу-хау не передбачені законодавством, але укладаються на практиці як такі, що не суперечать нормативним правовим актам.

Сторони можуть укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів, передбачених законом або іншими правовими актами (змішаний договір). Наприклад, договір з надання юридичної консультації та складання позовної заяви поєднує в собі елементи договору на виконання робіт і надання послуг.

Види договорів. У науковій літературі наводяться різні класифікації договорів.

- залежно від кількості сторін розрізняють двосторонні і багатосторонні (наприклад, договори простого товариства),

- залежно від моменту укладення – консенсуальні і реальні. Консенсуальні договори вважаються укладеними з моменту досягнення угоди за всіма істотними умовами і надання договору необхідної форми. Реальні договори вважаються укладеними з моменту вчинення певних дій, зокрема з моменту передачі грошей, майна (договір позики, договір довірчого управління).

- залежно від розподілу прав і обов'язків між сторонами – односторонні і двосторонні. В односторонніх договорах у однієї зі сторін є тільки права, а в іншій тільки обов'язки (договір дарування, позики), в двосторонньому договорі у кожній зі сторін є і права, і обов'язки (договір купівлі-продажу, оренди).

- залежно від надання зустрічного задоволення – оплатні і безоплатні (наприклад, договір дарування, позики та ін.).

- залежно від суб'єктного складу – підприємницькі (тобто коли в якості сторін виступають суб'єкти підприємницької діяльності) і договори за участю споживачів (тобто коли в якості однієї зі сторін виступає громадянин, який купує товари, роботи, послуги для особистих потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю).

- передбачені і не передбачені законодавством (наприклад, договір про передачу ноу-хау).

- прості і змішані. (Змішаний договір-договір, в якому містяться елементи різних договорів, передбачених законом або іншими правовими актами).

- основні та додаткові (акцесорні). До додаткових відносяться договори, що передбачають способи забезпечення виконання зобов'язань (застава, завдаток та ін.)

- та інші.

12.3. Поняття та ознаки договорів

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків.

Сукупність погоджених між сторонами умов і становить зміст договору.

Традиційно у літературі вирізняють істотні, звичайні та випадкові умови договору.

Істотними умовами договору є ті умови, без погодження яких договір взагалі не вважається укладеним. Істотні умови договору визначаються у законі, водночас ними можуть стати будь-які умови, на погодженні яких наполягає та чи інша сторона.

Істотні умови договору відображають природу договору, відсутність будь-якої з них не дає змоги сторонам виконати їх обов'язки, які покладаються на них за договором.

Отже, істотні умови договору це:

- умови, які безпосередньо зазначені в законі;
- умови, які необхідно погодити саме для даного виду договору;
- умови, на погодженні яких наполягає одна зі сторін¹.

Отже, основною ознакою, яка виділяє договір від інших правочинів, є те, що він є дво- чи багатостороннім правочином, тобто є погодженою дією двох або більше сторін (ч. 4 ст. 202 ЦК). Прикладом односторонніх правочинів, зокрема, можуть бути заповіт, прийняття або відмова від спадщини, емісія цінних паперів. Всі ці правочини належать до односторонніх, оскільки для їх здійснення достатньо дії однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. На відміну від договору, односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Для інших осіб односторонній правочин може створювати обов'язки у випадках, встановлених законом або за домовленістю з цими особами (ч. 3 ст. 202 ЦК).

¹ Поняття договору, його зміст та форма. URL:
https://pidruchniki.com/1398062744927/pravo/zagalni_polozhennya_pro_dogovori

П. 1 ст. 626 ЦК визначає договір як домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. З наведеної норми випливає, а в ч. 4 ст. 202 ЦК прямо зазначається, що договір є правочином, а тому до нього повинні застосовуватися норми про правочини (норми, які стосуються: загальних вимог, додержання яких є необхідним для чинності правочину, форми правочину, місця вчинення та ін.)¹.

¹ Лідовець Р.А. Поняття договору в цивільному праві України. Наукові записки. Серія "Право". Острог, 2003. Вип. 4.С. 192–201.

Тема 13. Правове регулювання зобов'язань купівлі-продажу

Глосарій до теми 13

Асортимент – набір різних груп, видів і сортів товарів, об'єднані за споживчою, торговою або виробничою ознакою, які реалізуються суб'єктом господарювання на об'єкти торгівлі; склад і співвідношення окремих видів продукції підприємства, галузі виробництва або групи товарів.

Виробник – суб'єкт господарювання, який виробляє товар або заявляє про себе як про виробника товару чи про виготовлення такого товару на замовлення, розміщуючи на товарі та/або на упаковці чи супровідних документах, що разом з товаром передаються споживачеві, своє найменування (ім'я), торгівельну марку або інший елемент, який ідентифікує такого суб'єкта господарювання або імпортує товар.

Відносини за участю споживачів – договірні відносини, які виникають між споживачами товарів, робіт і послуг у разі придбання замовлення, використання, або коли ці особи мають намір придбати чи замовити цю продукцію в майбутньому, та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і послуг різних форм власності.

Гарантійний строк – строк (встановлений законодавством, а у випадку його відсутності – договором), протягом якого виробник, виконавець чи продавець гарантує нормальну роботу товару, роботи чи послуги; а також бере на себе зобов'язання про здійснення безоплатного ремонту або заміни відповідної продукції у зв'язку з введенням її в обіг, в тому числі комплектуючих виробів.

Договір контрактації сільськогосподарської продукції – домовленість двох сторін, за якою виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору.

Договір купівлі-продажу – договір, за яким одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір міни (бартерна угода) – договір, в тому числі у галузі зовнішньоекономічних відносин, за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший.

Договір поставки – домовленість двох сторін, за якою продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір роздрібної купівлі-продажу товарів – договір, за яким продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.

Комплект товару – узгоджений сторонами набір окремих товарів, не обумовлений єдністю їх застосування.

Комплектність товару – така єдність складових частин виробу, яка забезпечує можливість використання його за прямим призначенням, а в спеціально передбачених випадках - також і можливість належного догляду за ним, його зберігання та ремонту.

Предмет договору купівлі-продажу – товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому.

Споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або іншою, не пов'язаною з особистим, сімейним чи подібним використанням.

Сторони договору купівлі-продажу – продавець і покупець.

Строк придатності – строк, зі спливом якого товар вважається непридатним для використання за призначенням (строк придатності).

Термін придатності – термін, встановлений виробником товару, протягом якого органолептичні, фізико-хімічні, медико-біологічні та інші показники товару в разі дотримання відповідних умов зберігання повинні відповідати вимогам нормативних документів.

Товарний асортимент – підбір або набір різноманітних товарів, об'єднаних певною споживчою, торговою або виробничою ознакою.

Ціна – фундаментальна економічна категорія, яка означає кількість грошей, за яку продавець згоден продати, а покупець готовий купити одиницю товару (певної цінності, в т.ч. нематеріальної, наприклад, знання).

Якість товару – сукупність його властивостей і характеристик, які додають йому здатність задовольняти обумовлені або передбачувані потреби покупця.

13.1. Характеристика договорів у сфері купівля-продаж

Купівля-продаж є одним з основних інститутів цивільного права. Історія даного виду договору налічує більше 4 тисяч років. Інститут купівлі-продажу справив величезний вплив на формування договірної права всіх правових систем: в історичному аспекті з нього виросла практично вся загальна частина зобов'язального права. В даний час договір купівлі-продажу – найпоширеніший договір цивільного обороту, тому що купівля-продаж – це найбільш універсальна форма товарно-грошового обміну. Договори купівлі-продажу почали укладати в стародавні часи, коли з'явилися гроші. На їх основі здійснюється перехід матеріальних благ «з рук в руки», тобто у власність, а оплата проводиться грошима. Механізм купівлі-продажу становить основу цивільного обороту¹.

Згідно ст. 655 ЦК, за договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір купівлі-продажу є консенсуальним (може бути і реальним, наприклад стосовно роздрібною купівлі-продажу, самообслуговування в магазині), взаємним, оплатним.

Сторонами договору купівлі-продажу можуть бути будь-які фізичні (мається на увазі громадянин, який досяг 18 років, дієздатний або володіє неповною дієздатністю) і юридичні особи, а також держава і органи місцевого самоврядування.

Єдиною істотною умовою договору купівлі-продажу є умова про предмет (найменування та кількість товару). Товаром за договором купівлі-продажу можуть бути будь-які речі, крім вилучених з обороту або обмежених в обороті.

Договір може бути укладений на купівлю-продаж як товару, який є в наявності у продавця, так і товару, який буде створений або придбаний

¹ Килабов М. М. Общая характеристика договора купли-продажи. Молодой ученый. 2017. №7. С. 352–355.

Продавцем в майбутньому, якщо інше не встановлено законом або не впливає з характеру самого товару.

Якщо договір не дозволяє визначити найменування і кількість товару, то договір вважається неукладеним.

До предмета окремих видів договору купівлі-продажу у сфері підприємництва ЦК встановлює особливі вимоги.

Так, у договорі поставки якість товару повинна відповідати обов'язковим вимогам, встановленим законом. Звідси впливає, що при купівлі-продажу в сфері підприємництва умова про відповідність товару обов'язковим вимогам ДСТУ (ГОСТ) є істотною умовою договору в силу прямої вказівки закону.

Аналогічні вимоги пред'являються до тари та (або) упаковці, якщо продавцем є суб'єкт підприємницької діяльності.

Умова про ціну зазвичай не є істотною умовою договору. Якщо ціна не вказана, вона визначається за ціною, яка за порівнянних обставин зазвичай стягується за аналогічні товари, роботи або послуги.

Якщо ціна не може бути визначена за правилами ЦК, а також при наявності розбіжностей за умовою про ціну і недосягнення сторонами відповідної угоди, вона буде істотною умовою договору.

Термін також не є істотною умовою договору купівлі-продажу. Однак для ряду договорів (наприклад, для договору купівлі-продажу товарів в кредит) термін – істотна умова. Він може бути визначений календарною датою, періодом часу, моментом запитання.

Згідно ЦК товар за договором купівлі-продажу може бути переданий покупцеві в місці знаходження покупця або в місці знаходження товару. Якщо в договорі немає ніяких вказівок на цей рахунок, то зобов'язання вважається виконаним з моменту здачі товару перевізнику для доставки покупцеві.

13.2. Характеристика сторін, предмету та форми договору міни

Відповідно до ч. 1 ст. 715 ЦК договір міни (бартеру) – це договір, за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Частина 5 ст. 715 ЦК передбачає, що договором може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги).

До договору міни застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, поставку, контрактацію або інших договорів, елементи яких містяться у договорі міни (ст. 716 ЦК). Наприклад, ними можуть бути положення про якість товару (статті 673,678 ЦК), норми гл. 51 ЦК тощо.

Уклавши договір, кожна сторона втрачає право власності на товар, який передає в обмін і надає право власності на товар, який вимінює. Отже, договір міни, як і договір купівлі-продажу, належить до договорів, що опосередковують перехід права власності. Однак, сфера застосування договору міни є значно вужчою, ніж договору купівлі-продажу, тому що еквівалентом у товарних відносинах є в основному гроші. На відміну від купівлі-продажу за договором міни як еквівалент зазвичай виступають не гроші, інше рівноцінне майно. На практиці, дуже поширеним є договори міни квартирами, будинками, іншим житлом. В силу різних факторів обмін нерухомістю не може вважатися повністю рівноцінним, тому допускається укладення договорів міни з доплатою однією стороною певної грошової суми. Такі правочини поєднують елементи договорів купівлі-продажу та міни і мають змішаний характер.

Предмет договору міни включає в себе два роду об'єктів: по-перше, це – дії зобов'язаних осіб з передачі один одному обмінюваних товарів, по-друге – безпосередньо самі обмінювані товари.

Говорячи про окремі об'єкти, які складають предмет договору міни, необхідно зауважити, що відсутність в договорі умов, що визначають дії зобов'язаних сторін, також відносяться до числа істотних умов договору міни, не тягне визнання договору міни не укладеним, так як вищевказані умови будуть визначатися відповідними нормами про купівлю-продаж.

Договір міни може бути укладений щодо майбутніх товарів, тобто не тільки тих товарів, які в момент укладення договору є у сторін, але і тих товарів, які будуть створені або придбані ними в майбутньому. Зазначимо, що про можливість договору поставки майбутніх речей йдеться у Віденській конвенції про договір міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р.

Предметом договору міни можуть бути тільки товари, як рівноцінні за своєю вартістю, так і нерівноцінні. Тому можна стверджувати, що двосторонні угоди, що передбачають обмін товарів на еквівалентні за вартістю послуги, до договору міни не належать.

Витрати на передачу і прийняття товару здійснюються тією стороною, на яку договором покладено відповідні обов'язки. Право власності на обмінювані товари переходить до сторін, які виступають за договором міни в якості покупців, одночасно після виконання зобов'язань передати відповідні товари обома сторонами, якщо законом або договором міни не передбачено інше.

Обов'язок кожної зі сторін передати обмінюваний товар вважається виконаним у момент здачі товару перевізнику або організації зв'язку для доставки його контрагенту, якщо з договору міни не випливають обов'язки сторін з доставки або передачі обмінюваних товарів у місці знаходження контрагента. Термін виконання даного обов'язку визначається договором міни, а якщо договір не дозволяє визначити цей термін – відповідно до правил, передбаченими ЦК, тобто в розумний термін після виникнення зобов'язання, а після його закінчення – в семиденний термін з дня пред'явлення вимоги про передачу товару. Крім того, слід мати на увазі, що важливо вказати в договорі міни термін передачі товарів, що підлягають обміну, і при цьому враховувати, що якщо терміни передачі товарів не збігаються, то діє правило про зустрічне виконання зобов'язання. Це означає, що сторона, яка за умовами договору повинна передати свій товар після передачі товару іншою стороною, має право призупинити виконання свого обов'язку до моменту виконання обов'язку з передачі товару контрагентом, або взагалі відмовитися від договору і вимагати відшкодування збитків, якщо такі мають місце.

Датою виконання зобов'язання з передачі товару, за загальним правилом, визначається момент переходу ризику випадкової загибелі або випадкового псування товару, однак виконання даного зобов'язання не тягне за собою переходу права власності, оскільки для цього потрібно, щоб і інша сторона виконала свій обов'язок з передачі товару в обмін на отриманий нею товар.

У тому випадку, коли предметом міни є товари, що визначаються родовими ознаками, важливе значення при виконанні договору міни має кількість товару, що підлягає передачі, яка повинна визначатися в договорі у відповідних одиницях виміру або грошовому вираженні. При будь-якому варіанті визначення кількості товарів договір визнається укладеним, якщо його зміст дозволяє встановити кількість товару, що підлягає передачі на момент виконання договору.

Відносно моменту переходу права власності на обмінювані товари стосовно договору міни ЦК передбачено спеціальне правило, суть якого полягає в тому, що право власності на обмінювані товари переходить до сторін, виступаючим за договором міни в якості покупців, одночасно після виконання зобов'язань передати відповідні товари обома сторонами, якщо законом або договором міни не передбачено інше. Разом з тим законом або договором може бути передбачений і інший момент переходу права власності на обмінювані товари. Наприклад, якщо одним з обмінюваних товарів є об'єкт нерухомості, то право власності на нього виникає у відповідної сторони з моменту державної реєстрації, незалежно від термінів передачі об'єкта.

Необхідно звернути увагу на те, що коло норм, що регламентують купівлю-продаж і підлягають застосуванню до договору міни, не обмежується загальними положеннями про купівлю-продаж. По відношенню до міни застосовуються і спеціальні правила, присвячені окремим видам договору купівлі-продажу, такі, як продаж нерухомості, продаж підприємств, контрактація сільськогосподарської продукції.

Нерухоме майно може виступати об'єктом договору міни, і такі зобов'язання мають свої особливості.

Власники нерухомості можуть укласти між собою договір міни, за яким кожна зі сторін зобов'язується передати у власність іншій стороні один товар в обмін на інший.

13.3. Зміст договору поставки та відповідальність за неналежне його виконання

Змістом будь-якого договору являється сукупність цивільних прав та обов'язків сторін – контрагентів відповідного договірною зобов'язання. Відповідно до ст. 712 ЦК України, за договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

До договору поставки застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає з характеру відносин сторін.

Таким чином, права та обов'язки сторін у договорі поставки збігаються зі змістом договору купівля-продаж.

Основні обов'язки постачальника:

1. Передати покупцю продане майно.
2. Попередити покупця про права третіх осіб на товар.
3. Зберігати проданий товар.
4. Передати товар належної якості.
5. Передати товар належної кількості, асортименту і комплектації.
6. Передати товар у строк, установлений в договорі.

Основні обов'язки покупця:

1. Оплатити куплений товар (належна сума, валюта та строк).
2. Прийняти куплений товар.

Кожен обов'язок одного контрагента пролонгує виникнення відповідного права у іншого контрагента.

Наслідки порушення умов договору поставки:

1. У разі **відмови** постачальника **передати проданий товар** покупець має право:

- витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання і зажадати відшкодування збитків (кредитор втрачає право на витребування у боржника речі, визначеної індивідуальними ознаками, у разі, якщо ця річ вже передана третій особі у власність або в користування. Якщо річ, визначену індивідуальними ознаками, ще не передано, переважне право на її одержання має той з кредиторів, зобов'язання на користь якого виникло раніше, а коли це неможливо визначити, - кредитор, який першим пред'явив позов.

- відмовитися від виконання договору і зажадати відшкодування збитків. Під збитками розуміються: витрати, зроблені кредитором, чи втрата ушкодження майна, а також не отримані кредитором доходи, що він одержав би, якби зобов'язання було виконано боржником (постачальником).

2. Покупець, якому **переданий товар неналежної якості**, має право, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за своїм вибором:

- пропорційного зменшення ціни;
- безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

3. У разі **істотного порушення вимог щодо якості товару** (виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, які виявилися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором:

- відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми;
- вимагати заміни товару.

4. Якщо **постачальник передав покупцеві меншу кількість товару**, ніж це встановлено договором поставки, покупець має право:

- вимагати передання кількості товару, якої не вистачає;
- відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений, - вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

5 Якщо **постачальник передав покупцеві більшу кількість товару**, ніж це встановлено договором поставки, покупець зобов'язаний повідомити про це продавця. Якщо в розумний строк після одержання такого повідомлення продавець не розпорядиться товаром, покупець має право прийняти весь товар, якщо інше не встановлено договором.

6. Якщо **покупець прийняв більшу кількість товару**, ніж це встановлено договором поставки, він зобов'язаний оплатити додатково прийнятий товар за ціною, встановленою для товару, прийнятого відповідно до договору, якщо інша ціна не встановлена за домовленістю сторін.

7. Якщо **покупець відмовляється прийняти чи річ оплатити її**, постачальник вправі вимагати прийняття речі покупцем і сплати ціни. При простроченні у виконанні своїх обов'язків покупець вважається, що прострочили і зобов'язаний відшкодувати збитки заподіяні неналежним виконанням зобов'язання.

Тема 14. Договір дарування

Глосарій до теми 14

Відкладальна обставина – обставина, що не дає можливості виконати договір дарування і тому його виконання переноситься на майбутнє; при цьому ці обставини повинні бути не вигаданими, а дійсно такими, що перешкоджали виконати договір дарування.

Дарування – дія, в результаті якої майно безоплатно переходить із власності однієї особи у власність іншої особи.

Дарунок – річ, яку дарувальник за власним бажанням безкоштовно віддає у володіння іншої особи з метою задовольнити її вподобання.

Договір дарування – договір за яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Пожертва – дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів, фізичним та юридичним особам, іншим суб'єктам цивільного права для досягнення ними певної, насамперед обумовленої мети.

Предмет договору дарування – будь-яке майно (як індивідуально визначені речі, так і речі, визначені родовими ознаками), не вилучене з товарообороту і яке може бути у власності особи, якій воно дарується.

Строк передачі речі – момент або період часу, коли дарувальник повинен передати річ обдарованому (тільки в договорі дарування речей з обов'язком передати дарунок у майбутньому).

14.1. Поняття, форма та юридична характеристика договору дарування

Глава 55 ЦК України регулює такий вид договірної зобов'язання, як дарування.

Згідно з ч. 1 ст. 717 ЦК України, за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдарованому) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Отже, договір дарування, спрямований на припинення права власності в дарувальника й виникнення права власності в обдарованій особі за тією лише різницею, що договір дарування завжди є безоплатним, а тому дарувальник не має права вимагати від обдарованої особи зустрічних дій. Тому ч. 2 ст. 717 ЦК України чітко обумовлює, що договір, який встановлює обов'язок обдарованого вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

Подарувати майно іншим особам може виключно власник цього майна. Отже, дарувальник повинен бути власником майна, що дарується.

Договір дарування вважається укладеним з моменту передачі майна (подарунку) обдарованому або передачі його у майбутньому. Він укладається і виконується у момент передачі речі. Обдарований має право вимагати передачі дарунка, а дарувальник зобов'язаний його передати.

Юридична характеристика договору. Характерною ознакою дарування є його безоплатність. Тобто за договором дарування відсутній зустрічний еквівалент у вигляді майна або грошових коштів.

Договір дарування завжди є безоплатним, тому дарувальник не має права вимагати від обдарованої особи зустрічних дій майнового чи немайнового характеру.

За ознакою безоплатності ґрунтуються й інші якості договору дарування, але вони є лише похідними від основної ознаки, а саме:

- безстроковість;

- безповоротність переходу прав;
- збільшення майна обдарованого;
- зменшення майна дарувальника тощо.

Договір дарування є односторонньо зобов'язуючим. З його укладанням у сторін, як правило, не виникають взаємні або односторонні обов'язки. Щодо прав, то їх набуває лише обдарований у вигляді повноважень власника стосовно прийнятого майна.

Це означає, що дарування вважається здійсненим (тобто договір укладений) за наявності волевиявлення обдарованої особи, висловленого у будь-якій формі. Як правило, воно виявляється у відповідній поведінці, зумовленій певними подіями або обставинами.

Договір дарування може укладатися в усній, письмовій та нотаріально посвідченій формі.

Одним із способів вчинення договору дарування є правочин в усній формі. Характерною особливістю усного правочину є співпадання двох стадій – укладання і виконання. В усній формі укладаються договори дарування особистого користування та побутового призначення.

Особливий порядок передбачений щодо дарування нерухомих речей. Такі правочини за участю фізичних осіб укладаються в **письмовій формі і посвідчуються нотаріально.**

У даному випадку договір дарування вчиняється у вигляді складання спеціального письмового документа та факт складання документа посвідчуються нотаріусом.

Дуже важливо! При оформленні договору, нотаріус повинен пересвідчитися в законності його умов, цілях, встановити істинну волю сторін договору.

При укладанні угод про відчуження спільного майна подружжя, що потребують обов'язкового нотаріального посвідчення, має бути письмова згода другого з подружжя. *Тому недодержання цих умов дає підстави вважати такий договір недійсним.*

У письмовій формі укладаються також договори дарування рухомих речей, які мають особливу цінність. Але ця норма не носить імперативного характеру, так як передача такої речі може бути правомірною навіть якщо ця передача була здійснена за усним договором. Це може бути при умові, що судом не буде встановлено, що обдарований заволодів нею незаконно. Тобто у разі виникнення спору з цього приводу, він вирішується у судовому порядку. І саме суд вирішує, законно чи не законно обдарований набув річ.

Спеціальна вимога щодо правочину встановлена для дарування валютних цінностей у розмірі, який перевищує 50-кратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Договори дарування, що перевищують зазначений розмір, укладаються в письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Тема 15. Договір найму (оренди). Договір позички

Глосарій до теми 15

Договір лізингу – цивільно-правовий договір, відповідно до якого одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг) на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі)

Договір найму (оренди) – договір, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно в користування за плату або на певний строк.

Договір найму (оренди) житла – домовленість двох сторін, за якою одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк.

Договір найму (оренди) транспортного засобу – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (наймодавець) передає або зобов'язується передати наймачеві транспортний засіб у користування за плату на певний строк.

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (наймодавець) передає або зобов'язується передати наймачеві будинок або іншу капітальну споруду в користування за плату на певний строк.

Договір позички – договір за яким одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку.

Договір прокату – договір за яким наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або

зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк.

Договір ренти – договір, за яким одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти зобов'язується в обмін на отримане майно періодично виплачувати одержувачу ренти у вигляді певної грошової суми або надавати кошти на його утримання в іншій формі.

Наймодавець – учасник договору найму, який надав майно, товару тимчасове користування наймачеві за винагороду, обумовлену в договорі.

Одержувач ренти – фізична або юридичну особа, що відчужує майно під виплату ренти.

Оперативний лізинг – договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший строку, за який амортизується 90% вартості об'єкта лізингу, визначеної на день укладання договору.

Орендар (наймач) – сторона договору, якій передано майно в оренду за окрему плату у тимчасове користування.

Піднайм – передача в найм наймачем орендованої ним речі третій особі (піднаймачеві).

Платник ренти – фізична або юридична особа, що придбає у власність майно і виплачує ренту.

Фінансовий лізинг – договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 60% вартості об'єкта лізингу, визначених в день укладання договору.

15.1. Поняття та юридична характеристика договору майнового найму

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк (ст. 759 ЦК України).

Юридична характеристика договору. Договір найму є договором двостороннім, оскільки кожна зі сторін цього договору набуває прав і стає взаємно зобов'язаною; консенсуальним, оскільки він вважається укладеним внаслідок досягнення між сторонами згоди незалежно від моменту передачі речі.

Передача в найм є актом розпорядження, тому наймодавцем має право бути власник речі або особа, якій належать майнові права. Крім цього, наймодавцем може бути також особа, уповноважена на укладення договору найму.

Відповідно до ст. 762 ЦК України договір найму є оплатним. За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму.

Якщо розмір плати не встановлений договором, він визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, що мають істотне значення.

Плата за користування майном може вноситися за вибором сторін у грошовій або натуральній формі. Форма плати за користування майном встановлюється договором найму.

Наймач має право вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася.

Плата за користування майном вноситься щомісяця, якщо інше не встановлено договором.

Наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає.

Договір найму має тимчасовий характер, навіть якщо він укладений без зазначення строку, тобто цей договір є строковим.

Договір найму укладається на строк, обумовлений сторонами і встановлений договором (ст. 763 ЦК України).

Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк.

Кожна зі сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитися від договору в будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна — за три місяці. Договором або законом може бути встановлений інший строк для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений строк.

Проте в законодавстві можуть бути встановлені максимальні (граничні) строки договору найму окремих видів майна. Так, ст. 19 Закону України «Про оренду землі» встановлює, що строк договору оренди землі не може бути більшим ніж 50 років. Якщо до спливу встановленого законом максимального строку найму жодна зі сторін не відмовилася від договору, укладеного на невизначений строк, він припиняється зі спливом максимального строку договору.

Договір найму, строк якого перевищує встановлений законом максимальний строк, вважається укладеним на строк, що відповідає максимальному строку.

Якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором (ст. 764 ЦК України).

Тема 16. Договір підряду

Глосарій до теми 16

Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт – договір за яким підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її.

Договір підряду – цивільно-правовий договір, за яким одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

Договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт – домовленість двох сторін, за якою підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну або іншу технічну документацію та (або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх.

Договір побутового підряду – домовленість двох сторін, за якою підрядник, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

Замовник – сторона договору підряду, яка за власним рішенням або дорученням інвестора розміщує замовлення на виконання робіт (будівництво об'єкта), приймає закінчені роботи (об'єкт будівництва) та оплачує їх.

Кошторис – затверджений у встановленому порядку або прийнятий належним чином фінансово-плановий документ, який містить відповідні статті і суми витрат коштів на утримання органів державної влади, установ та організацій; на виробничу діяльність, капітальне будівництво тощо.

Нове будівництво (новобудова) – будівництво підприємств, будівель і споруд, яке здійснюється на нових майданчиках на підставі знов затвердженої проектно-кошторисної документації.

Підрядник – особа, яка укладає договір підряду (контракт) на будівництво (проектування) об'єктів відповідно до визначених у ньому умов виконує передбачені договором підряду.

Пошукові роботи – самостійна стадія геологорозвідувальних робіт на тверді корисні копалини.

Предмет договору будівельного підряду – проведення нового будівництва, капітального ремонту, реконструкції (технічного переоснащення) підприємств, будівель, споруд та інших робіт, нерозривно пов'язаних із місцем знаходження об'єкта.

Предмет договору підряду – матеріалізовані результати створення, перетворення, поновлення і навіть ліквідації речей виробничого, споживчого та науково-культурного призначення.

Проектні роботи – роботи, пов'язані зі створенням проектної документації для будівництва – текстових та графічні матеріалів, затверджених в установленому порядку, якими визначаються містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні та технологічні рішення, а також кошториси об'єкта будівництва.

Реконструкція (технічне переоснащення) – проведення відповідно до плану технічного розвитку об'єднань (підприємств) комплексу заходів (без розширення виробничих площ) щодо підвищення технічного рівня окремих ділянок виробництва, агрегатів, установок шляхом запровадження нової техніки, технології, заміни устаткування тощо.

Розширення – здійснюване за новим проектом будівництво других і наступних черг діючих підприємств, додаткових виробничих комплексів і виробів, а також нових або розширення діючих цехів.

Ціна договору підряду – грошова сума, що належить підрядникові за виконане замовлення, і також є істотною умовою договору.

16.1. Договір підряду: поняття, сторони, форма та відповідальність за порушення умов

Відповідно до ст. 837 ЦК України, за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу.

Юридична характеристика договору. Аналіз вищенаведеного визначення договору підряду дає достатні підстави для висновку про те, що це консенсуальний, двосторонній та оплатний договір.

Закон не розкриває змісту робіт, які можуть виконуватися за договором підряду. Безперечним, однак, є факт, що предметом договору підряду є індивідуалізований результат праці підрядника, який набуває тієї чи іншої матеріалізованої форми, оскільки робота виконується з матеріалів сторін і здається у вигляді, придатному для оцінки.

За ЦК України, предметом договору підряду є матеріалізовані результати створення, перетворення, поновлення і навіть ліквідації речей виробничого, споживчого та науково-культурного призначення.

Сторонами у договорі підряду є підрядник, і замовник. Підрядник — це особа, яка бере на себе обов'язок виконати замовлену роботу (послуги), а замовник — це особа, що замовляє виконання певної роботи (послуги), беручи на себе обов'язок прийняти й оплатити її результат.

Договірними сторонами можуть виступати як юридичні, так і фізичні особи. Підрядні роботи виконують спеціально створені для цього підприємства (будівельні, будівельно-монтажні, у сфері побутового обслуговування тощо), а також інші підприємства, що займаються виробничо-господарською діяльністю. Звичайно спеціалізовані підприємства виступають як підрядники. Підрядник має право доручити виконання певної роботи третім особам — субпідрядникам.

У ЦК таким видам відносин присвячена спеціальна ст. 838, згідно з якою підрядник має право, якщо інше не встановлено договором, залучити до виконання роботи інших осіб (субпідрядників), залишаючись відповідальним перед замовником за результат їхньої роботи і у цьому разі підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядником — як замовник.

Проголошуючи свободу підприємництва, законодавець водночас передбачає види діяльності, для заняття якими необхідно одержати спеціальний дозвіл (ліцензію) (ст. 837 ЦК України). Це, зокрема, ремонт спортивної та мисливської зброї, виготовлення та реалізація медикаментів і хімічних речовин, виготовлення горілчаних і тютюнових виробів. Деякі інші види діяльності, зокрема виготовлення і реалізація наркотичних засобів, військової зброї та боєприпасів до неї можуть виконувати лише державні підприємства та організації.

У ЦК України різновидами підряду визнані: побутовий підряд, будівельний підряд, підряд на виконання науково-пошукових та дослідно-конструкторських робіт.

Форма договору підряду залежить від виду підряду. Так, відповідно до ст. 866 ЦК України, договір побутового підряду вважається укладеним у належній формі, якщо підрядник видав замовникові квитанцію або інший документ, що підтверджує укладання договору. Укладання ж будівельного підряду супроводжується складанням та затвердженням сторонами проектно-кошторисної документації (ст. 877 ЦК України).

У разі невиконання чи неналежного виконання обов'язків може настати відповідальність сторін. Вона базується на загальних принципах цивільного права, зокрема на принципі вини.

Так, у ч. 2 ст. 849 ЦК України зазначено, що якщо підрядчик своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає неможливим, замовник вправі відмовитися від договору та вимагати відшкодування збитків. Згідно з ч. 3 ст. 849 ЦК України, у разі очевидності

факту неналежного виконання роботи замовник має право призначити підрядникові строк для усунення недоліків, а в разі невиконання підрядником цієї вимоги — відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків, або доручити виправлення роботи іншій особі за рахунок підрядника.

Настання тих чи інших правових наслідків залежить від характеру недоліків у виконаному замовленні. Коли підрядник допустив відступи від умов договору, що погіршили роботу, або допустив інші недоліки в роботі, відповідно до ч. 1 ст. 852 ЦК за таких порушень замовник має право за своїм вибором вимагати безоплатного виправлення недоліків у розумний строк або виправити їх за свій рахунок з правом на відшкодування своїх витрат на виправлення недоліків, або відповідного зменшення плати за роботу, якщо інше не встановлено договором.

За наявності у роботі істотних відступів від договору або інших істотних недоліків замовник має право вимагати розірвання договору з відшкодуванням збитків (ч. 2 ст. 852 ЦК України). Визнають недоліки істотними або незначними самі сторони, а у разі спору — суд.

Підрядник має право замість усунення недоліків роботи, за які він відповідає, безоплатно виконати роботу заново з відшкодуванням замовникові збитків, завданих простроченням виконання (ст. 858 ЦК України).

Підрядник відповідає за неправильне використання матеріалів, наданих замовником (ст. 840 ЦК України). Більше того, підрядник відповідає за невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу замовника, якщо не доведе неможливість їх виявлення при належному прийманні матеріалу (ч. 3 ст. 840 ЦК України). Він також несе відповідальність за будь-яке упущення, що спричинило втрату або пошкодження ввіреного йому замовником майна (ст. 841 ЦК України). Зміст відповідальності підрядника за вказані упущення у разі потреби визначають, виходячи також із загальних норм зобов'язального права.

Відповідні правові наслідки для сторін договору підряду настають у разі перевищення складеного кошторису (ст. 844 ЦК України). Зокрема, якщо

виникла необхідність значного (істотного) перевищення кошторису (приблизного) підрядник зобов'язаний своєчасно попередити про це замовника, який у разі незгоди має право відмовитися від договору, відшкодувавши підряднику витрати щодо виконаної частини роботи. У разі невиконання підрядником такого інформаційного обов'язку він зобов'язаний виконати договір підряду за встановленою ціною.

У ст. 858 ЦК, яка встановлює обов'язок підрядника відмовитися від виконання договору, якщо замовник не усуне обставин, які загрожують міцності або придатності виконуваної роботи і водночас зобов'язує будь-якого підрядника відмовитися від договору, якщо використання неякісного матеріалу чи додержання вказівок замовника загрожує життю та здоров'ю людей чи призводить до порушення економічних, санітарних правил, правил безпеки тощо.

За ст. 863 ЦК, замовник зобов'язаний прийняти виконану підрядником роботу, оглянути її та негайно заявити йому про виявлені недоліки. Якщо замовник не зробить такої заяви, він втрачає у подальшому право посилатися на ці недоліки у виконаній роботі. Замовник, який прийняв роботу без перевірки, втрачає право посилатися на ті недоліки, які могли бути встановлені при звичайному способі прийняття роботи (явні недоліки). Надзвичайно важливим є правило ч. 5 ст. 863 ЦК України про те, що у разі ухилення замовника від прийняття виконаної роботи протягом одного місяця, підрядник має право після дворазового попередження продати результат роботи, а суму виторгу, за вирахуванням належних йому платежів, внести в депозит нотаріуса на ім'я замовника, якщо інше не встановлено договором.

Тема 17. Недоговірні зобов'язання

Глосарій до теми 17

Боржник – заподіювач шкоди, тобто особа, яка відповідає за заподіяну шкоду.

Винагорода (премія) – визначені умовами конкурсу вид та міра матеріального чи морального стимулювання до досягнення найкращого результату.

Відкритий конкурс – пропозиція взяти участь у конкурсі, звернена до всіх бажаючих, де кожен, хто прийме умови конкурсу, може стати його учасником.

Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення – недоговірне зобов'язання, за яким особа добровільно здійснює певні дії на користь іншої особи, в майнових інтересах іншої особи без її доручення, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків.

Гестор – особа, яка діє на користь іншої особи без доручення.

Деліктне зобов'язання – вид цивільно-правового недоговірного зобов'язання, за яким потерпілий (кредитор) має право вимоги від особи, відповідальної за завдану шкоду (боржника), а саме – відшкодування шкоди в повному обсязі в натурі або стягнення завданих збитків.

Джерело підвищеної небезпеки – діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Домінус – особа, в майнових інтересах якої здійснюється дія без її доручення.

Закритий конкурс – характеризується тим, що пропозиція взяти участь у конкурсі звертається визначеному колу осіб (персональним учасникам) за вибором засновника конкурсу.

Зміст деліктного зобов'язання – право кредитора та обов'язок боржника.

Конкурс – змагання, яке дає змогу виявити найгідніших із його учасників або найкраще з того, що надіслане на огляд.

Кредитор – потерпілий, тобто особа, якій заподіяно шкоду (ним може бути будь-який громадянин України, а також організація незалежно від того, чи є вона юридичною особою, чи ні).

Об'єкт деліктних зобов'язань – відшкодування, яке боржник зобов'язаний надати потерпілому.

Протиправна дія – поведінка, що заборонена законом.

Протиправна поведінка – порушення особою вимог правової норми, що полягає в здійсненні заборонених дій, або в утриманні від здійснення наказів правової норми діяти певним чином (бездіяльність).

Публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу – недоговірне зобов'язання, згідно з яким особа має право публічно пообіцяти винагороду за передання їй відповідального результату (передання інформації, знайдення речі, знайдення фізичної особи тощо).

Публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу – недоговірне зобов'язання, за яким фізична або юридична особа (засновник конкурсу) публічно через засоби масової інформації або іншим чином оголошує конкурс та зобов'язується видати нагороду (премію) за його результатами згідно з оголошеними умовами.

Учасник конкурсу – претендент, якого допущено до участі в конкурсі.

17.1. Поняття та види недоговірних зобов'язань

Недоговірні зобов'язання – це зобов'язання, які виникають з підстав, передбачених законом.

Вони мають самостійне значення і місце в системі зобов'язального права. На відміну від договірних зобов'язань вони стосуються не звичайних майнових відносин, а пов'язані з порушенням прав і обов'язків суб'єктів цивільних прав.

Недоговірним зобов'язанням присвячена книга 5, розділ III, підрозділ 2 ЦК України.

Недоговірні зобов'язання - це зобов'язання, які виникають у разі відсутності договору укладеного між сторонами, відповідно до певних юридичних фактів, що зазначені у законі. Підставами виникнення таких зобов'язань можуть бути як неправомірні дії – делікти (заподіяння шкоди, тощо), так і правомірні дії (публічна обіцянка винагороди, тощо)¹.

Цивільне законодавство виділяє наступні види недоговірних зобов'язань:

1) публічна обіцянка винагороди (гл. 78):

- публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу;
- публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу.

2) вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (гл. 79);

3) рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (гл. 80);

4) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (гл. 81);

5) відшкодування шкоди (гл. 82) – найпоширеніші зобов'язання недоговірного характеру (відшкодування шкоди особою у разі правомірного її завдання; відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їх працівником чи іншою особою; відшкодування шкоди завданої органами

¹ Українське цивільне право. навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп. За ред.. Заїки Ю. О. К. : «Центр учбової літератури», 2014. URL:

https://pidruchniki.com/1365122844961/pravo/nedogovirni_zoboviyazannya#70

державної влади, АРК, та місцевого самоврядування; відшкодування шкоди завданої незаконними діями чи бездіяльністю органу дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду; відшкодування шкоди завданої малолітньою або неповнолітньою особою; відшкодування шкоди завданої недієздатною, обмежено дієздатною особою, а також особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними; відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; відшкодування ядерної шкоди; відшкодування шкоди завданої спільно кількома особами; відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність; відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я малолітньої або неповнолітньої особи; відшкодування шкоди завданої смертю потерпілого; відшкодування шкоди завданої внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг; відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцями);

б) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (гл. 83).

17.2. Особливості недоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди

Зобов'язання з відшкодування шкоди — це такі цивільно-правові зобов'язання, в яких потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди) повного відшкодування протиправно заподіяної шкоди шляхом надання відповідного майна в натурі або відшкодування збитків.

У зв'язку з тим, що підставою для виникнення таких зобов'язань є правопорушення (делікт), у правовій літературі такі зобов'язання також називають деліктними зобов'язаннями.

Зобов'язання з відшкодування шкоди є одним із видів недоговірних зобов'язань у зв'язку з тим, що їх виникнення відбувається не на підставі договору, а є наслідком настання передбаченого законом факту порушення права «поза договором».

Основною функцією зобов'язань з відшкодування шкоди є компенсаторно-відновлювальна функція, реалізація якої має забезпечувати особі, яка зазнала шкоди, відновлення її майнових і особистих немайнових прав і благ.

Предметом зобов'язань з відшкодування шкоди є дії боржника, спрямовані на забезпечення найбільш повного відновлення майнових та особистих немайнових благ кредитора, яким заподіяно шкоду.

Учасниками зобов'язання із заподіяння шкоди можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальна громада. Кожний з цих суб'єктів може виступати як заподіювач шкоди (делінквент) або потерпілий.

Суб'єктом відповідальності за загальним правилом є особа, яка заподіяла шкоду (фізична або юридична особа). Винятки із загального правила, коли безпосередній заподіювач шкоди і суб'єкт відповідальності не збігаються в одній особі, законодавчо визначені і містяться у ЦК України (наприклад, особа, від імені якої діяла уповноважена особа або в інтересах якої діяв заподіювач шкоди). Суб'єктний склад зобов'язань з відшкодування шкоди у процесі їх розвитку може зазнавати істотних змін. У ньому може відбуватися заміна як кредитора, так і боржника. Зокрема, така заміна може відбутися за умови суброгації та регресу. При суброгації до страхувальника переходять права кредитора щодо боржника, який є відповідальним за настання страхового випадку, з набуттям страхувальником відповідних прав вимоги до боржника повністю або частково.

При регресі у боржника за основним зобов'язанням після виконання ним зобов'язань перед кредитором виникає право зворотної вимоги (регресу) до інших солідарних боржників. У новому (регресному) зобов'язанні боржник також стає кредитором з правом вимоги у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, юридичні особи мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні

злочину, у розмірі коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від цього злочину.

Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи лише у разі встановлення в її діях складу злочину за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили (ст. 1191 ЦК України).

У зв'язку з тим, що в зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої малолітньою або неповнолітньою чи фізичною особою, яка визнана недієздатною, батьки (усиновлювачі), опікун або піклувальник, а також заклад або особа, які зобов'язані здійснювати нагляд за вищеназваними особами, фактично відшкодовуючи шкоду, відповідають за свою винну поведінку, а не за винну поведінку безпосередніх заподіювачів шкоди, вони не мають права зворотної вимоги до вищезазначених осіб, які в силу свого віку або стану здоров'я не мають можливості адекватно оцінювати свої дії, що виключає вину в їх поведінці.

Зобов'язання з відшкодування шкоди мають певні ознаки, що допомагають відрізнити їх від інших видів зобов'язань.

По-перше, їх дія розповсюджується як на майнові, так і на особисті немайнові правовідношення, хоча відшкодування шкоди завжди має майновий характер.

По-друге, вони виникають внаслідок порушення абсолютних прав як майнових (наприклад, право власності), так і особистих немайнових благ (життя, здоров'я, ділова репутація тощо).

По-третє, такі зобов'язання мають позадоговірний характер. Це пов'язано з тим, що їх виникнення є наслідком порушення абсолютних прав навіть тоді, коли потерпілий міг перебувати із заподіювачем шкоди у договірних відносинах (наприклад, при заподіянні шкоди життю, здоров'ю або внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), але заподіяння шкоди однією зі сторін іншій не пов'язане з виконанням зобов'язання, що є змістом цього договору).

Зобов'язання щодо відшкодування шкоди у цьому разі виникає на підставі закону.

По-четверте, незалежно від особи — заподіювача шкоди або потерпілого, а також від змісту шкоди завдана шкода відшкодовується в повному обсязі. За певних обставин обсяги і розмір відшкодування шкоди, що належить потерпілому або його родині, можуть бути збільшені законом порівняно з вимогами, встановленими ст. 1208 ЦК України.

17.3. Поняття відповідальності за збитки, заподіяні джерелом підвищеної небезпеки

Відповідно до ст. 1187 ЦК України, джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) *володіє* транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

На загальних підставах відшкодовують шкоду особи, які неправомірно заволоділи транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом та завдали шкоди діяльністю щодо використання, зберігання або утримання такого джерела.

Однак слід мати на увазі, що згідно ч. 4 ст 1187 ЦК України, якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом *сприяла недбалість її власника* (володільця),

школа, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Ч. 5 вищевказаної норми містить вказівку лише на дві підстави до усунення особи від відповідальності за шкоду завдану джерелом підвищеної небезпеки: непереборна сила та умисел потерпілого.

Ст. 1188 ЦК України встановлює порядок та підстави відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки.

Зазвичай, шкода, завдана внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки, відшкодовується на загальних підставах:

- 1) шкода, завдана одній особі з вини іншої особи, відшкодовується винною особою;
- 2) за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується;
- 3) за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення.

Однак, якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини.

Тема 18. Спадкове право

Глосарій до теми 18

Вжиття заходів щодо охорони спадкового майна – нотаріальна дія, що гарантує захист майнових прав громадян, здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями.

Виконавець заповіту – фізична особа з повною цивільною дієздатністю або юридична особа, яка зобов'язана вжити заходів щодо охорони спадкового майна; вжити заходів щодо повідомлення спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів про відкриття спадщини; вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань; управляти спадщиною; забезпечити одержання кожним із спадкоємців частки спадщини, яка визначена у заповіті; забезпечити одержання частки у спадщині особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Відказоодержувачі – особи, які входять, а також ті, які не входять до числа спадкоємців за законом.

Відкриття спадщини – наявність певних юридичних фактів, з якими законодавець пов'язує виникнення права спадкування.

Відумерла спадщина (також безхазяйне майно, безгосподарне майно, відумерле майно або виморочне майно) – у цивільному праві майно померлого, яке не переходить до його спадкоємців.

Заповідальне розпорядження – розпорядження заповідача, яке міститься в заповіті і стосується порядку спадкування спадкоємцями чи порядку використання спадкового майна.

Заповідальний відказ (легат) – розпорядження заповідача, яким він покладає на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимагати його виконання.

Заповідач – той, хто заповідає що-небудь комусь у спадок.

Заповіт – особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Заповіт з умовою – заповіт, в якому виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, пов'язане з певною умовою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини тощо).

Заповіт подружжя – спільний заповіт щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності.

Зміст заповіту – розпорядження заповідача відносно його майнових прав та обов'язків.

Місце відкриття спадщини – останнє постійне місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме – то місцезнаходження нерухомого майна або його основної частини, а за відсутності такого – місцезнаходження рухомого майна.

Оформлення права на спадщину – передбачена законом процедура, що обумовлює видачу нотаріусом спадкоємцеві свідоцтва про право на спадщину, а також, у передбачених законом випадках, державну реєстрацію на спадщину.

Підпризначення спадкоємця – призначення у заповіті нового (підпризначеного) спадкоємця на випадок, якщо вказаний у заповіті спадкоємець помре раніше відкриття спадщини чи не прийме її або відмовиться від прийняття спадщини, чи буде усунутий від права спадкування або на момент відкриття спадщини на буде виконана умова, згідно з якою у першопризначеного спадкоємця виникнуть права на спадкування.

Покладання – розпорядження, за яким на спадкоємця за заповітом покладається обов'язок на вчинення певних дій немайнового характеру (розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання) або дій, спрямованих на досягнення суспільної корисної мети.

Предмет спадкового права – суспільні відносини, що виникають винятково за наявності такої обов'язкової умови, як смерть фізичної особи і наявність у неї майнових прав та обов'язків.

Призначення виконавця заповіту – покладання виконання заповіту на вказану у заповіті особу (виконавця заповіту).

Прийняття спадщини – односторонній правочин, який виражає волевиявлення спадкоємця щодо прийняття у порядку правонаступництва прав та обов'язків спадкодавця (спадщини) після його смерті.

Секретний заповіт – заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом.

Склад спадщини – усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Спадкова трансмісія – перехід права на прийняття спадщини до спадкоємців особи, яка мала право на спадщину і не прийняла її у зв'язку зі смертю.

Спадкове право – сукупність встановлених державою правових норм, які регулюють порядок та умови переходу майнових прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб.

Спадкове правовідношення – цивільно-правове відношення, яке виникає на підставі норм підгалузі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця) та, як правило, волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов'язків з приводу переходу до них тих прав та обов'язків, які не припиняються із смертю спадкодавця.

Спадковий договір – домовленість двох сторін, за якою одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і у разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Спадкодавець – фізична особа, після смерті якої відкривається спадщина.

Спадкоємець – особа, вказана спадкодавцем у заповіті, а також особа, яка, згідно із законом, може прийняти спадщину.

Спадкоємці другої черги – рідні брати та сестри спадкодавця; дід та баба спадкодавця як з боку батька, так і з боку матері.

Спадкоємці п'ятої черги – інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення; утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Спадкоємці третьої черги – рідні дядько та тітка спадкодавця.

Спадкоємці четвертої черги – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до відкриття спадщини.

Спадкоємцями першої черги – діти спадкодавця: рідні, усиновлені, зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті; один з подружжя, який пережив спадкодавця; батьки (усиновлювачі) спадкодавця.

Спадкування – перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкування за законом – спадкування згідно з умовами і в порядку черговості, визначеними у законі, оскільки вони не змінені чинним заповітом.

Спадкування за правом представлення – різновид спадкування за законом, який має місце тоді, коли спадкоємець, який мав би спадкувати, якби він був живий, помирає раніше спадкодавця, тобто до спадкування після смерті спадкодавця закликаються особи, які займають місце спадкоємця, померлого раніше, ніж спадкодавець.

Тлумачення заповіту – з'ясування змісту заповіту як дійсного одностороннього правочину, з тексту якого неможливо встановити справжню волю заповідача.

Фактична бездіяльність – неприйняття спадщини через утримання від фактичних дій, які свідчать про прийняття спадщини.

Час відкриття спадщини – день смерті спадкодавця, або день, коли за рішенням суду він оголошується померлим.

18.1. Поняття спадкового права. Місце та час відкриття спадщини

Спадкове право — це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку із спадкуванням. Відповідно до ст. 1216 ЦК України, спадкування — це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

У законі закріплюється традиційний для цивільного права підхід, згідно з яким до складу спадщини належать усі права та обов'язки спадкодавця. Їх перехід до спадкоємця здійснюється у порядку правонаступництва. Спадкове правонаступництво має універсальний характер. Це означає, що спадкоємець спадкує всі права та обов'язки спадкодавця, за винятком тих, які за своєю природою не можуть бути передані іншій особі. Спадкоємець не може частково прийняти спадщину або частково відмовитися від неї.

Спадкове правовідношення виникає у випадку смерті фізичної особи або оголошення її у встановленому порядку померлою. З цими юридичними фактами закон зв'язує появу у спадкоємців права на прийняття спадщини, а у всіх інших осіб обов'язку не перешкоджати їм у здійсненні цього права. Таким чином, спадкове правовідношення носить абсолютний характер. В результаті відбувається заміна суб'єкта в правовідношенні.

Виникнення спадкових правовідносин закон пов'язує з відкриттям спадщини. Часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця, а при оголошенні особи померлою день вступу в силу рішення суду про оголошення особи померлою (ч.2 ст. 1220 ЦК України). У випадку оголошення померлою особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати загибель від певного нещасного випадку або в зв'язку з винними діями, суд може визнати днем смерті цієї особи день вірогідної смерті (ч.3 ст. 46 ЦК України).

На день відкриття спадщини визначається коло спадкоємців, що закликаються до спадкування, і склад спадкового майна.

Оскільки часом відкриття спадщини визнають саме день смерті громадянина, а не який-небудь інший момент, то особи, що померли в один день, але в різний час доби, повинні вважатися померлими в один час. Вони не успадковують один після одного.

Місцем відкриття спадщини визнається останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно не відомо, місце перебування нерухомого майна чи основної його частини, а за відсутності нерухомого майна місцезнаходження основної частини рухомого майна (ст. 1221 ЦК України). При цьому мається на увазі не місцевість, а визначений населений пункт (місто, село тощо).

Місце відкриття спадщини може не збігатися з місцем смерті спадкодавця, якщо він помер не в місці свого постійного проживання (наприклад, знаходячись у відрядженні, санаторії, місцях позбавлення волі). У цих випадках місцем відкриття спадщини буде визнаватися той населений пункт, де громадянин постійно проживав до виїзду.

За місцем відкриття спадщини нотаріуси приймають передбачені законом заходи щодо охорони спадкового майна, видають свідоцтво про право на спадщину, оформляють відмову від спадщини і виконують деякі інші дії.

Об'єктами спадкування є цивільні права й обов'язки спадкодавця, що можуть (мають здатність) переходити в спадщину. Сукупність цих прав і обов'язків прийнято називати спадщиною або спадковою масою (спадковим майном). У спадковому праві ці поняття використовуються як рівнозначні.

Якщо в спадкодавця були боржники, що не встигли виконати своїх зобов'язань, то право вимагати від них сплати боргу переходить до спадкоємців.

18.2. Характеристика спадкування за заповітом

Нормами спадкового права передбачені два види спадкування: за законом і за заповітом. Спадкування за заповітом здійснюється відповідно до того розпорядження, що залишив спадкодавець на випадок смерті.

Закон надає громадянину право призначити спадкоємця шляхом складання заповіту і розподілити спадкове майно за своїм розсудом, але в

межах, встановлених законом.

Заповіт — це розпорядження спадкодавця (заповідача) щодо належного йому майна на випадок своєї смерті, яке складається у встановленій законом формі (ст. 1233 ЦК України).

За своєю юридичною природою заповіт — одностороння угода. Він носить суворо особистий характер, його не можна скласти і засвідчити через представника, не припускається також спільний заповіт декількох осіб (крім подружжя). Нотаріус зберігає таємницю заповіту. Довідки про заповіти видаються тільки судово-прокурорським органам, якщо в їхньому провадженні є цивільні чи кримінальні справи, зв'язані з даним питанням; спадкоємцям (їх повіреним) або опікунам тільки після смерті заповідача по пред'явленні свідоцтва про його смерть.

У момент складання заповіту заповідач повинен бути дієздатним.

Заповідач може позбавити права спадкування одного, декількох або всіх спадкоємців за законом (ст. 1235 ЦК України).

Свобода заповіту обмежена правилами про обов'язкову частку.

Обов'язкова частка у спадщині. Спадкоємцями, які мають право на обов'язкову частку, є: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкодавця (ст. 1241 ЦК України).

Незалежно від змісту заповіту особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, успадковують не менш половини частки, яка б переходила б кожному з них при спадкуванні за законом. Правило про обов'язкову частку не поширюється на внески в ощадних установах.

Встановлений законом розмір обов'язкової частки може бути зменшений тільки в судовому порядку за позовом зацікавленої особи на підставі урахування відносин між спадкоємцями і спадкодавцем, які існували за життя останнього, а також інші обставини.

Зміст заповіту. Найважливішою внутрішньою умовою дійсності кожного заповіту є законність змісту волі заповідача. Тобто вона не повинна

суперечити закону і повинна бути виражена у встановленій законом формі. Зміст заповіту складають розпорядження заповідача про призначення спадкоємця чи спадкоємців, про розподіл між ними свого майна в іншому порядку, чим це передбачено правилами про спадкування за законом, та про виконання спадкоємцями інших дій відповідно до волі заповідача.

Заповідач має право визначити обсяг спадщини і заповідати спадкоємцям усі свої права та обов'язки або їх частину. Якщо заповідач поділив у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав (ч. 3 ст. 1236 ЦК України). Це пов'язано з тим, що до складу спадщини включаються як права, так і обов'язки спадкодавця і ніхто із спадкоємців не може спадкувати лише права, залишаючи обов'язки іншим особам. Частина спадщини, що залишилася не охопленою заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах.

Крім загальних, заповідач має право зробити у заповіті особливі розпорядження. До них, зокрема, належать:

- 1) заповідальний відказ (легат) (ст. 1237 ЦК України);
- 2) покладення на спадкоємця деяких обов'язків (ст. 1240 ЦК України);
- 3) визначення умови отримання спадщини (ст. 1242 ЦК України);
- 4) підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України);
- 5) встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК України);
- 6) призначення виконавця заповіту (ст. 1386 ЦК України).

18.3. Правила та порядок спадкування за законом

Нормами спадкового права передбачені два види спадкування: за законом і за заповітом. При спадкуванні за законом спадкодавець не виражає свою волю щодо спадщини, і тому воно переходить до тих осіб, коло яких вичерпним чином визначено у законі.

Спадкування ж за заповітом здійснюється відповідно до того розпорядження, що залишив спадкодавець на випадок смерті.

Спадкування за законом відбувається в наступних випадках:

- коли спадкодавець не склав заповіт;
- коли заповідана тільки частина майна, то не заповідана частина майна переходить до спадкоємців у порядку ст. 1245 ЦК України;
- якщо спадкоємець за заповітом не прийняв або відмовився від спадщини;
- якщо заповіт у цілому або частково буде визнано недійсним.

У законодавстві України передбачені п'ять черг спадкоємців, що закликаються до спадкування за законом.

Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від прийняття, крім випадків, коли черговість одержання права на спадкування змінюється нотаріально посвідченим договором зацікавлених спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини, або за рішенням суду у випадку, передбаченому ч.2 ст. 1259 ЦК України.

У *першу чергу* право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки (ст. 1261 ЦК України).

У *другу чергу* право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (ст. 1262 ЦК України).

У *третю чергу* право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця (ст. 1263 ЦК України).

У *четверту чергу* право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України).

У *п'яту чергу* право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів

подальшого ступеня споріднення. У п'яту чергу право на спадкування за законом також одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї (ст. 1265 ЦК України).

Особливим випадком спадкування є спадкування за правом представлення, передбачене ст. 1266 ЦК України. Суть спадкування за правом представлення полягає в тому, що хоча деякі родичі спадкодавця (його внуки, правнуки, прабаба, прадід, племінники, двоюрідні брати та сестри) не включаються до складу жодної з черг спадкоємців за законом, про те вони не усуваються повністю від спадкування і за певних умов набувають права спадкування. Спадкоємцями вони виступають, ніби представляючи більш близького родича спадкодавця, який на момент відкриття спадщини помер (звідси й назва - "спадкування за правом представлення").

ДОДАТОК 1. Питання для підготовки до екзамену

1. Визначте місце цивільного права в системі права України.
2. Поняття і види джерел цивільного законодавства.
3. Характеристика предмета та метода цивільного права.
4. Поняття, елементи та види цивільних правовідносин.
5. Функції, система і принципи цивільного права.
6. Цивільно-правові відносини: поняття, особливості, елементи та види.
7. Зміст цивільних правовідносин.
8. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин.
9. Дія цивільного законодавства у часі, просторі та за колом осіб. Застосування цивільного законодавства за аналогією.
10. Поняття та зміст правоздатності фізичної особи. Місце проживання.
11. Поняття та види дієздатності фізичної особи.
12. Поняття і зміст цивільної деліктоздатності фізичних осіб.
13. Підстави та наслідки обмеження цивільної дієздатності та визнання особи недієздатною.
14. Охарактеризувати особисті немайнові права та обов'язки фізичних осіб.
15. Підстави, порядок та наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою.
16. Підстави, порядок та наслідки оголошення фізичної особи померлою.
17. Підстави та порядок встановлення опіки та піклування.
18. Поняття та ознаки юридичної особи.
19. Характеристика правоздатності і дієздатності юридичної особи.
20. Провести класифікацію юридичних осіб та їх органів.
21. Особисті немайнові права юридичної особи.
22. Організаційно-правові форми (види) юридичних осіб.
23. Правове становище об'єднань юридичних осіб.
24. Підстави та порядок припинення юридичних осіб.
25. Філії та представництва.
26. Порядок створення юридичних осіб.
27. Способи створення юридичної особи.
28. Поняття та види об'єктів цивільних прав.
29. Поняття речей та їх класифікація.
30. Інформація – як об'єкт цивільно-правової охорони.
31. Особливості послуг як об'єктів цивільних правовідносин.
32. Тварини – як об'єкт цивільно-правової охорони.
33. Види цінних паперів.
34. Поняття та види строків і термінів в цивільному праві України.
35. Правила обчислення строків та термінів в цивільному праві.
36. Розкрити поняття, види та значення позовної давності.
37. Початок перебігу строку позовної давності.

38. Визначте особливості набувальної давності.
39. Поняття, ознаки та значення правочинів в цивільному праві.
40. Охарактеризувати умови дійсності правочинів.
41. Охарактеризувати форми правочинів.
42. Класифікація цивільних правочинів.
43. Правові наслідки визнання правочину недійсним.
44. Критерії дрібного побутового правочину.
45. Умови недійсності правочинів та їх класифікація.
46. Загальна характеристика права власності. Його місце в системі речових прав.
47. Поняття власності і права власності.
48. Зміст та характеристика елементів права власності.
49. Види незаконного володіння.
50. Поняття і зміст права приватної власності фізичних осіб.
51. Право комунальної власності: поняття, зміст та суб'єктно-об'єктний склад.
52. Визначити суб'єктів різних форм власності, що передбачені законодавством України.
53. Охарактеризувати сутність та види права спільної власності.
54. Способи набуття і припинення права власності.
55. Охарактеризувати порядок та засоби захисту цивільних прав.
56. Дати характеристику способів захисту права власності.
57. Підстави, порядок і види захисту права власності та інших речових прав.
58. Охарактеризувати віндикаційний позов: поняття, сторони, зміст.
59. Характеристика негаторного позову: поняття, сторони, зміст.
60. Поняття права інтелектуальної власності.
61. Класифікація прав інтелектуальної власності, що підлягають правовій охороні.
62. Поняття, ознаки та види зобов'язань.
63. Поняття зобов'язання. Численність осіб у зобов'язанні.
64. Класифікація зобов'язань.
65. Визначити підстави переміни осіб у зобов'язанні. Регресне та зустрічне зобов'язання.
66. Поняття та види забезпечення виконання зобов'язань.
67. Поняття та характеристика умов цивільно-правової відповідальності.
68. Цивільно-правова відповідальність за неналежне виконання зобов'язань.
69. Підстави цивільно-правової відповідальності: поняття, види та підстави звільнення.
70. Надати класифікацію та характеристику договірних правовідносин.
71. Поняття та види договорів.
72. Поняття та ознаки договорів.
73. Охарактеризувати договори у сфері купівля-продаж.

74. Охарактеризувати сторони, предмет та форму договору міни.
75. Проаналізувати зміст договору поставки та відповідальність за неналежне його виконання.
76. Поняття, форма та юридична характеристика договору дарування.
77. Поняття, форма та юридична характеристика договору майнового найму.
78. Договір підряду: поняття, сторони, форма та відповідальність за порушення умов.
79. Поняття та види недоговірних зобов'язань.
80. Особливості недоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди.
81. Поняття відповідальності за збитки, заподіяні джерелом підвищеної небезпеки.
82. Поняття спадкового права. Місце та час відкриття спадщини.
83. Охарактеризувати спадкування за заповітом.
84. Правила та порядок спадкування за законом.

ДОДАТОК 2. Приклади рішення практичних завдань з екзаменаційних білетів

1 рівень складності

Задача № 1

Малолітні Гончаренко, Теліжко та Іванов грали у футбол у дворі житлового дому. Під час гри хлопці розбили м'ячем скло автомобіля Сидорова. Останній звернувся до суду з вимогою до батьків малолітніх про відшкодування вартості розбитого скла.

Питання:

- 1. Який вид зобов'язань виник між малолітніми та Сидоровим?*
- 2. Хто несе відповідальність за вчинену шкоду?*

Відповіді:

1. Між малолітніми та Сидоровим виникло зобов'язання з відшкодування шкоди згідно із ст. 1166 ЦК.
2. Відповідальність згідно із ст.1178 ЦК несуть батьки (усиновлювачі) малолітніх або опікуни чи інша фізична особа, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи.

Задача № 2

При виході з ліфта на Зінченко накинувся собака її сусіда Сомова та порвав їй куртку та укусив за ногу. Після інциденту Зінченко змушена була звернутись до лікаря за допомогою.

Після тривалого лікування Зінченко звернулась з позовом до суду з вимогою до Сомова про відшкодування матеріальної шкоди у розмірі 5200 гривень (вартість пальто) та 1000 гривень (вартість лікування).

Питання:

1. Нормами якої галузі права регулюються вказані відносини?
2. Що є підставою виникнення правовідносин?
3. Охарактеризуйте елементи даних правовідносин.

Відповіді:

1. Нормами цивільного права (ст.1 ЦК).
2. Підставою виникнення є завдання майнової шкоди (ст.11 ЦК).
3. Об'єкт правовідносин – майно та здоров'я Зінченко, Субєкти – Зінченко та Сомов, зміст правовідносин – право Зінченко на відшкодування шкоди та обов'язок Сомова відшкодувати завдану шкоду.

Задача № 3

17-річна Олена Діденко вийшла заміж у 17 років. Після заміжжя, бажаючи придбати власне житло, вона разом з чоловіком вирішила продати отриманий нею у спадщину від бабусі житловий будинок. Оголошення про продаж вона дала на «ОЛХ». Коли за оголошенням звернулися покупці, батько Діденко заявив, що він заперечує проти продажу, адже це спадщина його матері, тим більше, що Діденко є неповнолітньою і без його згоди не може самостійно укласти такі угоди.

Дайте висновок відносно дій сторін. Чи правомірні заперечення батька Діденко?

Відповідь: У відповідності до ст. 34 ЦК факт реєстрації шлюбу особою до досягнення нею повноліття є підставою для набуття такою особою повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Тому Діденко є повністю дієздатною і може самостійно розпоряджатися майном, що належить їй на праві приватної власності (будинком, отриманим у спадщину). Заперечення батька неправомірні.

Задача № 4

Швейна фабрика 20 лютого 2019 р. звернулась з позовом до постачальника-фірми «Оптима» з вимогою про стягнення неустойки у сумі 10000 грн та відшкодування збитків, завданих простроченням поставки фірмою тканини за договором, у розмірі 100000 грн. Під час розгляду справи було з'ясовано, що між фабрикою та фірмою було укладено договір поставки, згідно з яким фірма зобов'язувалась поставити швейній фабриці тканини для пошиття одягу. Також однією з умов даного договору було те, що у випадку порушення строків поставки фірма зобов'язана відшкодувати фабриці заподіяні збитки в твердій сумі 100000 грн.

Представник фірми не заперечував неналежного виконання зобов'язань. Однак заявив, що фірма «Оптима» погоджується відшкодувати лише суму дійсних збитків фабрики, а не встановлену договором суму у 100000 грн. Що стосується неустойки, то він вважав, що фабрика пропустила строк позовної давності щодо вимог про її сплату, тому сплаті вона не підлягає.

Питання:

1. Чи правомірне встановлення в договорі розміру відшкодування збитків до їх спричинення?
2. Який строк позовної давності передбачений законодавством за позовами про стягнення неустойки?
3. Яке рішення повинен прийняти господарський суд?

Відповіді:

1. Встановлення розміру збитків, що повинні бути відшкодовані, до їх спричинення є неправомірним, адже за ст. 623 ЦК розмір збитків доводиться кредитором, тобто їх неможливо встановити наперед.
2. Позовна давність про стягнення неустойки складає 1 рік за ч.2 п.1 ст. 258 ЦК, тобто строк позовної давності у даному випадку не пропущений.

3. Зважаючи на викладене, суд повинен зобов'язати фірму «Оптима» сплатити фактичні збитки та неустойку.

Задача № 5

Зінченко отримав у спадок від свого дяді будинок. Через два роки після отримання спадку він вирішив продати будинок, письмово попередивши про це тітку (вдову дяді), яка мешкала у цьому будинку, про необхідність звільнити приміщення. Тітка відмовилась. Свою відмову вона мотивувала тим, що за заповітом свого чоловіка Зінченко ставав спадкоємцем за умови надання їй права проживати в цьому будинку, тобто вона є відказоодержувачем за заповітом.

Питання:

- 1. Чи має речове право на будинок тітка Зінченка?*
- 2. Чи правомірна вимога Зінченка?*

Відповіді:

1. Так, тітка Зінченка має речове право на чуже майно – особистий сервітут (право проживати у будинку) (ч.2 ст.401 ЦК).
2. Відповідно до ч. 6 ст. 403 ЦК сервітут зберігає чинність у разі переходу до інших осіб права власності на майно, щодо якого він встановлений, тобто вимога Зінченка є неправомірною.

2 рівень складності

Задача № 6

Повнолітній Василенко О.Н., копаючи на своїй земельній ділянці, знайшов невеликий шкіряний мішок у якому був складений мідний посуд з незрозумілими написами. Не розуміючи, кому належать знайдені речі, Василенко О.Н. звернувся до територіального відділення поліції, та передав туди знайдений мішок з посудом.

Дайте юридичну характеристику ситуації. Чи правильно вчинив Василенко О.Н.? Чи мав він право залишити собі все відкопане майно, або його частину?

Відповідь: Відповідно до положень цивільного законодавства, заховані у землі або приховані іншим способом цінні речі, власник яких невідомий або, згідно закону, втратив на них право власності, являються скарбом. Правова оцінка даної ситуації має ґрунтуватися на положеннях ст. 343 ЦК України «Набуття права власності на скарб».

Виходячи з положень ч.2 цієї ж норми, право власності на скарб набуває особа, яка його знайшла. Умовою для цього є те, щоб знайшла вона скарб у майні, яке належить їй на праві власності. З умови задачі ми можемо зробити висновок, що Василенко О.Н. мав право власності на ту земельну ділянку на якій знайшов скарб. Отже, він за законом мав набути право власності на знайдені цінні речі.

Однак, ч. 4 ст. 343 ЦК України наголошує на тому, що право власності на знайденні цінні речі, що становлять культурну цінність, набуває держава. А особа, яка безпосередньо їх розкопала, має право на винагороду від держави у розмірі до 25 % (у разі якщо вона негайно повідомить про це органи Національної поліції або місцевого самоврядування й передасть їм знайдений скарб). Якщо ж особа, не повідомить про факт виявлення скарбу, але ці речі будуть виявлені у особи, вони будуть передані державі, а вона отримає винагороду до 10 % від вартості скарбу.

Таким чином, якщо з'ясується, що відкопане Василенком О.Н. майно становить культурну цінність – то його дії були абсолютно виправданими і він набуває право на винагороду у розмірі до 25 % від вартості скарбу. Якщо ж ні – то не слід було передавати майно Національній поліції, оскільки право власності на нього набуває сам Василенко О.Н.

Під час судового розгляду по кримінальному провадженню відносно гр. Іванченко П.П., було встановлено, що він, погрожуючи фізичною розправою, заволодів мобільним телефоном, який належав неповнолітньому гр. Лукашу С.М. Згодом, щоб не мати проблем, гр. Іванченко П.П. передав неповнолітньому 200 грн. як плату за набуту річ. Гр. Лукаш С.М. на суді пояснив, що дійсно прийняв цю суму, але лише тому, що не хотів вступати у конфлікт з Іванченко П.П.

Надати обґрунтоване рішення чи правомірна дана домовленість? Чи є вона правочином?

Відповідь: Передача права власності на річ за плату являється цивільно-правовим договором купівля-продаж. А кожен договір являється правочином. Значить має відповідати усім ключовим ознакам: бути правомірним, добровільним та актом активної дії.

Ст. 203 ч. 3 ЦК України наголошує на тому, що волевиявлення учасника правочину має бути вільним та відповідати його внутрішній волі. Виходячи з умов задачі, у гр. Лукаша С.М. було відсутнє вільне волевиявлення, а значить даний акт вже не може вважатися правочином. Навіть подальша його згода на прийняття грошей була викликана лише страхом і не відповідало його внутрішній волі (зважаючи й на те, що він неповнолітній і отримував погрози фізичною розправою від Іванченко П.П.).

Зважаючи на наявність презумпції правомірності правочину, відповідно до ст. 204 ЦК України, неправомірність даного правочину може бути визнана виключно за рішенням суду у випадку доведення факту застосування погроз з боку Іванченко П.П.

Також слід звернути увагу на те, що гр. Лукаш С.М. – неповнолітня особа. Це означає, що згідно ст. 32 ЦК України, він має неповну цивільну дієздатність. А значить, він мав право самостійно укладати лише дрібні побутові правочини. Зважаючи на вартість речі, якою заволодів гр. Іванченко П.П., даний правочин не можна віднести до дрібного побутового.

Тому, він мав бути укладений лише зі згоди батьків неповнолітнього (або осіб що їх замінюють- усиновителів, піклувальників) – згідно ч.2 ст.32 ЦК України. Оскільки такої згоди не було, це ще одна підстава для визнання недійсним такого правочину.

Задача № 8

Двоє підлітків — 15-річний Василь та 13-річний Максим, заволоділи без дозволу мотоциклом свого тренера й виїхали на трасу. Там під час руху, створили аварійну ситуацію наслідком якої стало пошкодження двох автомобілів.

В якому порядку і хто відшкодує збитки, завдані дітьми? Вирішить це питання відповідно до віку підлітків.

Відповідь: Відповідно до ч.1 ст. 1179 ЦК України, неповнолітня особа (15-річний Василь), відповідає за завдану нею шкоду самостійно, на загальних підставах. Однак, ч.2 ст.1179 ЦК України наголошує, що якщо у неповнолітнього немає або не достатньо майна для компенсації завданої шкоди, то відшкодувати її, повністю або у частці якої не вистачає, мають батьки (або усиновлювачі чи піклувальники). Таким чином, цивільно-правова відповідальність буде застосована до Василя.

Що ж до малолітнього Максима, то відповідно до ч. 1 ст. 1178 ЦК України, шкода завдана малолітньою особою відшкодовується її батьками (усиновителями, опікунами, або закладом, який мав здійснювати за нею нагляд). Особисто малолітня особа до відповідальності не притягується.

Шкода завдана кількома особами відшкодовується спільно, солідарно, тобто у рівних частках.

Однак, слід наголосити ще й на тому, що відповідно до положень вищезгаданих ст. ст. 1178 та 1179 ЦК України, батьки, та особи, що їх замінюють, можуть бути позбавлені необхідності відшкодувати шкоду, завдану їхніми дітьми, якщо доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини.

Також слід врахувати, що управління транспортним засобом, відповідно до ст. 1187 ЦК України, являється джерелом підвищеної небезпеки. І якщо буде доведено, що власник транспортного засобу (тренер) своєю недбалою поведінкою сприяв заволодінню мотоциклом, то згідно ч. 4 цієї ж норми, він буде зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду спільно з дітьми, у частці яку визначить суд, виходячи з обставин, що мають істотне значення.

Задача № 9

Гр. Максимов М.О. забув своє спортивне приладдя у роздягальні тренувального клубу. Однак знайти їх уже не вдалося: відвідувачі й адміністрація клубу стверджували, що не знаходили його речей.

Через 2 місяці Максимов М.О. побачив свої речі на одному з відвідувачів цього ж клубу. Звернувшись до особи, Максимов М.О. довідався, що його речі особа купила у адміністратора клубу.

Надати обґрунтоване рішення - чи вправі гр. Максимов вимагати повернення своїх речей від особи, яка ними володіє? Які дії мала здійснити адміністрація клубу у випадку загублення речей своїми клієнтами?

Відповідь: Правовий статус речей, які були загублені власником (вийшли з його володіння поза його волею), визначається ст. 338 ЦК України.

Відповідно до вказаної норми, право власності на знайдену річ може виникнути у особи, що її знайшла лише після спливу 6 місяців після того, як вона сповістить Національну поліцію або органи місцевого самоврядування про знайдену річ. І навіть витримати вказаний строк недостатньо для набуття права власності на знахідку: необхідно щоб після спливу цього строку власник так і не був встановлений або не заявив своє право на витребування речі.

В умовах задачі було зазначено, що свої загублені спортивні приладдя гр. Максимов М.О. виявив у іншої особи вже через 2 місяці. А це означає, що своє право власності на них він не втратив. Відповідно саме він є власником (за

умови, що речі мають ідентифікуючі ознаки і Максимов зможе довести своє право на ці речі).

Таким чином, правочин щодо купівлі-продажу спортивного приладдя, що належало на праві власності Максимова, який був укладений між адміністратором клубу й клієнтом слід визнати недійсним, адже його здійснила особа, що не мала на відчуження права.

Самого ж клієнта клубу слід визнати добросовісним (незаконним) володільцем, якщо він не знав і не міг знати про незаконний характер свого володіння. У цьому випадку, на підставі п.1 ч.1 ст. 388 ЦК України, власник майна має право витребувати свої речі у незаконного добросовісного володільця, оскільки він їх загубив.

Що стосується адміністрації тренувального клубу (представник юридичної особи), як і будь-якої іншої особи, що знайшла загублені речі, то, згідно ст. 338 ЦК України, їх обов'язок сповістити про знахідку Національну поліцію чи органи місцевого самоврядування з метою встановлення власника. Згідно умов задачі, адміністрація навіть не намагалася розшукати власника серед своїх клієнтів, навіть надавала негативні відповіді розшукувачому власникові. Отже, такі дії є незаконними.

Задача № 10

Будівельний підрядник „Арсенал” за договором з гр. Чуріковим О.М. зобов'язався побудувати капітальний гараж з матеріалу замовника. Будівництво велося згідно затвердженого плану. Після завершення робіт сталася непередбачувана подія: внаслідок повеня будова була зруйнована.

Гр. Чуріков О.М. вимагає від будівельної організації вартість матеріалів, які він передав їй для будівництва. «Арсенал» відмовляється від задоволення такої вимоги і в свою чергу вимагає від гр. Чурікова О.М. оплати за будівництво, адже воно було завершено в строк.

Дайте юридичну оцінку ситуації. На кого покладається ризик випадкової загибелі речі?

Відповідь: Виходячи з умов задачі, робимо висновок, що між фізичною особою гр. Чуриковим О.М. та юридичною особою – будівельною організацією «Арсенал» був укладений договір будівельного підряду (глава 61 ЦК України).

Відповідно до ст. 840 ЦК України, робота може виконуватися з матеріалів замовника (гр. Чурикова О.М.). У цьому разі підрядник несе відповідальність за збереження матеріалів та їх раціональне використання. Але зважаючи на те, що матеріали були знищені не через поведінку підрядника, а в наслідок непереборної сили, то слід визнати таке знищення випадковим.

Виходячи з умови задачі, об'єкт будівництва ще не був переданий замовникові, хоча й будівництво було завершене. А відповідно до ст. 842 ЦК України, ризик випадкового знищення матеріалів несе його власник, тобто гр. Чуриков О.М.

Щодо можливості підрядною організацією отримати оплату своєї завершеної роботи, то відповідно до ст. 854 ЦК України, якщо договором підряду не передбачена була попередня оплата виконаної роботи, замовник зобов'язаний сплатити підрядникові обумовлену ціну лише після остаточної здачі роботи за умови, що роботу виконано належним чином і в строк. Оскільки результат робіт ще не був переданий замовникові, то підрядник не може вимагати оплати своєї роботи.

Таким чином, зважаючи на те, що об'єкт як і матеріали з яких він був збудований були знищені внаслідок випадку, а саме будівництво ще не було передане замовникові, ніхто з контрагентів не зможе отримати задоволення своїх вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення 06.03.2020);
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (Дата звернення 06.03.2020);
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (Дата звернення 06.03.2020);
4. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n1753> (Дата звернення 06.03.2020);
5. Про акціонерне товариство: Закон України від 17.09.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (Дата звернення 06.03.2020);
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>. (Дата звернення 06.03.2020);
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. (Дата звернення 06.03.2020);
8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>. (Дата звернення 06.03.2020);
9. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>. (Дата звернення 06.03.2020);
10. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>. (Дата звернення 06.03.2020);
11. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>. (Дата звернення 06.03.2020);

12. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. (Дата звернення 06.03.2020);
13. Постанова Верховного суду від 24 травня 2017 року. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-951cs16> (Дата звернення 06.03.2020);
14. Лист Національного банку України від 18.08.2004 №18-111/3249-8378 про деякі питання застосування цивільного кодексу України в банківській діяльності URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8378500-04> (Дата звернення 06.03.2020);
15. Бірюков І.А. , Заїка О.Ю. , Бичкова С.С. ; за ред. Бірюкова І.А. , Заїки О.Ю. . Цивільне право України: Загальна частина: підручник. 3-тє вид., змін. та доповн. К.: Алерта, 2014. 510 с.
16. Борисова Б.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М. , Бєгова Т.І. та ін. Цивільне право: підручник: у 2 т. Х.: Право, 2014. Т.1. 656 с.
17. Дзера О.В. Договірне право України. Загальна частина. Київ, Юрінком Інтер, 2018. 896 с.
18. Дзера О.В. Договірне право України. Особлива частина. Київ, Юрінком Інтер, 2018. 1200 с.
19. Іванов Ю.Ф., Курилїна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 1. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 342 с.
20. Іванов Ю.Ф., Курилїна О.В., Іванова М.В. Цивільне право України. У 2-х томах. Том 2. Навчальний посібник. Київ, Алерта, 2019. 346 с.
21. Майданик Р. А. Речове право України. Підручник. Київ, Алерта. 2019.1092 с.
22. Майданик Р. Цивільне право. Загальна частина. Том 1. Вступ в цивільне право. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2012. 472 с.
23. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 5-те вид., перероб. і допов. За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової,

В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2013. Т.1. 832 с.

24. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 5-те вид., перероб. і допов. За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2013. Т.ІІ. 1120 с.

25. Право інтелектуальної власності : підручник. За заг. ред. О. І. Харитонової. Київ, Юрінком Інтер, 2019. 544 с.

26. Р.А. Майданик. Цивільне право. Практикум. Навчальний посібник. видання 3-тє, перероблене і доповнене. Київ, Алерта, 2019. 622 с.

27. Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / К. Р. Резворович, О. С. Юнін, О. О. Круглова та ін. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. – 180 с.

28. Тетарчук І., Дяків Т. Цивільне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 202 с.

29. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник. Вид. 3, перероб. і доп. К.: Істина, 2013. 808 с.

30. Цивільне право України. Загальна частина. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 976 с.

31. Цивільне право України. Особлива частина. За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 1176 с.

32. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 частинах. За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. К.: Видавництво Ліра-К, 2018. 736 с.

33. Цивільний процес України. За загальною ред. д.ю.н., доцента М.М. Ясинка: підручник. К.: Алерта, 2014. 744 с.

34. Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К. 2010. С. 9.

35. Карнаух Т.П. Особисті немайнові права юридичних осіб приватного та публічного права. Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". 2012. №2(6) . URL :

<https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktptpp.pdf> (Дата звернення 06.03.2020).

36. Килабов М. М. Общая характеристика договора купли-продажи. Молодой ученый. 2017. №7. С. 352–355.

37. Круглова О. О. Курс лекцій з дисципліни «Цивільне право» / О. О. Круглова. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2017. – 151 с.

38. Лідовець Р.А. Поняття договору в цивільному праві України. Наукові записки. Серія “Право”. Острог, 2003. Вип. 4.С. 192–201.

39. Молчанов Р. Ю. Особисте немайнове право на ім’я. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали науково-практичної конференції. 31 травня 2008 р. Харків : ХНУВС. 2008. С. 378–380.

40. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1786.pdf> (Дата звернення 06.03.2020).

41. Федюк Л. В. Поняття найменування юридичної особи. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 29. Івано-Франківськ : ПНУ ім.В.Стефаника, 2012. С. 161–169.

Укладачі:

Резворович Кристина Русланівна, завідувач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Юнін Олександр Сергійович, професор кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Круглова Ольга Олександрівна, доцент кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Юніна Марина Петрівна, доцент кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Давидова Наталія Валентинівна, викладач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Ярошенко Артем Сергійович, старший викладач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Нагорна Олена Олександрівна, викладач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Шурин Ігор Васильович, викладач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Навчальне видання

Колектив авторів:

Резворович Кристина Русланівна

Юнін Олександр Сергійович

Круглова Ольга Олександрівна

Юніна Марина Петрівна

Давидова Наталія Валентинівна

Ярошенко Артем Сергійович

Нагорна Олена Олександрівна

Шурин Ігор Васильович

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС: підготовка до іспиту

Частина перша

Навчальний посібник

Видання друкується в авторській редакції

Відповідальний редактор *Біла К. О.*

Технічний редактор *Олексенко Н. С.*

Дизайн обкладинки *Дем'янчук М. О.*

Підписано до друку 16.06.20. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Гарнітура – Times. Папір офісний. Спосіб друку – плоский.
Ум. друк. арк. 12,40. Обл.-вид. арк. 12,53.
Тираж 50 прим. Зам. № 0620-03/2.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.09

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпро, пр. Д. Яворницького, 111, оф. 2
+38 (099) 7805049; +38 (067) 2100256
www.impact.dp.ua e-mail: impact.dnepr@gmail.com